

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

ONLINE İSLAMİ EĞİTİM: QIBLA.COM ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Tezi

BETÜL ERKEN

İstanbul, 2016

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

ONLINE İSLAMİ EĞİTİM: QIBLA.COM ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Tezi

BETÜL ERKEN

Danışmanı: Yrd. Doç. Hafize Şule ALBAYRAK

İstanbul, 2016

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ Anabilim Dalı DİN SOSYOLOJİSİ Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi BETÜL ERKEN'nın ONLİNE İSLAMİ EĞİTİM: QIBLA.COM ÖRNEĞİ adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 22.06.2106 tarih ve 2016-22 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 15.7.2016

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

	Öğretim Üyesi Adı Soyadı	İmzası
1.	Tez Danışmanı Yrd. Doç. Dr. H.ŞULE ALBAYRAK	
2.	Jüri Üyesi Prof. Dr. ALİ COŞKUN	
3.	Jüri Üyesi Yrd. Doç. Dr. FATMA ZEHRA KAMACI	

ÖZET

İnternet, dünya sınırlarını ortadan kaldıran bir iletişim imkanı doğurmuş ve bu özelliğiyle küreselleşmenin hızını arttırmış, toplumlararası etkileşimin tarihte daha önce görülmemiş bir biçime evrilmesine neden olmuştur. İnternetin sesli ve görüntülü paylaşımlara imkan vermesi neticesinde, uzak mesafelerde olan ve farklı zamanlarda görsel ve işitsel olarak birbirleriyle iletişim kurma imkanı sağlayan insanlar, bu yeni durumu eğitim için de kullanmışlar ve uzaktan eğitim, internetin gelişmesi ile beraber önemli aşamalar kat etmiştir.

Yeni eğitim imkanları İslam topraklarından uzakta yaşayan ve eğitimlerini karşılamakta zorlanan Müslümanlar için yeni eğitim olanakları sunmuş ve online İslami eğitim son 15 senede Batılı ülkelerde hızlı bir gelişim göstermiştir.

Bu çalışma, küreselleşmenin hızını artıran internetin etkisiyle gelişen online İslami eğitim sitelerini, İslam eğitim tarihinde yaşanan gelişmeleri de göz önüne alarak Qibla.com örneği üzerinden incelemektedir. Bu inceleme, küreselleşme, internet, uzaktan eğitim ve İslam eğitim tarihi literatürünün yanında, Qibla.com'un yönetim merkezi olan Ürdün'ün Amman kentinde, sitenin öğrencileri ve yöneticileri ile yapılan mülakatlara dayanmaktadır. Çalışmamızda online İslami eğitimin İslam eğitiminde bir alternatif olup olmadığı sorusuna cevap aranmaktadır. Mülakatlar neticesinde online İslam eğitiminin nasıl bir yapıya ve etkiye sahip olduğu öğrencilerin düşüncelerinden ve tecrübelerinden yararlanarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, İnternet, Uzaktan Eğitim, Online İslami Eğitim

ABSTRACT

Internet opens the way of bordersless world and effects the speed of globalization. This effect of internet widens the interaction between people around the world that this phenomenon is very new in the history of humankind. People can interact via visual and audio sharings without limits of time and space. They use this opportunity for other reasons that online education as a new form of distance education has become a modern phenomenon.

Thus, online education became an opportunity for Muslim people in non-Muslim countries to pursue religious instruction so that online Islamic education has grown fastly in the last 15 years.

This research aims to analyze online Islamic education as a new form of distance education in the history of Islamic instruction via the example of Qibla.com. In this research, I used the literature of globalization, history of Islamic education, distance education and internet. Besides these literatures, I conducted a field research in Amman/Jordan, the operational center of the Qibla.com. In-dept interviews with 26 people who pursue online Islamic education were carried out in order to display their perspectives toward online Islamic education. This research aims to display why people choose and how they are effected by the aforementioned phenomenon. Moreover, I aim to analyze online Islamic education and problematize if it would be an alternative to Islamic education or not?

Keywords: Globalization, Internet, Distance Education, Online Islamic Education

İÇİNDEKİLER

Sayfa No:

İÇİNDEKİLER	v
ÖNSÖZ	ix
GİRİŞ.....	1

1. BÖLÜM

KÜRESELLEŞME VE İNTERNET

1.1. Küreselleşmenin Tanımı.....	11
1.2. Küreselleşme Tartışmaları	18
1.3.Küreselleşmenin Tezahürleri.....	20
1.3.1. Siyasal Küreselleşme.....	20
1.3.2. Ekonomik Küreselleşme.....	23
1.3.3. Kültürel Küreselleşme.....	24
1.3.4.İletişimde Küreselleşme: İnternet'in Ortaya Çıkışı.....	28
1.3.4.1. İnternetin Yaygınlaşma Süreci.....	30
1.3.4.2. İnternetin Küreselleşmeye Etkisi.....	33

İKİNCİ BÖLÜM

KÜRESELLEŞMENİN EĞİTİME ETKİSİ: UZAKTAN EĞİTİM TÜRÜ OLARAK ONLINE EĞİTİM

2.1. Uzaktan Eğitim	38
2.1.1. Uzaktan Eğitimin Yararları ve Sınırlılıkları	39

2.1.2. Yüz Yüze Eğitime Göre Uzaktan Eğitim.....	41
2.1.3. Mektuplaşma Yoluyla Uzaktan Eğitim.....	42
2.1.4. Radyo TV Yoluyla Uzaktan Eğitim.....	44
2.1.5. Bilgisayar Yoluyla Uzaktan Eğitim..	46
2.2. Online Eğitim	47
2.2.1. Online Eğitimin Yararları ve Sınırlılıkları	48
2.2.2. Online Eğitimin Özellikleri.....	49
2.2.3. Günümüzde Online Yüksek Öğretim.....	51

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİN EĞİTİMİNDE YENİ MERHALE: ONLINE İSLAMİ EĞİTİM

3.1. Klasik Dönemde İslam Eğitimi.....	56
3.2. İslam Eğitim Tarihine Bakış.....	58
3.2.1. Evler.....	58
3.2.2. Mescitler.....	59
3.2.3. Kitapçı Dükkanları	61
3.2.4. Medreseler.....	62
3.2.4.1. Selçuklu Medreseleri.....	63
3.2.4.2. Eyyubi Medreseleri.....	65
3.2.4.3. Osmanlı Medreseleri.....	66
3.2.5. Sübyan Mektepleri.....	68

3.2.6. İcazetnameler (Diplomalar).....	69
3.3. İslam Ülkelerindeki Dini Eğitim Kurumları.....	70
3.4. Türkiye’deki Dini Eğitim Kurumları.....	73
3.5. İslam Dünyası Dışındaki Müslümanlar ve Dini Eğitimi.....	75
3.6. Online İslami Eğitim.....	79
3.7. Online İslami Eğitim Siteleri.....	83
3.7.1. islamiconlineuniversity.com Sitesi.....	85
3.7.2. seekershub.org Sitesi.....	88
3.7.3. maryaminstitute.org Sitesi.....	91
3.7.4. ilmessentials.com Sitesi.....	93
3.7.5. Türkiye’deki Online İslami Eğitim Siteleri.....	94

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Qibla.com SİTESİ

4.1. Qibla.com Sitesinin Kuruluşu ve Hocaları.....	98
4.2. Qibla’nin Ders İşleyiş Yöntemleri.....	100
4.3. Qibla’deki Ders Müfredatı ve İçerikleri.....	101
4.3.1. Arapça.....	102
4.3.2. Tecvit.....	103
4.3.3. İslam İnanç Esasları.....	104
4.3.4. Aile	104

4.3.5. İslam İlim Geleneği.....	105
4.3.6. Hadis	106
4.3.7. Siyer.....	107
4.3.8. İslam İktisadı.....	107
4.4. Araştırma Bulguları: Mülakatlar.....	109
4.4.1. Online Eğitimin Pratik Yapısı.....	111
4.4.2. Dini Eğitime Ulaşımındaki Engellerin Online Eğitime Etkisi.....	113
4.4.3. Online Eğitimde Verilen Derslerin Kaydedilebilir Olması.....	116
4.4.4. Online Eğitimde Öz-Disiplin (Self-Discipline).....	116
4.4.5. Online Eğitimin İnteraktif Özelliği	119
4.4.6. Online Eğitimde Öğrenci-Öğretmen İlişkisi.....	121
4.4.7. Online Eğitimin Kadınlara Sunduğu İmkanlar	124
4.5. Mülakat Değerlendirmesi.....	125
SONUÇ.....	129
KAYNAKÇA.....	134

ÖNSÖZ

Bu tezin yazımına başlamadan önce, konunun belirlenmesi ve şekillenmesi hususunda Dr. Ali Erken'in yardımları için kendisine teşekkürü bir borç bilirim. Tez çalışmalarım esnasında, Amman'da bulunmam sebebiyle, İstanbul'daki kaynakları ayağıma getiren Serra Koçak ve Büşra Parça'nın; yine beni kırmayarak mülakat veren tüm arkadaşların tezin yazılmasında büyük katkıları vardır. Her birine şükran borçluyum. Mülakatlarımın yazıya geçirilmesi ve İngilizce kaynakları kullanmamda yardımcı olan Hümeyra Demir'in emeklerinin karşılığını ödemem oldukça zor, kendisine çokça teşekkürler.

Tez hocam Yrd. Doç. Hafize Şule Albayrak, konunun belirlenmesinden, tezimin son halini almasına kadarki tüm aşamalarda hiçbir yardımı esirgemedi, kendisine şükranlarımı sunarım.

Tez yazım sürecinde maddi, manevi katkıları ile yanımda olan ailemin bütün fertlerine ve arkadaşlarıma teşekkür ediyorum. Herkesin katkısı ve emeği bir yana bu süreçte maddi manevi her türlü derdimi çeken, paylaşan, bana çokça destek olan ve hakkını nasıl ödeyeceğimi bilmediğim sevgili eşim Mehmet Erken'e sonsuz teşekkürler.

Betül ERKEN

İstanbul 2016

GİRİŞ

Dünyanın her yerinde her geçen gün Müslüman nüfusu artmaktadır.¹ Bu nüfus artışının sadece İslam Coğrafyasında* değil İslam Coğrafyasının dışında da gerçekleştiği görülmektedir.² Modern öncesi dönemde Müslümanlar, çok nadir olarak İslam coğrafyası dışındaki yerlerde yaşarlarken günümüzde ulaşım imkanlarının kolaylaşması, göçlerin artışı, eğitim ve iş imkanları gibi çeşitli sebeplerle artık İslam coğrafyası dışında da azımsanmayacak sayıda Müslüman yaşamaktadır. Bu durumun, Müslüman bireyler için bir kısım yeni problemler ve ihtiyaçlar doğurduğu iddia edilebilir. Bu problemlerden bir tanesi de eğitim problemidir.

İlme büyük önem veren İslam dininde her Müslüman en azından gündelik hayatını sürdürecekt kadar dini bilgiye sahip olmak mecburiyetindedir. Bu amaçla tarih boyunca pek çok sosyal ve kurumsal yapı ortaya çıkmıştır. Fakat Müslümanların azınlık olduğu bölgelerde bu ihtiyaç, önemli bir probleme dönüşmektedir. İhtida eden bir kişinin veya farklı sebeplerle İslam dünyası dışında yaşam bir Müslüman'ın eğitim ihtiyacını karşılama yolları yaşadığı bölgeye ve bu bölgede yaşayan Müslümanların nüfusuna ve niteliğine göre farklılık göstermiştir. Bu nedenle İslam coğrafyası dışında yaşayan Müslümanlar, eğitim alma ihtiyaçlarını ufak cemaatler oluşturarak, ders halkaları kurarak, İslam ülkelerinden alimler davet ederek veya eğitim amaçlı İslam ülkelerine seyahatler düzenleyerek gidermişler ve bugün de farklı eğitim yollarını uygulamaktadırlar. Fakat özellikle Avrupa ve Amerika'da yaşayan Müslümanların tercih ettikleri dini yaklaşıma uygun hocaların olmayışı, yakın çevrelerinde dini dersler veren yerlerin bulunmayışı, ihtida edenlerin ise ailelerinden dini bilgi edinme imkanlarının olmayışı gibi nedenlerle dini öğrenmek konusunda sıkıntılar yaşamaktadır.

Modern öncesi dönemde İslam coğrafyası dışında azınlık olarak yaşayan Müslümanlardan imkanı olanlar İslam topraklarına seyahat ederek dinlerini öğrenme

¹ *The Future of the Global Muslim Population*, 2011 <http://www.pewforum.org/2011/01/27/the-future-of-the-global-muslim-population/> (1 Temmuz 2015)

* Burada İslam Coğrafyası tabiri, kısa süreliğine de olsa Hilafet hükmü altında yer almış toprakları işaret etmektedir. Bu coğrafya bugünkü Kuzey Afrika, Ortadoğu, Anadolu, Balkanlar, İran, Afganistan, Hint Müslüman bölgeleri ve Uzak Doğu ülkelerini içermektedir.

² *5 Facts About the Muslim Population in Europe*, 2015 <http://www.pewresearch.org/fact-tank/2015/11/17/5-facts-about-the-muslim-population-in-europe/> (1 Temmuz 2015)

yolunu tercih ediyorlardı veya tebliğ niyetiyle gayrimüslim memleketlere seyahat eden alimlerden dini eğitim alanlar da mevcuttu.³ Günümüzde ise bahsi geçen durumlara ilaveten farklı bir alternatifle bu ihtiyaç karşılanmaya başlandı; “Online İslami Eğitim”. Araştırmamızın konusu yeni şartlar ve yeni teknolojiler vesilesi ile ortaya çıkan bu eğitim metodu üzerine olacaktır. “Online İslami Eğitim: Qibla.com Örneği” başlığı ile belirlediğimiz tezimizin evrenini bu hizmeti veren siteler oluşturacaktır. Batıda yıllardır kullanılan Online İslami Eğitim olgusu, Qibla.com sitesi örneklem alınarak incelenecektir. Qibla.com sitesinin örneklem olarak alınma sebebi, öğrencileri ile yüz yüze görüşme imkanı bulabilmemiz ve araştırma konumuzu karşılayan verileri bünyesinde taşıyor olmasıdır. İnternet kullanımının tüm dünyada yaygınlaşmasına paralel olarak kullanımı artan Online İslami eğitim araçları, günümüzde yeni bir fenomen olarak ortaya çıkmakta ve kullanıcıları günbegün artarak Müslümanlar için önemli bir eğitim platformu halini almaktadır. Bu durum hem dünyada hem de ülkemizde, araştırılması gereken bir vakıa olarak karşımıza çıkmakta ve bu noktada tezimizi önemli bir konuma taşımaktadır.

Online İslami eğitimi araştırmadaki amaçlarımızı şu şekilde sıralayabiliriz;

- Online İslami Eğitim’in genel yapısını incelemek
- Online İslami Eğitim’in niteliğini kavramak,
- Online İslami Eğitim’in sunduğu hizmetlerden kimlerin ne şekilde istifade edip/edemediğini öğrenmek
- İslam İlim Geleneği içerisinde eğitim konusunda bir alternatif mi yoksa bir araç mı olduğunu öğrenmek

İslam Dini’nin yayılmaya başladığı 7. Yüzyıldan itibaren Müslümanlar için en önemli konulardan bir tanesi olan ilim tahsili, tarih boyunca Müslümanların farklı coğrafyalara yayılması, ortaya çıkan yeni şartlar ve koşullar altında yeni metodlar üretilerek sürdürülmüştür. İslam’ın ilk döneminde ders halkaları yöntemi ile başlayan eğitim, sonrasında peyderpey medreselere taşınmış, 19. Yüzyılda ise modern eğitim kurumları altında icra edilmeye başlanmıştır. Bu silsile içinde günümüzde ortaya çıkan

³ Rıza Kurtuluş, “Avrupa”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C4, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991, s.156.

yeni imkanlar ve değişen şartlar da, Online İslam Eğitimi fenomeninin hızlıca yaygınlık kazanmasını sağlamıştır.

Bu amaçla tezimiz, başta internetin hızla gelişmesi ve küreselleşme olgusunun yaygınlaşması gibi etkenler ile oluşan imkanları ve gelişmeleri ortaya koyarak, Online İslam Eğitimi olgusunun oluşumunu sağlayan nedenleri ortaya koyacaktır. Sonrasında bu yeni olgunun İslam Eğitim tarihi içinde nasıl bir yere oturduğunu tespit edecek, ve küreselleşme-eğitim tarihi-internetin gelişimi ekseninde ortaya çıkan bu olguyu, yaklaşık 10 yıllık bir maziye sahip Qibla.com örneği üzerinden incelemeye alacaktır.

Tez dâhilinde öncelikle küreselleşme ve özellikle küreselleşme ile internetin gelişimi arasındaki karşılıklı ilişki tespit edilecektir. Sonrasında eğitim ile küreselleşme arasındaki ilişki ele alınacak ve online eğitim'in, eğitim tarihi içindeki konumu tespit edilecektir. Yaklaşık ikiyüz yıldır farklı şekillerde uygulanagelen uzaktan eğitim internetin doğuşu ile beraber farklı bir aşamaya geçmiştir. Hem sesli, hem yazılı hem de görüntülü iletişim imkanları sağlayan bu yeni ortam, eğitim anlayışını genel olarak etkilediği gibi, uzaktan eğitim olgusunu da dönüşüme uğratmıştır ve bu etki, özellikle incelenmeyi hak etmektedir.

Online İslami eğitim küreselleşme, internet ve uzaktan eğitim tarihi içinde önemli bir yere sahip olduğu kadar, İslam eğitim tarihi içinde de konumlandırılmak mecburiyetindedir. Bu amaçla tezimiz, İslam Eğitim tarihinin farklı merhalelerini ele alarak, Online İslami Eğitimin bu gelenek içinde hangi ihtiyaçlara cevaben, hangi araçları ve metodları kullanarak ortaya çıktığını inceleyecektir. Bu alanda mevcut çeşitlilik de yansıtılmaya çalışılacaktır.

Ülkemizde son yıllarda örnekleri çoğalmaya başlayan online İslami eğitim platformları Batıda yaklaşık 15 yıldır kullanılmaktadır. Batıda yaşayan Müslümanların bir kısmı için bu platformlar, dini bilgi kaynağı olarak görülmekte ve dünya genelinde bu platformları kullanan kişilerin sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Hal böyle iken tezimizin bir diğer amacı; giderek artan bir kitleye hitap eden bu eğitim platformuna dair Türkçe literatürde var olan boşluğu doldurmaktır. Bu durum aynı zamanda araştırmamızı özgün kılmaktadır.

Yeni bir fenomen olması sebebiyle de ülkemizde bu konuyu temel alan çalışmalar yok denecek kadar azdır. Ülkemizde online İslami eğitimi merkeze alan herhangi bir çalışma olmamakla birlikte tezimizin konusuna yakın çalışmaların var olduğunu söylemek mümkündür. Bunlardan en kapsamlısı Mehmet Haberli'nin doktora çalışması olan “Sanal Din: İnternet Ortamındaki Din Olgusu Üzerine Bir Araştırma”⁴ tezidir. Haberli, dinlerin internet ortamındaki işleyişlerini tarihsel, kuramsal ve pratik yönleriyle ele almaktadır. Dinlerin internet ortamında nasıl ve hangi amaçlarla kullanıldıkları konusuna cevap aramaktadır. Bununla birlikte üç büyük dinin en çok kullanılan resmi internet sitelerinin analizini yaptığı ve değerlendirdiği bu tez Türkiye'deki literatüre önemli bir katkı sağlamaktadır.

Bir diğer çalışma “İnternet ve İslam: Din Sosyolojisi Açısından Dini Siteler Üzerine Bir Araştırma”⁵ Recep Vardi'nin Türkiye'deki dini siteleri araştırdığı doktora tezidir. Vardi, tezinde internet-din ilişkisi üzerinde durmaktadır. İnternette İslam'ın yer alış boyutlarını ve internetin dine sunduğu imkanları ve olumsuz etkilerini araştırmaktadır.

Konumuz hakkında yurt dışındaki araştırmalara baktığımızda daha fazla kaynak eserden bahsedebiliriz. Jeffrey K. Hadden ve Douglas E. Cowan Editörlüğünü yaptığı makalelerden oluşan bir çalışma olan *Religion On The Internet: Research Prospects And Promises*⁶ adlı çalışma, dinlerin günümüzde internet üzerinden araştırılan ve öğrenilen bir alan haline geldiğini anlatan ve tartışan önemli bir eserdir.

Sanal ortamdaki İslam'ı ve Müslümanları araştıran Gary Bunt'un *Imuslims*⁷, *Virtually Islamic*⁸ adlı çalışmalarının da alana katkısı oldukça önemlidir. Bunt, sanal ortamdaki Müslümanlar ve İslam ile ilgili fenomenlere odaklanmakta ve bu

⁴ Mehmet Haberli, “Sanal Din: İnternet Ortamındaki Din Olgusu Üzerine Bir Araştırma”, (Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri (Dinler Tarihi) Anabilim Dalı, 2012.

⁵ Recep Vardi, ” İnternet ve İslam: Din Sosyolojisi Açısından Dini Siteler Üzerine Bir Araştırma”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Din Sosyolojisi) Anabilim Dalı), 2012.

⁶ Jeffrey K. Hadden ve Douglas E. Cowan, **Religion On The Internet: Research Prospects And Promises**, New York: JAI, 2000.

⁷ Bunt, R. Gary. **Imuslims; Rewiring the House of Islam**, ABD: The University of North Carolina Press, 2009.

⁸ Gary R. Bunt, **Virtually Islamic**, England: University of Wales Press Cardiff, 2000.

çalışmalarıyla alana büyük bir katkı sağlamaktadır. İnternet forumlarındaki çeşitli cihat sitelerine eğilmekte, web 2.0 ile ilgili Müslümanları ilgilendiren sosyal ağları araştırmaktadır. Bunt'un bu çalışmaları internet ortamındaki Müslümanların etkileşimleri ve sanal ortamdaki Müslümanlar üzerinedir.

*The Cambridge Companion to American Islam*⁹ Amerikalı Müslümanları ve Amerikan İslam'ının araştırıldığı akademik bir çalışmadır. Bu çalışmanın içinde yer alan Zareena A. Grewal and R. David Coolidge'in yazdığı "Islamic Education in the United States: Debates, Practices, and Institutions" adlı makalede tezimizin konusu olan qibla.com sitesinden bahsedilmekte, sitenin genel özellikleri üzerinde durulmaktadır. Amerikalı Müslümanların takip ettiği ve ders aldığı bir site olması açısından qibla.com Amerikalı Müslümanlar açısından da önem teşkil etmektedir. Qibla sitesinin akademik bir araştırmada konu edinilmesi yeterli veri sunmasa dahi bizim için de önem teşkil etmektedir.

Fakat bizim buradaki çalışmamız; bu kaynak eserlerden daha farklı bir içeriğe sahiptir; dini internet üzerinden öğrenmenin farklı bir yönü üzerine eğilinmektedir. İnternet sitelerini sanal ders halkası olarak nitelediğimiz incelememiz, Türkiye açısından literatürde önemli bir boşluğu dolduracaktır.

Yukarıda da değindiğimiz gibi online İslami eğitim, birçok teorik alanla bağlantılı olan bir konudur. İslami Eğitim ile olduğu kadar küreselleşme ve teknolojik yenilikler de bu yeni fenomene zemin oluşturmaktadır. Online İslami eğitimin İslam eğitim geleneği içindeki yeri kadar, bu eğitim şekline imkan veren İnternet olgusu ve internetin gelişimi içinde Web 2.0 uygulamalarının ortaya çıkması ile beraber internetin interaktif bir alan haline gelmesinin önemli bir yeri vardır. İnternete ulaşabilen herkes, bir bilgiyi internet ortamına taşıyıp, dünyanın herhangi bir yerinde oturan kişilere ulaşabilme imkanına kavuşmaktadır. Bilginin, kitaplardan sanal bir alana taşındığı günümüz toplumlarında bilgiye erişmek çok daha kolay bir hale gelmektedir. Dünyanın farklı bölgelerinde yaşayan kişiler, birbirleriyle her alanda yaptıkları paylaşımlar

⁹ Grewal, Zareena ve R. David Coolidge, "Islamic Education in the United States: Debates, Practices, and Institutions", Juliane Hammer, Omid Safi (Ed.), **The Cambridge Companion to American Islam** içinde (246-265), England: Cambridge University Press, 2013.

neticesinde, bilinen/bilinmeyen farklı toplumlar hakkında bilgi sahibi olmaya başladı ve tarihte ilk defa toplumlararası etkileşim bu yoğunlukta yaşanır oldu. Manuel Castells'in "enformasyon çağı"¹⁰ olarak kavramsallaştırdığı bu dönem, küreselleşme olgusuna yeni bir boyut kazandı. İnsanların aynı kaynaktan (internetten) beslenmesiyle "aynı bilgi"ye her toplum "aynı" anda erişmeye başladı. Bilginin yüksüz oluşu ve anında dünyanın öbür ucuna erişiminin sağlanması, toplumlararası etkileşime sınırsız bir biçimde hız kattı. Böylelikle küçük bir kasabada yaşanan bir olaydan dünya anında haberdar olabilir ve olayın boyutuna bağlı olarak ülkeleri derinden etkileyebilir hale geldi. Bilgi kaynağının aynılaşmasıyla birlikte toplumlararası küresel bağ tarihte görülmediği kadar arttı.

Farklı ülkelerde yaşayan insanların 'aynı bilgi'ye ve aynı zamanda her türlü bilgiye ulaşmasını sağlayan internet, insanlara merak edilen konu üzerinde yapılan kısa bir araştırma sonucunda bir bilgi deryası sunmaktadır.¹¹ Böylelikle istenilen her alanda bilgiye ulaşabildiğimiz internet, eğitim alanına da yeni bir boyut kazandırmış oldu. Eğitimin internet üzerinden verilen versiyonları günümüzde oldukça farklılık ve yaygınlık kazandı. İnsanların evlerinden çıkmalarına bile gerek kalmadan, tercih ettikleri alan doğrultusunda bireyler eğitim alma imkanına kavuştular. Örneğin dünyadaki belli bazı üniversitelerin sunduğu uzaktan eğitim programlarından faydalanarak üniversite mezunu olanların sayısı her geçen gün artmaktadır. Doğa bilimleri, sosyal bilimler gibi üniversite seviyesinde yüz yüze verilen eğitimlerin çoğuna bilinen akademisyenlerden ve yahut meşhur alimlerden internet ortamında oluşturulan imkanlar sayesinde muhtelif dersler alınabilmektedir.¹²

Günümüz eğitim olanaklarının internet ortamına taşınmasıyla üniversite gibi kurumsal yapılar dışında da eğitim olanakları ortaya çıkmıştır. Bu olanakların dini eğitim üzerine de kullanıldığı görülmektedir. Her din ve her dinin farklı mezhepleri adına oluşturulan çok çeşitli internet sitelerini internet ortamında görmek mümkündür. Bunlardan bazıları kurumsal bazıları da bireysel olarak sürdürülmekte, insanlar inandığı dine dair bilgileri buradan temin edebilmektedirler. Aynı zamanda sorularını da sanal

¹⁰ Manuel Castells, **Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür, 1. Cilt: Ağ Toplumunun Yükselişi**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, s.89.

¹¹ John B. Thompson, **Medya ve Modernite**, İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2008, s.56-57.

¹² Anthony Giddens, **Sosyoloji**, İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2008, s.783.

alandan yöneltebilmektedirler. Bunun yanında dinin içinde barındırdığı kendine has unsurlar, internet ortamında da sanal olarak karşılık bulmaktadır; sanal vaaz, sanal dua, sanal ibadet, sanal kutsal mekan ziyareti... gibi yeni fenomenler bunlardan birkaçıdır.¹³ Fakat her türlü bilgiyi içinde barındırdığını ifade ettiğimiz internetin dini alanda kullanılması inançlı bireylerin seçici olmasını gerektirmektedir. Bu kişiler internetin “sanal uygulama” olması ve edinilen bilginin güvenilirliğinin ölçülememesi gibi sebeplerle dini bilgi içeren her siteyi tercih etmemektedirler. Kendilerini internetteki güvenilirliği sınanmamış bilgilerden muhafaza etmek isteyen bireyler, kurumsal internet sitelerini tercih etmekte, dini konularda bilgi edinmek istediklerinde forumlardan veya güvenilirliğinden emin olamadıkları sitelerden değil, “bilinen alimlerin ve bilinen kaynakların” olduğu, sistematik bir şekilde eğitim veren belli başlı sitelerden faydalanmaktadırlar. Bizim araştırma konumuz kapsamına giren “Online İslami Eğitim” ise hocaları ve kaynakları bilinen ve kullanıcının güven duyduğu belli başlı siteler teşkil etmektedir. Tezimizin evrenini oluşturan bu siteler; Qibla, Online Islamic University, Seekershub, Meryeminstitute ve Ilmessentials’dır. Bahsi geçen her sitenin sistematik bir düzeni, belli bir eğitim planı vardır ayrıca bilinen İslami kaynaklarla da sundukları İslam eğitimi, bu siteleri diğer İslam eğitimi siteleri/forumları seçeneklerinden ayırmaktadır.

Qibla 2005 yılından bu yana her yıl düzenli olarak ve her dönem ortalama 500 öğrencinin katılımıyla geleneksel İslam eğitimini online olarak vermektedir. Yaklaşık 20 farklı ülkeden öğrencinin ders aldığı bu sitede derslerin her biri belli bir ücret karşılığında verilmektedir. Qibla’nın öğretmenlerinin anadili (diğer sitelerde olduğu gibi) İngilizce’dir. Böylece bu siteler küresel bir dil olan İngilizce ile daha geniş bir kitleye hitap etme imkanına sahip olmaktadır.

Genel olarak online eğitimi; özelde ise online İslami eğitimi konu alan tezimiz de niteliksel yöntem kullanılmaktadır. Tezimiz, bu yöntem doğrultusunda dökümantasyon tekniği ve derinlemesine mülakat tekniğini kullanılarak hazırlandı. Mülakatlar süresince Ürdün’ün Amman şehrinde bulunduk ve qibla.com sitesinin

¹³ Jeffrey K. Hadden and Douglas E. Cowan, “The Promised Land or Electronic Chaos? Toward Understanding Religion on the Internet”, Jeffrey K. Hadden ve Douglas E. Cowan (Ed.), **Religion On The Internet: Research Prospects And Promises** içinde (3-21), New York: Elsevier Science Press, 2000, s.9.

öğrencileri, hocaları ve yöneticisiyle derinlemesine mülakat yapma imkanı bulduk. Yüz yüze yapılan mülakatlar, Ürdün'ün Amman şehrinde gerçekleştirildi. 22 kadın ve 4 erkek ile yüzyüze veya internet üzerinden görüşüldü. Burada görüşülen kişilerin Amman'da bulunma sebepleri değişiklik arz etmekteydi. Bunlardan 8'i Arapça eğitimi veya İslam eğitimi için bir süreliğine gelmişken, 7'si Şeyhleri olan Nuh Keller*'ın yakınında ikamet edip İslam topraklarında yaşamlarını sürdürmek veya bir süre Şeyhlerinin yakınında kalmak için Amman'a yerleşmiş kimselerdi. İnternet üzerinden görüştüğümüz 11 kişi ise, Batı'nın farklı ülkelerinden derslere katılmaktadırlar.

Tezimizin cevap arayacağı temel sorular şunlardır; online İslami eğitim siteleri İslam eğitim geleneği içerisinde nereye oturmaktadır? Bu siteler nasıl bir yapıdadır? Sitelerin işleyişleri nasıldır? Sitelerin amaçları nelerdir? Bu amaçlar öğrenciler nezdinde nasıl karşılık bulmaktadır? Öğrenciler ile hocaların ilişkisi nasıl sağlanmaktadır? Öğrenciler bu mecraı hangi saiklerle seçmektedir? Online İslami eğitim siteleri, öğrencilerin eğitim ihtiyaçlarının ne kadarını karşılamaktadır? Araştırma sorularımızdan bir diğeri de, öğrencilerin yüz yüze eğitimde edindikleri manevi tecrübeyi online İslami eğitimde alıp almadıklarına yöneliktir.

Tezimiz ile ilgili araştırmalara başlamadan önce ön araştırmalar neticesinde bazı varsayımlar elde ettik. Bu varsayımların başında, "internette eğitimin, eğitim tarihi açısından bir yenilik" olduğu konusundadır. Tez dahilinde oluşan varsayımlardan bir diğeri online İslami eğitim olgusunun, özellikle Avrupa ve Amerika'da yaşayan ve ilim öğrenmek için seyahat etmek imkanı bulamayan insanlar için eğitim konusunda bir alternatif olduğu varsayımdır. Bir diğeri varsayım da, araştırmamızın merkezinde bulunan qibla.com sitesini öğrencilerin tercih etme sebeplerinden biri olarak sitenin dini yaklaşımı ile kendilerinin dini tutumları arasında benzerlik taşıyor olmalarıdır.

Çalışmamız 5 ana bölümden oluşmaktadır. Kavramsal çerçeveyi sunduğumuz ilk bölümde iletişimde küreselleşme olgusu ele alınmaktadır. Bu bölümde

* Nuh Ha Mim Keller: 1954 yılında Amerika'da doğan Keller, yükseköğrenimi sonrasında 1977 yılında ihtida ederek Ürdün'e yerleşmiş ve farklı hocalardan birebir dersler almıştır. Tasavvufi eğitimini Şamlı Abdurrahman eş-Şaguri'nin yanında (seyr-u sulûkunu) tamamlamasından sonra tarikatın şeyhlerinden olan Keller, halen Amman'da yaşamakta ve çoğunluğu batılı ülkelerden olan müritlerine dersler vermekte, kitap yazmakta ve tercüme yapılmaktadır. Qibla.com'un da en çok takip edilen hocası olan Keller, sitenin danışmanlarından birisidir ve sitenin yöneticilerinin-hocalarının pek çoğu kendisinin öğrencisidir.

küreselleşmenin ekonomik, siyasal ve kültürel boyutları üzerinde durulmuş ve küreselleşme üzerine eğilen araştırmacıların yaklaşımlarına göre kategorize edilen küreselleşmecilere, küreselleşme karşıtlarına ve dönüşümcümlere değinilmektedir. Birinci bölümün devamında internetin ortaya çıkışı ve yaygınlaşma süreci ele almaktadır. İnternet konusuna temas ettikten sonra internetin küreselleşmeye olan etkisi anlatılmaktadır.

İkinci bölüm, online İslam eğitiminin de üst başlığı olan uzaktan eğitim üzerinedir. Bu bölümde uzaktan eğitimin tarihçesi, uzaktan eğitimle ilgili yapılan tanımlar ve uzaktan eğitimin nasıl bir uygulama olduğu, geçirdiği aşamaları, avantajlı-dezavantajlı yanları ele alınmaktadır. Takip eden üçüncü bölümde ise tezimizin ana konusu olan online İslami eğitim, öne çıkan siteler üzerinden derinlemesine bir şekilde anlatılmaktadır. Fakat bu bölümün girişinde İslam eğitim geleneğinin günümüzde aldığı boyutu da göstermek için öncelikle İslam eğitim tarihi, günümüzdeki dini eğitim kurumları, dini eğitim şekilleri ve Müslüman nüfusun azınlıkta olduğu ülkelerdeki Müslümanların dini eğitim almaları konusuna değinilmektedir.

Tezimizin son bölümü ise, online İslami eğitim konusunda örneklem aldığımız www.qibla.com web sitesi üzerinedir. Bu web sitesi, verilen derslerden, öğrenim metoduna ve öğrencilerin tepkilerine kadar çok yönlü bir şekilde incelendi. Aynı zamanda bu bölümde yaptığımız mülakatlar önceki bölümlerde ortaya koyduğumuz kavramsal çerçeve altında değerlendirildi.

Tezimizin belli sınırlılıklarının olduğunu da ifade etmek gerekir. Bunun temel birkaç sebebi vardır; İlk olarak, konumuz birçok kavramsal alanla bağlantılı olup bu nedenden bazı sınırlamalara gitme ihtiyacı doğurmuştur. Kavramsal çerçeveyi oluşturan tezin alt başlıkları olan; Küreselleşme, internet, İslam eğitim tarihi, uzaktan eğitim, her biri başlı başına bir tez olma muhtevasına sahiptir. Bu sebeple, bahsi geçen kavramların, özellikle önemli ve tezimizi temsil eden yanlarına temas edilmeye çalışıldı. İkinci sınırlılık ise, mülakat için görüşme yapılan kişilerin temsiliyet gücüne göre seçilemesinde karşılaşılan zorluklardır. Türkiye’de araştırılan sitelerden ders alan popülasyon sayısının oldukça düşük olması ve örneklem alanının daha çok İslam ülkeleri dışında yaşayan kimselerden oluşmasından dolayı, bu kişilerle irtibat kurmak oldukça zor oldu. Tez yazım

sürecinin mülakat aşamasında Ürdün'de bulunulması dolayısıyla burada yaşayıp online eğitim alan kişilerle irtibat kurma imkanı sağlandı. Bu imkanın temel sebebi, qibla sitesinin kurucularının Ürdün'de ikamet ediyor olmasıydı. Daha fazla insana ulaşma aşamasında internet üzerinden irtibat kurulmaya çalışıldı fakat geri dönüşler oldukça zayıf oldu. Yaklaşık 30 kişiye internet üzerinden sorularımızı yönelttik. Fakat bunlardan ancak 11 kişi dönüş yaptı. Dönüş yapanların 3'ü erkek 8'i kadındır. En büyük sınırlılık internet üzerinden irtibat kurulmaya çalışan kişilerin geri dönmemesi konusunda oldu. Geri dönüş yapan 11 kişinin de verdiği cevaplar Online İslami Eğitimi detaylı bir şekilde anlatan nitelikte değildi. Toplamda 26 kişi ile görüşme yapıldı.

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME VE İNTERNET

Bu bölümde küreselleşme genel bir çerçeve içinde ele alınacak, ekonomik, sosyal ve siyasal sonuçları gözden geçirilecek ve küreselleşmeye dair üç farklı yaklaşımdan bahsedilecektir. Küreselleşme olgusunu ele aldıktan sonra internetin ortaya çıkışı, dünya genelinde nasıl bir yayılma gösterdiği ve internetin küreselleşmeye etkisi ortaya konulacaktır.

1.1. Küreselleşmenin Tarifi

21. yüzyılın ekonomistleri, sosyal bilimcileri, siyasetçileri ve medya mensupları tarafından en sık kullanılan kavramlardan biri olan küreselleşme, günümüz toplumlarını adından çok sık bahsettirmesinden anlaşılacağı üzere birçok yönüyle etkilemektedir. Bu sebeple küreselleşmenin ne olduğu üzerine dikkatle durmak günümüzü her anlamda anlamak açısından gerekli görünmektedir.

Küreselleşme, günümüz dünyasında kendini her yerde gösteren ‘Bağlantılılık’ (Connectivity)* kavramına atıfta bulunur. Bu durum toplumsal ve kültürel dünyayı anlamlandırmak için kategoriler ve kuramlar aracılığı ile algılanır. Bu kategorilerin etkili olanı *modernlik*’tir. Neredeyse her alanda kuşatıcı bir etkinliğe sahip olan modernlikle ilgili olarak John Tomlinson: “Küreselleşme üzerine tartışmak, kaçınılmaz olarak modernliğin söylemine girmek demektir”¹⁴ der.

Tomlinson, bahsi geçen ‘bağlantılılığı’ “modernlikle ilişkilendiren en temel sav olarak, modern kurumların tarihsel olarak ortaya çıkışlarına odaklanır. Küreselleşmeye işaret eden toplumsal ilişkiler ağının ancak kapitalizm, sanayileşme, kentleşme, gelişmiş bir ulus-devlet sistemi, kitle iletişim kurumlarında ortaya çıkabileceğini” iddia eder. “Örneğin, küresel ekonominin içerdiği karşılıklı bağlar, modern kapitalist sistemin

* John Tomlinson Connectivity terimiyle “bağlantı da olma” durumunu ifade etmektedir

¹⁴ John Tomlinson, **Globalization and Culture**, US: University of Chicago Press, 1999, s.15.

yayılmacı doğasından kaynaklanır ve bu sistemi daha geniş pazarlara ulaşabilmesi için her türlü ‘yerellik’ sınırlarının ötesine sürükler. Ancak aynı şekilde, uzak mesafelerin “yutulmasına” olanak tanıyan –mekanize olmuş ulaşım, telekomünikasyon, bilişim teknolojisi gibi- teknolojik gelişmelerin var olabileceği tek bağlam, modern endüstriyel üretim bağlamıdır. Bu kurumlar arasındaki bağ olarak ele alınan modernlik, küreselleşmenin gerçek anlamda tarihsel “bağlamı”dır.”¹⁵

Tomlinson, küreselleşmeyi modernliğin tarihsel bağlamı olarak görürken, bazı sosyologlar da küreselleşmeyi modernliğin sonuçlarından biri olarak algılamaktadır.¹⁶ Bu sebeple modernliğin nasıl bir yapıya sahip olduğunu görmek, küreselleşmeyi anlamak açısından faydalı olacaktır. Marshall Bergman’ın *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor* kitabında modernleşmeye dair genel çerçevede ele aldığı şu kısım konuyu özetler niteliktedir:

“Neredeyse son beş yüz yıldır giderek daha çok insanı saran modernlik girdabı, birçok kaynaktan beslene-gelmiştir: Fiziksel bilimlerde gerçekleşen, evrene ve onun içindeki yerimize dair düşüncelerimizi değiştiren büyük keşifler, bilimsel bilgiyi teknolojiye dönüştüren, yeni insan ortamları oluşturup eskilerini ortadan kaldıran, hayatın tüm temposunu hızlandıran, yeni tekelci iktidar ve sınıf mücadelesi biçimleri ortaya koyan sanayileşme; milyonlarca insanı atalarından kalma doğal çevrelerinden koparıp dünyanın bir başka ucunda yeni hayatlara sürükleyen muazzam demografik altüst oluşlar; hızlı ve çoğu kez sarsıntılı kentleşme; dinamik bir gelişme içinde birbirinden çok farklı insanları ve toplumları birbirine bağlayan, kapsayan iletişim sistemleri; yapı ve işleyiş açısından bürokratik diye tanımlanan, her an güçlerini daha da arttırmak için çabalayan ve gitgide güçlenen ulus-devletler; siyasal ve ekonomik alandaki egemenlere karşı direnen, kendi hayatları üzerinde biraz olsun denetim sağlayabilmek için didinen insanların kitlesel toplumsal hareketleri, son olarak, tüm bu insanları ve kurumları bir araya getiren ve yönlendiren, keskin dalgalar içindeki kapitalist dünya pazarı. Yirminci yüzyılda, bu girdabı doğuran ve onu sürekli bir oluş halinde yaşatan süreçler “modernleşme” diye adlandırılmıştır.”¹⁷

¹⁵ John Tomlinson, **Küreselleşme ve Kültür**, İstanbul:Ayrıntı Yayınları, 2004, s.53.

¹⁶ Anthony Giddens, **Modernliğin Sonuçları**, İstanbul:Ayrıntı Yayınları, 2010, s.157.

¹⁷ Marshall Berman, **Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor**, İstanbul:İletişim Yayınları, 2010, s.28.

Aslında “modernleşme” kuramına baktığımızda küreselleşmeden bağımsız veya “küreselleşme” kuramına baktığımızda modernleşmeden bağımsız bir bütün ortaya çıkarmak mümkün görünmemektedir. Bergman’ın modernleşme tarifi, ‘küreselleşmeyi’ anlattığı kanısına vardırarak derecede birbirleriyle benzerlik içerir. Fakat küreselleşmenin hem kuramsal olarak, hem de iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki yeni gelişmeler sonucu, varlığı belirginleşen ve yaklaşık otuz yıldır tartışılan yeni bir fenomen olduğunu söyleyebiliriz. Tomlinson’un, “modernlik, küreselleşmenin tarihsel bağlamıdır” demesini bu süreçten doğmasına bağlayabiliriz.

İngilizce bir terim olan “globalization” (globalleşme, küreselleşme) kelimesi akademik alanda 1980’lerin ortalarına kadar önemli bir kavram olarak kullanılmıyordu. 1980’lerin ortasından sonra son derece sık kullanılmaya başlandı, öyle ki dünyanın birçok bölgesinde, küreselleşmenin etkisinin görülmemesi imkansız hale geldi ve çok kısa bir sürede en sık kullanılan kavramlardan biri haline aldı.¹⁸

Küreselleşme kuramının yaygınlık kazanmaya başlamasıyla bir çok düşünür ve akademisyen küreselleşme ve etkileri üzerine tarifler ve teoriler geliştirdiler. Sosyolog ve teorisyen Roland Robertson küreselleşmeyi ele aldığı kitabında konuyu şu şekilde özetlemektedir: “Çağdaş dünyanın “küçülmesi”nin bir biçimi ve dünya tarihine ilişkin yeni bir yorum bilgisinin temeli olarak küreselleşme, tüm toplumsal ve kültürel oluşumları göreceleştirip birbiriyle eşitler.”¹⁹

George Modelskinin yaklaşımı ise şu şekildedir: “küreselleşme dünyanın büyük medeniyetleri arasındaki artan bağlantının tarihidir. Bu kavram, en eski medeniyetler arasında düzensiz aralıklarla ortaya çıkan karşılaşmalara kadar uzanan, uzun vadeli tarihsel bir süreçtir. Bu süreç içerisinde, dünyanın büyük medeniyetleri kendilerini son yüzyılda yaşanan hızlı ‘gelişme’ ve teknolojiye ilerleme ile sağlam bir küresel ekonomik, kültürel, siyasal ve teknolojik ağla sarılmış buldular. Küreselleşme, uluslar,

¹⁸ Roland Robertson, **Globalization Social Theory and Global Culture**, Sage Publications, 1996, s.17.

¹⁹ Roland Robertson, **Küreselleşme Toplum Kuramı ve Küresel Kültür**, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara,1999, s.214

medeniyetler ve siyasal topluluklar arasında genel bir etkileşimin genişlemesi ve derinleşmesinin tarihsel sürecini kapsayan bir olgudur.”²⁰

Öte yandan David Held ve Anthony McGrew küreselleşmeyi: ”Kıtalararası veya bölgelerarası akışlar ve ağlar meydana getiren, toplumsal ilişkilerin uzamsal örgütlenmesinde dönüşümü temsil eden bir süreç”²¹ olarak tanımlamaktadırlar. Küreselleşmeyle bir ülkenin uzağında meydana gelen gelişmeler çok ciddi yurtiçi etkilere sebep olabilirken yerel olaylar da önemli küresel yankılar oluşturabilir. Diğer bir deyişle; küreselleşme, toplumsal ilişkiler arası veya kıtalar arası mekansal erişiminde önemli bir değişikliği temsil eder. Bu, küresel olanın yerel hayatın yerini alacağı anlamına gelmemektedir. Aksine, yerel hayatın genişleyen bölgelerarası ilişkiler ve güç ağları bünyesinde gömülü hale gelmesidir. Böylelikle küreselleşme, hem yerel olanın geleceğini etkilemesi ve tersi durumundaki artan bir kamusal bilinç olduğu kadar, coğrafi mekanın ve daralan zamanın kamusal algısında da ifade edilen, bilişsel bir kayma oluşturur.²²

Küreselleşme terimi, insani etkinlikleri bölgeler boyunca birbirine bağlayarak ve yayarak insani meselelerin örgütlenmesindeki dönüşümü destekleyen zamansal ve mekânsal değişime gönderme yapmak için kullanılabilir. Dahası, küresel karşılıklı bağlantılılığın büyüyen *hacmi* ve *yoğunluğu* dünya çapında taşımacılık ve iletişim sistemleri fikir, mal, haber, sermaye ve insanların küresel yayılımının potansiyel *süratini* arttırdıkça, küresel etkileşim ve süreçlerin hızlanmasını da içerebilir. Gittikçe artan küresel etkileşimin *hacmi*, *yoğunluğu* ve *sürati* uzaktaki olayların etkisi büyürken en yerel gelişmeler bile devasa küresel sonuçlar doğurabilmektedir.²³ Bu tür sebepler neticesinde, iç sorunlar ve küresel konular arasındaki sınır bulanıklaşabilir. Küreselleşmenin etki boyutunu kavramak bu sebeple oldukça zor olur.

²⁰ David Held ve Anthony McGrew, “Küreselleşmeyi Anlamak”, David Held ve Anthony McGrew (Ed.), **Küresel Dönüşümler Büyük Küreselleşme Tartışması** içinde (71-74), Ankara: Phoenix Yayınevi, 2008, s.71.

²¹ Held ve McGrew, s.71.

²² David Held ve Anthony McGREW, ”Büyük Küreselleşme Tartışması”, David Held ve Anthony McGREW (Ed.), **Küresel Dönüşümler Büyük Küreselleşme Tartışması** içinde (7-70), Ankara: Phoenix Yayınevi, 2008,s.10-11.

²³ David Held, Anthony McGrew, David Goldblatt, Jonathan Perraton, “ Küreselleşmeyi Yeniden Düşünmek”, David Held ve Anthony McGrew (Ed.), **Küresel Dönüşümler Büyük Küreselleşme Tartışması** içinde (88-96), Ankara:Phoenix Yayınevi, 2008, s.88-89

Küreselleşmenin zamansal ve mekânsal boyutları, hacim, yoğunluk, sürat ve etki temalarıyla birlikte ele alınmalıdır. Bu boyutlarla küreselleşmeyi ele aldığımızda küreselleşmenin daha kesin bir tanımı yapılabilir: ”Kıtalar ve bölgeler arası etkinlik, etkileşim ve yetke kullanımıyla, akış ve şebekeler yaratan, -hacmi, yoğunluğu, sürati ve etkileri açısından değerlendirilen- toplumsal ilişkilerin ve işlemlerin mekânsal örgütlenmesindeki dönüşümün cisimleştiği bir süreç.”²⁴

Risk toplumu kuramının sahibi olan Ulrich Beck de küreselleşmeyi diyalektik bir süreç olarak ele alır. Bu süreçte “küresel ve yerel” birleşmiş unsurlar olarak bulunur. Küreselleşmeyi küresel ve yerel diyalektiği içinde ele alan Beck²⁵ kullanılan teknolojik cihazların arasına internet ve cep telefonların katılmasıyla: zaman, mekan, uzaklık ve yakınlık gibi kavramların anlamının değiştiğini; toplumsal birlikteliğin coğrafi olanı aştığını vurgular.²⁶

Beck, risk taşıyan unsurların küresel bir yapıya sahip olduğunu vurgular. Bu risklerin ne zaman gerçekleşeceği, ne şekilde bir tehlikeye yol açacağı ve kimi etkileyeceği bilinemez. Oluşabilecek tehlikelerin zararlarını tahmin etmek için geçmişte yaşanan bilgiye güvenilmez. Nükleer atık gibi riskler uzun dönem gizli kalabilir.²⁷ Küreselleşmenin modernleşme gibi dönüşü olmayan ve devam eden bir süreç olduğunu ifade eden Beck, Çernobil iklim değişimi, Avro krizi vb. durumlar göz önüne alındığında, bu risklerin, toplumsal eşitsizliğin ulusal ve uluslararası alanda radikalleştiğini düşünür. Bunlar karakter itibarıyla küreseldir.²⁸

Gordon Marshall’ın “**Sosyoloji Sözlüğünde**” ise küreselleşme dünyayı tek bir yer olarak kavrayan yeni bir bilincin şekillenmesi ve bu doğrultuda “bir bütün olarak dünyanın somut yapılaşması” olarak tarif edilir. Yine bu sözlükte Marshall küreselleşmenin en özlü tanımı olarak Malcolm Waters’ın *Globalization* kitabında

²⁴ Held, McGrew, Goldblatt, Peratton, s.89.

²⁵ Ulrich Beck, *The Cosmopolitan Society and Its Enemies, Theory, Culture & Society*, New York: SAGE, Vol. 19(1-2), 2002, s.17.

²⁶ Beck, s.27.

²⁷ Ulrich Beck, *Risk Society’s ‘Cosmopolitan Moment*, ABD:Lecture at Harvard University, 2008, s.3.

²⁸ *Risk, Class, Crisis, Hazards and Cosmopolitan Solidarity/Risk Community – Conceptual and Methodological Clarifications*, 2013. <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-00820297/document> (20 Mart 2016)

yazdığı: ”Coğrafyanın toplumsal ve kültürel düzenlemelere dayattığı kısıtlamaların azaldığı, insanların bu azalmayı giderek daha çok fark etmeye başladıkları bir toplumsal süreç” şeklindeki tanımını paylaşır. Marshall küresel kültürü ortaya çıkaran çok çeşitli toplumsal ve kültürel gelişmelerin varlığından bahseder ve küresel kültüre dair bazı örnekler verir; dünya çapında uydu enformasyon sistemi, küresel tüketim kalıplarının ortaya çıkması, Olimpiyat oyunları, çeşitli spor dallarında yarışmaların düzenlenmesi, AIDS gibi tüm dünyaya yayılan sağlık problemleriyle karşılaşılması, Marksizm gibi küresel siyasal hareketlerin yayılması.²⁹

Anthony Giddens ise küreselleşmeye dair yorumunu şu şekilde yapmaktadır: “Küreselleşme, bizlerin giderek artan bir biçimde tek bir dünya içinde yaşadığımız, öyle ki bireylerin grupların ve ulusların birbirine bağımlı hale geldiği olgusuna göndermede bulunmaktadır.”³⁰ Giddens’a göre “küreselleşme asıl olarak yerel ve uzak toplumsal biçim ve olaylar arasındaki ilişkilerin “esneme” sürecine işaret eder. Farklı toplumsal bağlamlar bir bütün olarak yerküre yüzeyinde şebekeleşir. Böylece küreselleşme, uzak yerleşim birimlerine, yerel oluşumların millerce ötedeki olaylarla biçimlendirdiği ya da bunun tam tersinin söz konusu olduğu yollarla bağlayan dünya çapındaki toplumsal ilişkilerin yoğunlaşması olarak”³¹ tanımlanmaktadır.

Giddens, küreselleşme konusunun çoğu zaman ekonomik bir olgu olarak değerlendirildiğini söyleyerek bu düşüncenin karşısında durmaktadır. Küreselleşmeyle ilgili olarak konuşarlardan bazıları dünya ticaretinin daha önce hiç olmadığı kadar çok çeşitte mal içeren kapsamı üzerinde durmakta ve özellikle küreselleşmenin ekonomik yönünü vurgulamaktadır. Giddens; küreselleşmenin, tek bir alandan ortaya çıkan bir olgu olmayıp; siyasal, toplumsal, kültürel ve ekonomik etkenlerin bir araya gelmesi ile ortaya çıktığı kanaatini taşır. Öyle ki küreselleşme dünyanın her yerindeki insanlar arası etkileşimle birlikte bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler aracılığıyla yönlendirilmiştir.³² Küreselleşme sadece “orada”, bireyden uzak yerlerde olan şeyler değildir. Küreselleşme aynı zamanda “burada” fenomeni olup, yaşamlarımızın mahrem

²⁹ Gordon Marshall, **Sosyoloji Sözlüğü**, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2005, s.449.

³⁰ Anthony Giddens, *Sosyoloji*, s.84

³¹ Giddens, **Modernliğin Sonuçları**, İstanbul:Ayrıntı, 2010, s.62-63.

³² Giddens, **Sosyoloji**, İstanbul: Kırmızı, 2008, s.84.

ve kişisel yönlerini etkileme potansiyeline sahiptir. Bu noktada Giddens; örnek olarak aile sistemini öne sürer; “Geleneksel aile sistemleri dünyanın birçok bölgesinde, özellikle kadınların eşitlik talep etmesiyle köklü bir dönüşüm geçiriyor. Tarihsel olarak bildiğimiz kadarıyla, daha evvel kadınların erkeklerle eşit olmaya yaklaştığı tek bir toplum bile görülmemiştir. Bu, günlük yaşamda küresel çaplı bir devrimdir. Demek ki küreselleşme tek bir süreç değildir, karmaşık süreçlerin bir araya geldiği olgular kümesidir.”³³

Aynı şekilde; “küreselleşme öncelikli olarak dünyanın bir bölgesinde olay, karar ve etkinliklerin dünyanın uzak bir bölgesindeki birey ve topluluklar için önemli olabileceği şeklinde sınır ötesi toplumsal, politik ve ekonomik etkinliklerin gerginleştiği bir durumdur. Bu bağlamda, bölgeler arası karşılıklı bağlantılılığı, toplumsal etkinlik ve iktidarın erişebildiği alanın uzaktan etkinlik imkanlarının artmasını içerir. Bunun da ötesinde, küreselleşme sınır ötesi bağlantıların, etkileşimin ve dünya düzeninin kurulu toplum ve devletlerini aşan akışların artan büyüklüğünü ima eder. Dahası, dünya çapında taşımacılık ve iletişim sistemleri fikir, mal, haber, sermaye yayılımı arttıkça, küresel etkileşim ve süreçlerin hızlanmasını da beraberinde getirir.”³⁴

Küreselleşme sonuçları itibariyle olumlu bir tablo çiziyor gibi görünse de aksi yönü azımsanacak gibi değildir. Küreselleşme, Avrupa ve Kuzey Amerika’nın dışında yaşayan birçok insan için rahatsız edici ölçüde Batılılaşma özelliği taşımaktadır. Küreselleşmenin en göze çarpan kültürel ifadelerinden bazıları olan Coca-Cola, McDonald’s, CNN tamamen Amerikan ürünüdür. Çok uluslu şirketlerin büyük bir kısmının merkezi ABD ve diğer zengin ülkelerin şirketleridir. Bu durum, küreselleşmenin Kuzey’in daha da zenginleştiği ve Güney’in yoksulluk içinde olduğu görüntüsünü ortaya koymaktadır. Bazılarına göre, küreselleşme, küçük bir kesimin refah içinde olup, geri kalanın ise sefalet içinde yaşadığı bir dünya sunmaktadır.³⁵ Mesela, “Amerikan nüfusunun dörtte birinden fazlası internet kullanırken bu oran, Güney Asya’da binde birdir. Dünyadaki insanların bugün çoğunun telefonu yok, yüz milyonlarca köylü küresel

³³ Anthony Giddens, **Elimizden Kaçıp Giden Dünya**, İstanbul: Alfa Yayınları, 2000, s.24-25.

³⁴ Held ve McGrew, s.88.

³⁵ Giddens, *Elimizden Kaçıp Giden Dünya*, s.27

fikir akımlarıyla çok az bağlantısı olan ücra köylerde yaşıyor. Gerçekten küreselleşmeye zenginler ve yoksullar arasında pek çok açıdan büyüyen bir uçurum eşlik ediyor.”³⁶

1.2. Küreselleşme Tartışmaları

Küreselleşme incelemeleri, önemli tartışmalara ve fikir ayrılıklarına ev sahipliği yapar. Küreselleşmenin dünyayı toplumsal, ekonomik, politik ve daha birçok açıdan daha önce görülmemiş bir şekilde etkisi altına alması, hakkında çok fikir geliştirilmesi ve görüş ayrılıklarının olmasını da beraberinde getirmektedir.

Küreselleşme konusunda başlıca ayrılık kuşkuçular ile küreselciler arasındadır. Bu tartışma küreselleşmeyle ilgili ontolojik bir temele dayanır. Küreselciler, küreselleşmenin var olduğuna inanır ve bunun tüm dünyayı kapsadığını düşünürler. Kuşkuçular ise, dünya nüfusunun büyük çoğunluğunun küreselleşmeyle bağlantılı süreçlerden etkilenmediğini öne sürerek, onun varlığını reddederler. Bu terim onlar için bir basitleştirme olarak görülür ve dünyayı etkileyen farklı süreçleri görmeyi engelleyen bir yapısı olduğu vurgulanır.”³⁷

Küreselciler, küreselleşmeyi ele alırken sadece günümüze ait bir olgu olarak görmezler, bununla birlikte onu giderek güçlenen ve gün geçtikçe etkisi artan bir oluş olarak kabul etmektedirler. Küreselcilere göre; küreselleşme, ulus-devletin sınırlarını kaybetmesine sebep olan bir dizi süreci içermektedir. Bir zamanlar kendi sınırlarını kontrol etme gücüne sahip bir yapı olan ulus-devlet, önemini yitirip konumunu her türden küresel akıntıya kaptırmıştır. Küresel çağda ulus devletin önemi azalmakta ve ulus devlet bu duruma karşı koyma gücünü de kaybetmektedir. Kuşkuçulara göre ise, küreselleşme diye bir süreç ortaya çıkmıştır ama bu geçicidir ve bunun da sonuna gelinmektedir. Onlar, son yıllarda ulus-devletin kendi gücüne tekrar kavuştuğunu ve merkezi dünya gücü olarak tarihsel rolünü yeniden kazanmakta olduğunu iddia ederler. Küreselciler, küreselleşmeyi nispeten yeni bir olgu olarak değerlendirirken, kuşkuçulara göre küreselleşme dünyanın

³⁶ Held ve McGrew, s.98.

³⁷ George Ritzer, **Globalization: A Basic Text**, US: Wiley- Blackwell Publications, 2010, s.34.

çeşitli parçalarının birbiriyle ilişkiye geçtiği eski bir süreç için kullanılan yeni bir terimden başkası değildir.³⁸

Kuşkuculara göre, küresel ekonomi, sağladığı yararlar ve getirdiği zararlar önceki dönemlerde var olan ekonomiden farklı değildir. Onlara göre dünya büyük ölçüde eskisi gibi dönmektedir. Kuşkucular, dış ticaretin küçük bir etkiye sahip olduğunu ileri sürerler. Uluslararası ticaretin büyük bir bölümü, zengin ve güçlü ülkeler arasında gerçekleşmektedir. Onlara göre küreselleşme nosyonu, refah sistemlerini ortadan kaldırmak ve devlet harcamalarında kısıntı yapmak isteyen serbest piyasacıların ortaya attığı bir ideolojidir. Kuşkucular, yoğun ticaretin yapıldığı küresel bir ekonominin on dokuzuncu yüzyılın sonunda da var olduğunu, bu sebeple de pek bir şeyin değişmediğini iddia etmektedirler.³⁹

Küreselcilerin küresel ekonomiye yaklaşımları ise şüphecilerin tam tersi olarak, küreselleşmenin dünyanın her yerinde hissedilebileceği üzerinedir. Onlara göre global pazar, 1960'lı ve 1970'li yıllara kıyasla bile çok daha gelişmiş durumdadır. Dünya ticareti geçmişe kıyasla daha çeşitli ve kapsamlı malların olduğu bir içeriğe sahiptir. Bunun yanında günümüzdeki küresel ekonomiye dair en büyük farklılık finans ve sermayenin akış düzeyinde görülmektedir. Yeni küresel elektronik ekonomide, fon yöneticileri, banka ve büyük şirketler büyük miktarda sermayeyi tek bir tuşa tıklayarak dünyanın bir ucundan öbür ucuna aktarabilmektelerdir.⁴⁰

“Dönüşümcüler” olarak nitelendirilen üçüncü bir grup daha vardır. “Onlar, küreselleşmeyi modern toplumları ve dünya düzenini yeniden şekillendiren hızlı, sosyal, siyasal ve ekonomik değişmelerin arkasındaki ana siyasal güç olarak görmektedirler. Dönüşümcüler, ulusal devletlerin otoritelerini ve güçlerini yeniden yapılandırıldığını kabul ederler, böylece küreselcilerin ulus-devletin sonunun geldiği teziyle şüphecilerin bu konuda hiçbir şey değişmedi tezini reddedip yeni bir düşünce geliştirirler.”⁴¹ Dönüşümcüler daha çok küreselcilere yakın görüşü benimserler. A. Giddens'in ve

³⁸ Ritzer, *Globalization: A Basic Text*, s.35.

³⁹ Giddens, *Elimizden Kaçıp Giden Dünya*, s.21.

⁴⁰ Giddens, *Elimizden Kaçıp Giden Dünya*, s.22.

⁴¹ Mehmet Kaya, “Küreselleşme Yaklaşımları”, *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı:13, 2009, s.11.

Manuel Castels'in de içinde olduğu bu grup, gelişen teknoloji ve ulaşım ağıyla yeni bir dönemin yaşandığını ve herhangi başka bir dönemle kıyaslanamayacak kadar dünyanın birbiriyle bağlantı içinde olduğunu paylaşırlar. Bu 'bağlantılılık', bir ülkede yaşanan olayın dünyanın geri kalanını etkileyebileceği gibi, yerel bir kasabada yaşanan bir olayın da dünyayı etkileyebilme potansiyelini içinde barındırır.

Dönüşümcüler, kuşkucular ve küreselciler ile kıyaslandığında küreselleşmenin yörünge haritasını çizmezler. Küreselleşmenin yeni bir egemenlik biçimi olduğunu ileri sürerek diğer iki grubun görüşünü kabul etmezler. Dönüşümcüler, küreselciler gibi dünyayı tek bir toplum olarak görmez aksine daha çok bazı devletlerin, toplumların benzerliklerinin artarak birbirine daha fazla benzer hale geldiğini, ancak bazılarının ise yeni bir küresel seviyede yer alarak marjinalleştiğini ifade ederler.⁴²

Giddens'in kuşkucular ile küreselcilere dair ileri sürdüğü eleştiri, onların bu fenomene hemen hemen yalnızca ekonomik açıdan yaklaşıyor olduklarıdır. "Ne var ki küreselleşme ekonomik olduğu kadar siyasal, teknolojik ve kültürel boyutlara sahip bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha önce hiçbir mesaj onu taşıyacak biri olmadan iletilmiyordu. Tarihte ilk defa dünyanın bir yanıyla öbür yanı arasında anında iletişim kurma imkanı doğdu. 1950'lerin sonlarına kadar Atlantik'i ya da Pasifik'i tamamen geçen tek bir kablo dahi yoktu. Bugünkü kabloların sayısı ise bir milyonu aşıyor. Bu ve bu gibi yeni teknolojik gelişmelerle birlikte, küreselleşmeyi etkileyen farklı karmaşık süreçlerin varlığından bahsetmek mümkün gözükmemektedir."⁴³

1.3. Küreselleşmenin Tezahürleri

Küreselleşme tek bir alana etki eden bir süreç değildir. O, aksine ekonomik, siyasal ve kültürel faktörleri içiçe geçmiş bir şekilde etkileyen bir olgudur. Bu sebeple küreselleşmeyi ele alırken, bahsi geçen faktörlerin üzerinde durmak onu anlamak açısından kolaylık sağlayacaktır.

⁴² Held ve McGREW,

⁴³ Giddens, *Elimizden Kaçıp Giden Dünya*, s.23.

1.3.1. Siyasal Küreselleşme

Siyasal küreselleşme, dünya karşısında politik olarak karşılıklı ilişkilerin yoğunlaştığı ve genişlediğine işaret eder. Çoğunluğun normları ve ilgileri tarafından, tutulan sınır aşırı ortaklık ve kurumların yükselişindeki artışın görülmesidir. Bu durum, ulus-devlet sisteminin ötesindeki politik düzenlemelerin değişimine cevap niteliğindedir. Modern küreselleşme, yerli ve yabancı politikalar arasındaki bazı geleneksel sınırları zayıflatmış aynı zamanda kurumlar ve sosyal alanın büyümesini besleyerek, geleneksel politik düzenlemeleri sarsmış; 21. yüzyılın başında geleneksel formlardan ayrılmaya başlayarak, küresel yönetimin postmodern formları ve modern ulus-devlet sistemi arasında geçişken bir evrede dünya kendini bulmuştur. Bu küresel yönetimin erken dönemlerindeki yapısı, birbiriyle ilişki içerisinde olan güç merkezlerinin eklektik bir ağna benzetilebilir. Mesela; belediye ve eyalet otoriteleri, bölgesel bloklar, uluslararası organizasyonlar, ulusal ve uluslararası özel sektör ortaklıkları, eklektik ağa örnek olabilir.⁴⁴

Teknolojideki değişen ve gelişen aşamalar devletlerin konumunu sarsması konusunda önemli bir etken olmaktadır. Önceleri piyasalar devletin kontrolü altındayken, günümüzde devletlerin hükümetleri pek çok meselede piyasanın egemenliği altındadır. Bu sebeple teknolojideki gelişme, hem devletlerin hem de piyasaların gücünü şekillendirmiştir diyebiliriz. Yirminci yüzyılın ortasında geliştirilen atom bombası, sonraları da üretilen ülkeler hatta kıtalar arası taşınan nükleer silahlar, devletlerarası ilişkilerin ve savaşın biçiminde de değişime yol açtı. Soğuk Savaş'tan sonra, iki şey değişmeye başladı; Nükleer savaşın dünyadaki yaşamı ortadan kaldıracağı beklentisi kabul görmeye başladı. Devletlerin kendilerini korumalarıyla dünyadaki yaşamı ortadan kaldırmanın önlenemeyeceği anlaşılmaya başlandı. Böylece teknoloji, devletin kendi bölgesini korumaya yönelik olan önemli bir varlık sebebini yıkmış oldu.⁴⁵

Sınırlara dayalı varlıklar olmaktan ziyade hükümet birimleri olarak algılanmaya başlanan devletler, dışarıdan ve yukarıdan olduğu kadar, içeriden ve aşağıdan da giderek

⁴⁴ Manfred B. Steger, **Globalization: A Very Short Introduction**, England: Oxford Publications, 2003, s. 56-65

⁴⁵ Susan Strange, "Devletlerin Azalan Otoritesi", David Held ve McGrew (Ed.), **Küresel Dönüşümler** içinde (150-163), Ankara: Phoenix Yayınları, 2008, s.156-159.

artan bir biçimde zorlanmaktadır.⁴⁶ “Devletlerin görece düşüşü ve devlet dışı oyuncuların yükselişindeki değişimin etkin gücü olarak, derin politik ve toplumsal sonuçları neredeyse tamamen görmezden gelinen bilgisayar ve iletişim devrimi de hesaba katılmalıdır. Geniş ölçüde ulaşılabilir ve ucuz teknoloji, hükümetlerin büyük bilgi toplama ve idare etme tekeline kırdı ve hükümetleri bu durumdan sağladıkları itaatten yoksun bıraktı. Her etkinlik alanında, bilgiye hızla ulaşabilme ve onun anında kullanıma sokulabilmesi hesaba katılması gereken oyuncuların sayısını arttırırken büyük otorite sahibi olanların sayısını azalttı. Her şeyden öte, iktidarı daha çok grup ve insana yayararak eski hiyerarşi sistemi bozulmaya başladı.”⁴⁷

Küreselleşmenin kaçılmaz sonucu, uluslararası politik sistemdeki çok kutupluluğun artmasıdır. Ulus ötesi şirketlerden uluslararası gönüllü kuruluşlara kadar birçok yapı ulusal hükümetlere karşı görece olarak güçlenir ve küresel piyasa ve medyayı kullanarak ulusal sınırlar ötesindeki tüketici/vatandaşlardan meşruiyet ister ve bu meşruiyeti elde eder. Böylece özellikle gelişmiş ülkelerde, ulusal devletlerin kendilerine has düzenleyici güçleri azalır. Ekonomi ve milliyet birbirinden uzaklaştıkça, uluslararası ekonomi de bugünkünden daha “endüstriyel” hale gelir.⁴⁸

“Ulus-devletlerin gücünün azalmasında etken olarak, uluslararası kuruluşlar ve rejimlerin hızla ortaya çıkışını içeren birçok gelişme vardır; hükümetleri, uluslararası organizasyonları ve çok çeşitli ulus-ötesi baskı gruplarını ve STK’ları içine alan çok taraflı ve küresel siyasetin yeni biçimleri yaratılmıştır. Bu siyasal karşılıklı bağımlı olma modeline; BM, IMF, DB, AB, APEC zirveleri ve diğer resmi ve gayri resmi toplantılar da dahil olmak üzere önemli uluslararası siyaset yapma alanları arasında ve kendi içlerindeki yoğun bir faaliyet ağı da eklenebilir. On dokuzuncu yüzyılda, her yıl düzenlenen iki veya üç devletler arası konferans varken, bugün 9000’in üzerindedir. Bunların içerisinde AB, dikkate değer bir zaman içinde, sınırları aşan konulara hitap eden

⁴⁶ Richard Falk, **Yırtıcı Küreselleşme**, İstanbul: Küre Yayınları, 2001, s.56

⁴⁷ Jessica T. Matthews, “İktidar Kayması”, David Held ve Anthony McGrew (Ed.), **Küresel Dönüşümler** içinde (245-261), Ankara: Phoenix Yayınları, 2008, s.247.

⁴⁸ Paul Hirst ve Grahame Thompson, **Küreselleşme Sorgulanıyor**, Ankara: Dost Kitabevi, 1998, s.39.

hükümetler arası işbirliğini kurumsallaştıran orijinal bir yönetim sistemini temsil etmektedir.”⁴⁹

1.3.2. Ekonomik Küreselleşme

Dünyanın başlıca bölgeleri yirminci yüzyılın başında ilk kez küresel akıntıların bütün çeşitlerine; göç, turizm, medya ve özellikle çokuluslu şirketlerin kapitalist ekonomik işlemlerine açık bir pazar haline geldi.⁵⁰ Fakat esas olarak Sovyetler Birliği'nin çöküşü ile birlikte hem bu küreselleşme süreci hızlandı hatta gerçek anlamıyla küreselleşenin doğuşu sağlandı.⁵¹ Çünkü bu olayla birlikte dünyanın “kapitalist” ve “komünist” alanlara bölünmesi durumu ve bu iki grup arasında yer alan engeller ortadan kalkmış oldu.

Küreselleşme, özellikle dünya ekonomisinin bütünleşmesi ile yönlendirilmektedir. Bugün küresel ekonominin temeli eskiden olduğu gibi tarım ya da sanayiye dayalı değildir. Bunun yerine somut olmayan etkinliklerin egemenliği artmaktadır.⁵²

Ağırlıksız ekonomi, olarak da nitelenen bu yeni ekonomi, bilgisayar yazılımı, medya ve eğlence ürünleri ile internete dayalı hizmetler gibi ürünlerin temellerini bilgidan aldıkları bir ekonomidir. Küresel ekonominin işleyişi, bilgi çağında ortaya çıkan değişimleri yansıtmaktadır. Küreselleşmeyi yönlendiren önemli ekonomik unsurlar arasında, uluslararası şirketlerin rolü özellikle önemlidir. *Uluslararası şirketler*, birden fazla ülkede mal üretip veya hizmet pazarlayan şirketlerdir. En büyük uluslararası şirketlerin kimileri bütün ‘dünyaca’ bilinir; Coca Cola, General Motors, Colgate, Kodak, Mitsubishi ve daha pek çok başkaları. Bu şirketler ekonomik küreselleşmenin kalbinde yer alır, bütün

⁴⁹ Held, McGrew, *Küreselleşme Tartışmaları*, s.21.

⁵⁰ Ritzer, *Küreselleşen Dünya*, s.63.

⁵¹ Giddens, *Sosyoloji*, s.91.

⁵² Anthony Giddens, *Sosyoloji*, s.88.

dünya üzerindeki yeni ürün ve teknolojilerin yayılmasında ve reklamlarının yapılmasında aracılık ederler ve aynı zamanda uluslararası finansal piyasalardaki büyük oyunculardır.⁵³

Ekonomik küreselleşmenin temel amacı, dünya ekonomisini tamamen küreselleştirmektir. Bugün en güçlü ve zengin ülke Amerika Birleşik Devletleri (ABD) olduğundan ve dünya ekonomisini denetimi altında tuttuğundan, bu durum özünde dünya ekonomisinin kaçınılmaz olarak ABD yatırımcıları ve ABD ekonomisine uyumlu hale getirilmesi anlamına gelir. Will Hutton, Anthony Giddens ile yaptığı bir söyleşi olan “On the Edge” (2000) de bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: ”Ben liberal Amerika’nın sırtını duvara yasladığını, muhafazakarların yükselişte olduğunu, acımasızca kendi çıkarlarının peşinden koştuklarını ve böylece Amerikan yönetimiyle uzlaşarak küreselleşmeyi ABD çıkarlarına göre şekillendirdiğini düşünüyorum.”⁵⁴

Ekonominin küreselleşmesi bahsinde Manuel Castells 20. Yüzyılın son çeyreğinde dünya çapında gelişen yeni bir ekonomi biçiminden bahseder. Bu yeni ekonomi biçiminin ayırt edici özellikleri; enformasyonel, küresel ve ağ örgütlenmesine dayalı olarak nitelendirmektedir. “Enformasyoneldir, çünkü bu ekonomide birimlerin ya da aktörlerin üretkenliği, rekabet gücü temelde enformasyon üretme, işleme ve uygulama kapasitelerine dayalıdır. Küreseldir, çünkü üretimin, tüketimin ve dolaşımın bileşenleri, bağlantılar ağı üzerinden küresel bir ölçekte örgütlenmiştir. Ağ örgütlenmesine dayalıdır, çünkü üretim küresel ağları arasındaki etkileşim ağı üzerinden gerçekleşir ve rekabet burada yaşanır.”⁵⁵

Enformasyonel ekonomi küreseldir. “Dünya ekonomisi 20. Yüzyılın sonlarında, enformasyon ve iletişim teknolojilerinin sağladığı yeni altyapıya bağlı olarak, hükümetlerin ve uluslararası kurumların oynadığı yasal düzenlemelerden muaf tutma ve liberalleştirme politikaları sayesinde gerçekten küresel hale gelmiştir... Ekonomik

⁵³ Giddens, *Sosyoloji*, s.88

⁵⁴ Will Hutton, Anthony Giddens, “Anthony Giddens and Will Hutton in Conversation”, Anthony Giddens ve Will Hutton (Ed.), **On The Edge**, London: Vintage Publisher, 2001.

⁵⁵ Manuel Castells, **Ağ Toplumunun Yükselişi/ Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür**, C:1, İstanbul:İstanbul Bilgi Üniversitesi,2008,s.99.

sistem, ekonominin bu küreselleşmiş, stratejik bileşenleri aracılığıyla küresel olarak bağlantılı hale gelmiştir.”⁵⁶

1.3.3. Kültürel Küreselleşme

Küreselleşmeyi “Karmaşık Bağlantılılık” anlamında ele alan Tomlinson, küreselleşmenin “modern yaşamı karakterize eden, hızla gelişen ve giderek yoğunlaşan karşılıklı bağlar ve bağımlılıklar ağına işaret ettiğini”⁵⁷ vurgulamaktadır. Tomlinson’un bu konuda verdiği örnek önemlidir; Tipik bir business-class yolcusu, *yerelliğin* belirlediği kültürel pratikleri ve kültürel farklılıkları tecrübe etmez. Yerel kültür beş yıldızlı otellerde değil, sokaklarda, evlerde, esnafta ve iş yerlerinde gözlemlenebilir. Bu gibi “yerellikler” insanların tam anlamıyla günlük yaşamlarını sürdükları yerlerdir. Havaalanındaki geçici küresel yaşamın karşıtı olan “yerel yaşam” insanın toplumsal varlığının bir düzenidir, küreselleşmiş bir dünyada bile hükmetmeye devam etmektedir. Zaman ve mekanın büyük bir kısmını yerellik kapsamaktadır. Küreselleşme bu yerel düzeni *dönüştürmektedir*.⁵⁸

Tomlinson’a göre, geçmişte toplumsal, kültürel süreç ve pratikleri birbirinden bağımsız olarak ele almak olanaklı iken, küreselleşme süreci “dünyayı ‘tek’ bir yer” haline getirmektedir. Ona göre küreselleşmenin merkezinde kültürel pratikler yatar. Tabii ki küreselleşmeyi meydana getiren tek başına kültür değildir fakat bu konuda büyük etkenlerden biri olarak ele alınmalıdır.⁵⁹

Robertson’a göre küreselleşme toplumsal ve kültürel süreçlerin işleyişine bağlıdır. Küreselleşme süreci açısından ulusların farklı kültürel kimliğe sahip olabildikleri kabul edilmesi gereken bir durumdur. Ulus-devletlerinin küresel gelişimlerden kendilerini koruyabilmek için ulusal kimliklerini öne plana çıkarmaları bile aslında o ulusların küreselleşmeden etkilendiklerini ortaya çıkarır. Ayrıca bireyler günümüzde son derece karmaşık küresel oluşumlardan etkilenmektedir. Küresel kitle

⁵⁶ Castells, *Ağ Toplumunun Yükselişi*, s.128.

⁵⁷ John Tomlinson, **Küreselleşme ve Kültür**, İstanbul:Ayrıntı Yayınları, 2004, s.11-22.

⁵⁸ Tomlinson, s.11-22.

⁵⁹ Tomlinson, s.23.

iletişim sisteminin güçlendiği ve bireylerin sivil toplum, dünya vatandaşlığı, savaş karşıtlığı, çevrecilik, vb. türden toplumları genel olarak ilgilendiren sorunlar üzerinden toplumları birleştiren bir dönemdir.⁶⁰

Giddens, günümüzde kültürel yapıyı etkileyen faktörleri ele alırken; “radyo, televizyon, hava taşımacılığı ve onların getirdiği turist akını ya da bilgisayardan kaçabilecek kadar uzak olan, eğer varsa, pek az yer vardır.”⁶¹ yorumunu getirmektedir. Bir önceki kuşak için diğer toplumlar tarafından hiç etkilenmemiş kabileler vardı. Fakat bugün bu kabileler uluslararası şirketlerin üretmiş olduğu ürünleri kullanıyor ve dışarıdan gelenlerle temas sonucu kaptıkları hastalıklardan iyileşmek için Almanya ya da İsviçre’de yapılan ilaçları kullanıyorlar. Ayrıca bu insanlar kendilerini dünyadaki insanlara aktarabilmek için uydu televizyon ve interneti kullanabiliyorlar diyen Giddens, birkaç kuşak sonra, ne kadar kendi kültürlerini korumaya uğraşsalar da küresel kültürle karşılaşacaklar ve onun tarafından dönüştürüleceklerdir tezini ileri sürmektedir.⁶²

Peter Berger ve Samuel P. Huntington’un editörleri oldukları, dünyanın çeşitli bölgelerinde kültürel küreselleşme tezahürlerini araştırmak üzere hazırlanan *Bir Küre Binbir Küreselleşme* kitabındaki verilerine göre, “üst düzey yöneticiler, strateji uzmanları ve yönetim sorumlularının hepsi gelişmekte olan dünyayı küçülmüş, iç içe bağlantılarla artmış, hızlı ve küresel olarak tanımlamışlardır. Bilgi ve sermaye akışı söz konusu olduğunda ülke sınırları gittikçe daha saydam, geçirgen ve anlamsız hale gelmektedir.”⁶³

Peter Berger’e göre gelişen bir küresel kültür gerçekten vardır. Kökeni ve içeriği açısından Amerika ağırlıklıdır. Fakat aynı zamanda yerel kültürlerin de farklı bir şekilde canlandığını söylemektedir. Örneğin Batı kökenli hızlı yiyecek zincirlerinin yerel pazara girmesi Hindistan’da ve Japonya’da geleneksel mutfığa dayalı hızlı yemek satış noktalarının gelişmesine yol açmıştır. Berger için yükselen küresel kültür hem elit hem de popüler araçlarla yayılmaktadır. Kültürel küreselleşmenin halk ve elit kesim arasındaki ortak noktası, bireyleşmedir; yükselen küresel kültürün bütün kesimleri, bireyin gelenek

⁶⁰ Roland Robertson, **Globalization Social Theory and Global Culture**, London: Sage,1992 s.80.

⁶¹ Giddens, *Sosyoloji*, s.98.

⁶² Giddens, *Sosyoloji*, s.98.

⁶³ Peter L. Berger, “Küreselleşmenin Kültürel Dinamikleri”, Peter L. Berger ve Samuel P. Huntington (Ed.), **Bir Küre Bin Bir Küreselleşme** içinde (9-28), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003, s.352.

ve cemaat karşısındaki bağımsızlığını artırır. Modernleşme de, gelenek ve cemaat otoritesini sarsmakta ve kişiyi bireyselleştirmektedir. Bu noktada Berger'e göre, küresel kültür modernleşme süreciyle yapısal bir yakınlık içindedir; hatta bugün dünyanın pek çok yerinde ikisi özdeşdir.⁶⁴

Ritzer'e göre kültür daha önceki dönemlerden çok daha kolay bir şekilde, özellikle de maddi-olmayan dijital formlarda yerküreyi dolaşmaktadır. Dijital kültürün küresel dolaşımı giderek kolaylaşırken, şu da bir gerçek ki, dolaşımın önünde hala engeller mevcuttur ve bu engeller de daha çok Güney'de yaşayan insanların internete erişim imkanlarından yoksun olmalarından kaynaklanmaktadır. Kültür, yer kürenin her yerinde kısmen kolayca dolaşıma çıkabilmekte; ancak bu, bütün kültürlerin aynı kolaylıkla dolaşabildiği anlamına gelmemektedir. Dünyanın en güçlü ülkeleri olan ABD ve çoğu Batı ülkesine ait kültürler, bu ülkelerin dışında kalan toplumların kültürlerinden çok daha fazla dolaşıma çıkar. Mesela pop müziği çoğu insan tarafından bilinir oysa özel bir yöreye ait etnik müzikler dünyanın pek çok yerine ulaşamadığından dolayı bilinmez."⁶⁵

Kültürel yayılma biçimleri hakkında Ritzer üç bakış açısını ele almıştır; farklılık, melezleşme ve çakışma. Kültürel farklılık, kültürlerin esas olarak farklı olduklarını ve küresel akıntılardan yüzeysel olarak etkilendiklerini vurgular. Kültürel melezleşme yaklaşımı, yerel ve küresel kültürlerin bütünleşmesini vurgular. Buradaki anahtar kavram da "küreyerelleşme"dir ve bununla kastedilen, yerel ile küresel olanın farklı coğrafi alanlarda melez bir şekilde yeni sonuçlar doğuracak şekilde birbirlerine karşılıklı nüfuz etmesidir. Kültürel çakışma yaklaşımı ise küreselleşme ile başlatılan homojenliğin altını çizer. Buna göre, kültürler güçlü akıntılar tarafından değiştirilmeye mahkumdur. Kültür emperyalizmi de bu yaklaşımın başlığı altında yer alır. Kültür emperyalizminin önemli bir eleştirisi, kültürün "yersizyurtsuzlaşması" ("deterritorialization") anlayışı üzerinde yükselir. Bu anlayış da kültürü, başlangıcındaki özgül bir coğrafi noktaya bağlamanın çok zor olduğu manasını taşır.⁶⁶

⁶⁴ Berger ve Huntington, s.10-18.

⁶⁵ Ritzer, *Globalization: A Basic Text*, s.244.

⁶⁶ Ritzer, *Globalization: A Basic Text*, s.274.

Sonuç olarak küreselleşme sürecinin belirleyicileri konumundaki yeni iletişim ağları, bilgi ve görüntü akışları bir taraftan farklı kültürlerin yan yana görüntülenmesine imkan tanırken diğer taraftan egemen Batı kültürün yayılmacı etkisini artırmasına da yardımcı olmaktadır. Bu etki tek tip bir tüketim kültürü meydana getirmeye yöneliktir. Bu kültür insanları, din, dil, ırk ayrımı olmaksızın her yerde aynı kıyafetleri giymeye, aynı marka ayakkabıları kullanmaya, aynı içeceği içmeye ve aynı müziği dinlemeye şartlandırmaktadır.⁶⁷ Toplumlararası iletişimin artmasına paralel olarak toplumsal etkileşim de artmakta, dünyada kültürel anlamda benzerlikler çoğalmakta ve bazı kültürel özellikler terk edilmektedir.

1.3.4. İletişimde Küreselleşme: İnternet'in Ortaya Çıkışı

Günümüzde geleneksel kitle iletişim araçlarının önüne geçen internet, gündelik yaşamı ve kültürel alanı hızlı bir şekilde dönüştürmektedir. Artık gündelik hayatın şekillenmesinde ve işleyişinde internet aracılığıyla gerçekleşen kitlesel etkileşim oldukça ağırlık kazanmaktadır. İnternet, son zamanların en etkili iletişim aracı olarak nitelenebilir. Çünkü özellikleri bakımından küresel ölçekte hızlı, pratik ve kapsamlı bir yayılma gücüne sahiptir. Bundan ötürü, internet, küreselleşmeyle ortaya çıkan yeni bir takım kültürel değerlerin taşıyıcısı ve dağıtıcısı konumundadır.⁶⁸

İnternet, anında dünya çapında yayın yapabilen ve bilgi yayılımını sağlayan bir mekanizma ve aynı zamanda coğrafi uzaklığın etkisi olmaksızın kişilerin bilgisayarları vasıtasıyla işbirliği ve etkileşimini sağlayan bir iletişim ağıdır.⁶⁹ İnternet mecazi anlamda halıya benzetilebilir, dokunan ve dünyanın her yerindeki milyonlarca insan tarafından yeniden dokunan, birbiriyle bağlantılandırılmış ve sürekli üretilip yeniden doğan

⁶⁷ Ümit Aktı, “Sosyolojik Açıdan Küreselleşme ve Din” (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2008) s.60.

⁶⁸ Mehmet Güzel, “Küreselleşme, Tüketim Kültürü ve İnternet’deki Gençlik Siteleri”, Mutlu Binark (Ed.), **Yeni Medya Çalışmaları**, Ankara: Dipnot Yayınları, 2007, s.184.

⁶⁹ Barry M. Leiner ve Diğerleri, “The Past and Future History of The Internet”, **Communications of the Acm**, February , Vol. 40, No. 2,(1997), s.12.

bilgilerin paylaşıldığı bir halidir. Bu benzetme, siberalemin* (cyberspace) dinamik yapısını gösterir.⁷⁰

İnternetin oluşturulmasının ana fikri siyasi sebeplerden kaynaklanmaktadır. Soğuk savaş döneminde SSCB ile ABD arasında yaşanan güç rekabetinde, SSCB'nin dünyanın ilk yapay uydusu olan Sputnik'i 1957'de uzaya yollaması, ABD için büyük bir korkuya ve yenilgi hissine neden olur. SSCB'nin ilk uydusu Dünya yörüngesine yerleştirmesi telekomünikasyonda önemli bir gelişme olarak kabul edilir. Bunun üzerine rekabette öne geçmek isteyen ABD, Savunma Bakanlığı'na ait bir kurum olan Savunma Bakanlığı İleri Araştırma Projeleri Ajansı'nı(DARPA) kurar. Bu kurumun kurulmasındaki sebeplerden biri, gelebilecek herhangi bir nükleer saldırıda iletişimin zarar görmesini engelleyecek bir iletişim sistemi oluşturmaktır. Bir diğer sebep de DARPA'nın resmi misyon ifadesine göre ABD'nin askeri yetiler için en yeni teknolojilerin uygulanmasında başı çekmesini sağlamak ve karşıtlarından gelebilecek teknolojik sürprizleri engellemektir. Bu amaçlarla DARPA mühendisleri yaptıkları çalışmalar sonucunda ARPANET adı verilen yeni ve güçlü bir iletişim ağı kurmuşlardır.⁷¹

1 Eylül 1969'da ilk bağlantısını gerçekleştiren ARPANET, ilk ağları ile; Los Angeles'ta California Üniversite'sinde, Stanford Araştırma Enstitü'sünde, Santa Barbara'da California Üniversite'sinde devreye girdi.⁷² Böylece internetin temelleri atılmış oldu.

İlk ağ bağlantılarının kurulmasının ardından, günümüzde de yaygın bir şekilde kullanılan e-mail geliştirilmiştir. 1971'de ortaya çıkan ve yeni iletişim teknolojisinin önemli yapı taşlarından biri olan e-mail, bireysel haberleşmeye kazandırdığı yeni boyutla internet ağının gelişimine büyük katkı sağlamıştır. Birkaç yıl içinde e-mail birebir yazışma konusunda kolaylık sağlayan bir araç olma yolunda evrim geçirmiş ve e-mail, tartışma grupları için önemli bir araç olmuştur. E-mail bağlantısı ilk küresel, çok ağı ve

* Siber Alem, internet kullanan kişilerin ağlar aracılığıyla kurulan iletişim ortamını anlatan metaforik bir adlandırmadır.

⁷⁰ Cristian Fuchs, **Internet and Society Social Theory**, New York: Routledge Publications, 2008, s.124.

⁷¹ Melih Bayram Dede, **İnternet**, İstanbul: İnsan Yayınları, s.13.

⁷² Castells, *Ağ Toplumunun Yükselişi*, s.59

çok platformlu bağlantıdır.⁷³ 1973 yılına gelindiğinde, bilgisayarlar arası iletişimin belli protokoller arasında uygulanması konusunda çalışmalar başlamış ve farklı bilgisayarların aynı dilde iletişim kurmalarını sağlayan yeni protokol, TCP/IP (İletim Kontrol Protokolü/İnternet Protokolü) geliştirilmiştir⁷⁴.

“1980’lere gelindiğinde ABD’nin Savunma Bakanlığı’yla iş birliği içerisinde olduğu araştırma merkezlerine de açık olan ağ, bir süre sonra internetin askeri kullanım alanının dışına çıkması ve kişisel kullanım amacıyla da kullanılmaya başlaması gizli tutulan bilgilerin güvenliğini tehdit etmiş bu sebeple 1983’te güvenlikle ilgili olan ağ MILNET’e bırakılırken, araştırmaya ait kısım ARPANET’de devam etmiştir. 1983’deki diğer bir önemli gelişme de Domain Name Server (DNS) sisteminin geliştirilmesidir. Bu şekilde 121.146.120.11 gibi tanımlanan sunucu sistemlerinin anlamlı isimlerle anılmaları mümkün olmuştur.”⁷⁵ DNS’nin kullanılmaya başlanmasıyla birlikte önemli bir kullanım kolaylığı sağlanmıştır.

1984 yılında ABD Ulusal Bilim Kurumu kendi bilgisayar iletişim ağı olan NSFNET’i kurmuş ve 1990’lara gelindiğinde ARPANET, teknolojik açıdan modası geçmiş olarak kabul edilerek devreden çıkarılmıştır. ARPANET’in görevini, artarak gelişen ve kıtaları birbirine bağlayan NSFNET üstlenmiştir. Bundan sonraki süreçte, halkın kullanım alanında ve telekomünikasyonda bilgisayar ağ teknolojisinin serbestleştirilmesi ve NSF internetin özelleştirilmesi hususunda, internet hızlı bir şekilde ilerlemiştir. 1990’ların erken dönemlerinde birçok internet hizmeti sağlayıcıları kendi ağlarını ve onların ticari temelde ağ geçitlerini (gateway) kurmuş ve daha sonrasında internet, bilgisayarlar arası küresel bir ağ olarak hızlıca büyümüştür.⁷⁶

Özetle İnternet 1960’ların erken dönemlerinde bilim adamlarının zihinlerinde başladı, 1969’da bilgisayar iletişim ağı kuruldu. 1970’lerin geç dönemlerinde, bilim adamlarının etkileşimli birlikteliği hızla yayıldı ve birçok kişi, iş dünyası ve toplum için internet 1995’de tam anlamıyla doğdu.⁷⁷

⁷³ Johnny Ryan, **A History of internet and Digital Future**, UK: Reaction Books, 2010, s.97.

⁷⁴ Mehmet Haberli, **Sanal Din**, İstanbul:Açılım Yayınları, 2014, s.30.

⁷⁵ Dede, s.20.

⁷⁶ Manuel Castells, **The Internet Galaxy**, Oxford: Oxford University Press, 2001, s.12.

⁷⁷ Castells, *The Internet Galaxy*, s. 16.

1.3.4.1. İnternet'in Yaygınlaşma Süreci

İnternet'in hızla büyümesinin en önemli faktörlerinden biri onun ücretsiz ve temel belgelere erişime açık olmasından kaynaklanmaktadır ve internetin başarısı yüklenebilir tatmin edici topluluk ihtiyaçlarını ve bu topluluğa katkı sağlayacak ileri düzeyde bir altyapı hizmetini etkili bir yolla sunmasıdır.⁷⁸

“İnternet erişimi, 1980'lerin sonuna gelindiğinde büyük bir aşama kat etmiş olarak karşımıza çıkmaktadır. PC'ler* teknolojik olarak gelişirken fiyatlarının düşmesi ve ağların iletişim becerilerinin gelişmesi bülten tahtası sistemlerinin (BBS/ bulletin board systems) yaygınlaşmasını sağladı. Bülten tahtası sistemleri PC, modem ve telefon hattıyla bağlanabilen, her türlü kişisel ilgi alanı için bir ilan tahtası görevi üstlenmekteydi. Ancak 1990'lara gelindiğinde toplumun büyük bir çoğunluğu için internette aranılan bilgiye ulaşmak hala bir hayli güçtü. “Yeni bir teknolojik hamle, internetin toplumun geneline yayılmasını sağladı: İnternet sitelerinin içeriklerini yerlerine göre değil de bilgiye göre düzenleyen, sonra da kullanıcılara istedikleri bilgiyi bulabilmeleri için kolay bir arama sistemi sunan yeni bir uygulama, WWW olarak bilinen ‘world wide web’ (dünyayı saran ağ) tasarlandı.”⁷⁹

WWW ilk defa CERN'de (Avrupa Nükleer Araştırmalar Merkezi) Tim Berners-Lee tarafından geliştirildi ve web siteleri kavramı ortaya çıktı. Bu konsept, bilginin internet ortamında Web tarayıcılarını kullanarak kullanıcı dostu bir tarama** yapılmasını sağlamaktadır. Mosaic, Internet Explorer, Opera, Mozilla gibi bilinen Web tarayıcıları bu kapsam dahilindedir. WWW'nin kullanıcı dostu bir sistem olması internetin çok hızlı bir şekilde yayılmasına büyük katkı sağlayan faktörlerden biridir.⁸⁰

⁷⁸ Vinton G. Cerf, Brief of the Internet, <http://www.internet-society.org/search/gss/brief%20history%20of%20internet> (20 Mayıs 2015)

* PC: (Personal Computer) kişisel bilgisayar anlamına gelmektedir.

⁷⁹ Castells, *Ağ Toplumunun Yükselişi*, s.65.

** Kullanıcı Dostu bir Tarama = a user-friendly browsing

⁸⁰ Fuchs, s.121.

Web siteleri, bağlantılı metin işaretleme dili (HTML) isimli özel bir dilde yazılır. Bu protokol web'den yayınlanan bilgilerin tarayıcılar tarafından algılanmasını sağlamaktadır. Bir bağlantı metni (hybertext) bilgi parçalarını (metinler, görüntüler, sesler, videolar, animasyonlar) içeren ve bilgi düğümleriyle bağlantılandırılan bir ağdır. Bağlantı metni dağınık bir mahiyete sahip olup metinleri, görüntüleri, sesleri, videoları, animasyonları ve benzerlerini bilgisayara kaydetmeye gerek kalmadan tümü web sayfalarında bağlantı oluşturulabilir bir özellik taşımaktadır.⁸¹

Web'in ortaya çıktığı ilk dönem olan 1.0 döneminde web siteleri metin-tabanlı (text-based) web sitesiydi ve internet bilgi toplamak amacıyla önemli bir alandı. 2000 yılından itibaren, web 2.0 özelliğinin geliştirilmesi, artarak gelişen internet teknolojisine bir yenisini daha eklemiştir oldu. İnsanlar artık web 1.0 da olduğu gibi sadece bilgi toplamakla kalmayıp kendi bilgilerini paylaşabilme ve yorum yapabilme imkanına da kavuştular. Bu uygulamayla birlikte MySpace, YouTube, Facebook, Wikipedia gibi yoğun bir şekilde kullanılan yeni platformların ortaya çıkışı ve hızlı bir şekilde büyümesi, internet üzerindeki iletişimin ve ortaklaşa çalışmanın Web'in en önemli özelliklerinden biri olarak görülmektedir.⁸²

Web 2.0 dönemiyle birlikte internet üzerinden yapılan interaktif (yazı, makale, video, multimedya) paylaşımlar, bilginin küreselleşmesi noktasında aktif bir rol oynar. İnternetin antimerkeziyetçi teknik yapısı, herkesin istediği paylaşımları ulaştırabilmesini ve paylaşımlara ulaşabilmesini mümkün kılan çift taraflı özgür bir ortam sağlar. Böylelikle internet, belli bir kesim tarafından bilgi yüklenilen bir alan olmaktan çıkıp erişimi olan herkesin istediği veriyi yükleyebileceği bir alan olmuştur. Televizyon, radyo, gazete gibi araçlarda tek taraflı bir etkiden söz edilirken Web 2.0 ile birlikte internet, kendinden bu denli söz ettirmesinin ve kullanılmasının sebebi olan, interaktif özelliğiyle kullanıcılar arası mesafeyi ortadan kaldırma imkanı sağlamıştır.

Günümüzde web teknolojisinin son hali olan web 3.0 ise, "semantik web" yani "yapay zekalı web" manasını taşımaktadır. Web 3.0'la beraber bir dökümanın sadece içerdiği kelimeler değil, aynı zamanda içerdiği "anlam" da anlaşılabilir. Semantik

⁸¹ Fuchs, s.123

⁸² Fuchs, s.125.

web, bir dökümanın anlamını anlayabilmek için bir dizi teknoloji kullanır. Bunlar sayesinde içeriğinde bizzat yazılımlar tarafından kullanıcıya özel üretilerek, içeriklerin anlam olarak da irdelendiği ve bu anlama göre değerlendirilmesi söz konusu olmuştur. Web 3.0 sistemini anlamak için internet reklamlarının işleyişini örnek olarak verebiliriz. Örneğin eğer bir kullanıcı internet üzerinden İngilizce dil eğitimiyle ilgili araştırma yapıyorsa karşısına devamlı olarak İngilizce dil eğitimiyle ilgili reklamlar çıkacaktır. Kullanıcı hangi konu ve alanla daha çok ilgileniyorsa o yönde reklamlar ve bilgiler bilgisayar ekranında karşısına gelecektir. İnternet, kullanıcılarının neyle ilgili olup olmadığını bilip, kullanıcıya o yönde bol resimli reklam içerikleri sunmaktadır.⁸³

1.3.4.2. İnternet'in Küreselleşmeye Etkisi

“Birden diktatörlükler, insanların çıplak elleriyle, elleri düşenlerin fedakarlıklarıyla kana bulanmış olsa da devrilebilir oldu. Finansal büyücüler kamusal imrenme nesnelere olmaktan çıkıp evrensel bir horgörünün hedefleri haline geldi. Siyasetçiler yoz ve yalancı diye teşhir edilir oldu. Hükümetler kınandı. Medyadan kuşkulandı. Güven kaybolup gitti. O güven ki toplumu, piyasayı ve kurumları bir arada tutan şeydir... Her şey internetteki sosyal ağlarla başladı, çünkü bunlar tarih boyunca, iktidarının dayanağı olarak iletişim kanallarını tekelleri altına almış hükümetler ve şirketlerin kontrolünün büyük ölçüde dışında kalan özerklik alanlarıdır. Bireyler üzüntü ve umutlarını internetin serbest kamusal alanında paylaşarak ağlar oluştururlar. Bu ağlar, kablosuz internetin ağlar oluşturduğu, görüntü ve fikirlerin virüs gibi hızla yayılışının damgasını vurduğu bir dünyada bulaşıcı bir şekilde yayıldı.”⁸⁴ İnternet dünyanın birbiriyle iletişimini sağladı ve yeni bir dünyadan söz edilir oldu.

Bu yeni dünyada, enformasyon artık taşıyıcılarından bağımsız olarak serbest dolaşıyor; anlamları ve ilişkileri yeniden düzene sokmak için fiziksel mekan içinde

⁸³ Volkan İnanç, “Web 0.3 Nedir?” <http://www.volkaninanc.com/web-3-0-nedir/> (01 Mayıs 2015)

⁸⁴ Manuel Castells, **İsyen ve Umut Ağları: İnternet Çağında Toplumsal Hareketler**, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2013, s.17-18.

bedenlerin değişmesi ve yeniden dzenlenmesi her zamankinden daha az zorunlu hale geliyor. Bunun anlamı “fiziksizleşme” yani gücün yeni ağırlıksızlığıdır.⁸⁵

Öteden beri insan doğru, eksiksiz ve taze haber ağlığı içindedir. En az gelişmiş iletişim aracı, çok basit ve öngörülebilir bir olayın herkese açık bir şekilde anlatılmasıdır: Yazının henüz bilinmediği bir çağda, bir ağaçtaki çentik, renkli bir çakıltaşı, kırık bir dal, ilk dönem insanların gözünde düşmanın yaklaştığını veya bir av hayvanının geçtiğini ya da geçeceğini anlatır... iletişim ilkel yollarla dahi olsa tarihin başından itibaren sağlanmaya çalışıldı. Aynı kategoride çeşitli görsel işaretler, örneğin gündüzleri duman veya geceleri ateş, ya da Afrikalıların tam-tamı gibi işitsel işaretler de yer alır.⁸⁶

Günümüze gelene kadarki süreçte kitle iletişim araçlarının geçirdiği evrim, şaşırılacak derecede gelişmiştir. Matbaa, telgraf, elektrikli telgraf, telefon, radyo, televizyon ve internet iletişim araçları olarak kullanılma amacıyla icat edilmiş önemli araçlardır. Her biri kendi dönemini oldukça etkilemiş olsa da internetin insanlar arası “etkileşim” olanağı sağlaması ve çok fazla bilgiyi içeriğinde taşıması gibi özelliklerinden ötürü farklı bir yeri vardır.

Tarihte ilk kez, insan iletişiminin yazılı, sözlü, görsel-işitsel biçimlerini aynı sistem içinde bütünleştiren bir meta-dil oluştu. İnsan ruhu, boyutlarını beynin, makinelerin ve toplumsal bağlamların iki yanı arasında yeni bir etkileşimde birleştirdi. Metin görüntü ve seslerin istenilen zaman diliminde küresel bir ağ içinde pek çok farklı yerlerden etkileşim içinde sağlanabilir olması, iletişimin karakterini geçmişe baktığımızda tümüyle değiştirdi.⁸⁷

Yirminci yüzyılın sonunda iletişim küreselleşmesinde teknolojik gelişmeler, önemli bir rol oynamıştır. “Bu konuda birbiriyle ilişkili üç gelişme özellikle önemlidir: İlki daha geniş ve gelişmiş kablo sistemlerinin kullanılarak elektronik olarak kodlanmış büyük kapasiyete sahip bilginin iletilmesinin sağlanması; ikincisi ise uzun mesafelerle iletişim kurabilmek için uydu iletişiminin, çoğunlukla toprağa yerleşik kablo

⁸⁵ Zygmunt Bauman, **Küreselleşme Toplumsal Sonuçları**, İstanbul:Ayrıntı Yayınları, 1999, s.26.

⁸⁶ Jean-Noel Jeanneney, **Başlangıcından Günümüze Medya Tarihi**, İstanbul:YKY Yayınları, 2009, s.20.

⁸⁷ Castells, *Ağ Toplumunun Yükselişi*, s.440.

sistemleriyle bir arada, giderek artan kullanımı; üçüncüsü de bilgiyi işlemede, depolamada ve düzeltmede dijital yöntemlerin gittikçe daha fazla kullanılmasıdır. Bu üç teknolojik gelişmenin hepsi iletişimin küreselleşmesine oldukça önemli katkılar sağlamıştır.”⁸⁸

Yirminci yüzyılda iletişimin küreselleşmesi, büyük ölçekli iletişim holdingleri tarafından yürütülen bir süreçtir. Bu holdingler, çalışmalarını, çıktıklarını ülkelerin dışındaki alanlara genişletmiş; bazı şirketler küresel genişleme politikalarıyla birlikte iletişim sektöründe önemli kazançler elde etti. Aynı zamanda iletişimin küreselleşmesinin çok temel bir özelliği de, medya ürünlerinin uluslararası bir alanda dolaşımında olması gerçeğidir. Bir ülkede üretilen bir ürün sadece yerli pazarda değil ayrıca küresel pazarda da dağıtılmaktadır.⁸⁹

“Yeni kitle iletişim araçlarının kullanımı, zaman ve mekanca uzak ortamlardaki bireylere iletişim olanağı sunarak, onları yüz yüze etkileşimin zamansal ve mekânsal sınırlılıklarını aşmaya imkan tanımış, aynı zamanda bireylerin toplumsal örgütlenmenin mekânsal ve zamansal özelliklerini yeniden düzenlemelerine ve bu yeniden düzenlenmiş özellikleri kendi amaçları için kullanmalarına olanak vermiştir. Telekomünikasyonun ortaya çıkışı, mekânsal ayrışmanın zamansal ayrışmayı da beraberinde getirdiği önceki dönemlerin aksine, farklı mekânlar da aynı zamanda “bağlantı” da olmayı sağlamıştır. Enformasyon ve sembolik içerik uzak mesafeleri kat ederek iletilebilmektedir. Zamansal gecikmeler hemen hemen ortadan kaldırılırken, mekânsal ayrışma olağanüstü bir şekilde büyümüştür.”⁹⁰ İnternet, küresel ve yerelin arasındaki sınırları silikleştirerek, iletişim ve etkileşimde yeni imkanlar sunarak ve daha fazla günlük işin online olarak halledilmesini sağlayarak günlük yaşamı değiştirmekte ve dönüştürmektedir.⁹¹

İnternet, özellikle gelişmiş ülkelerde, hayatın neredeyse her alanını derinden etkilemiştir. Küreselleşme açısından ise internet pek çok şeyin küreselleşmesini hızlandırmış, hatta internetin kendisi de küreselleşmenin çok temel bir özelliği olmuştur.

⁸⁸ Kevin Robins, “Küreselleşme Karşılaşmaları”, David Held ve McGrew (Ed.), **Küresel Dönüşümler** içinde (298-313) Ankara: Phoenix Yayınları, 2008, s.301-302.

⁸⁹ John B. Thompson, “İletişimin Küreselleşmesi”, David Held ve McGrew (Ed.) **Küresel Dönüşümler**, Ankara: Phoenix Yayınları, s.302-304.

⁹⁰ John B. Thompson, **Medya ve Modernite**, İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2008, s.56-57.

⁹¹ Giddens, *Sosyoloji*, s.643.

Örneğin Web 2.0'ın bir parçası olan Facebook ve Twitter gibi sosyal paylaşım siteleri iletişim ve haberleşme ağları olmaları ve dünyanın her tarafından kullanıcıların içinde bulunması sebebiyle küresel bir niteliğe sahiptir.⁹²

İnternet ve günümüz cep telefonlarının yaygın kullanımı, küreselleşme süreçlerini derinleştirmekte ve hızlandırmaktadır; önceleri geleneksel iletişimlere erişimi kısıtlı olan yerlerde yaşayan insanlar bu teknolojilerin kullanımıyla birbirine bağlantılı hale gelmektedir. Her gün küresel medya haberleri, görüntüleri ve bilgiyi insanların evlerine getirmekte, onları doğrudan ve sürekli olarak dış dünyaya bağlamaktadır.⁹³ Önceleri sadece kendi yaşadığı yere dair bilgi edinebilen bireyler, günümüzde dış dünyada olup biten birçok olay ve duruma şahitlik etmesiyle, küresel bir dünya meydana getirmektedir.

⁹² Ritzer, s.306-308.

⁹³ Giddens, *Sosyoloji*, s.85-86.

İKİNCİ BÖLÜM

KÜRESELLEŞMENİN EĞİTİME ETKİSİ: UZAKTAN EĞİTİM TÜRÜ OLARAK ONLINE EĞİTİM

İnternet ekonomik, kültürel ve siyasal küreselleşme gibi temel etkenlerin içerisinde barınan eğitim olgusunu da küresel boyuta taşımıştır. İnternet yükseköğretim alanında küresel bir piyasa yaratmaktadır. Şimdiye kadar, yükseköğretim her zaman uluslararası bir boyuta sahip olmuşsa da, internet sayesinde dünyanın dört bir yanına yayılmış öğrenciler, öğretim görevlileri ve eğitim kurumları arasında yeni iş birliği olanakları da ortaya çıkmaktadır. İnternet tabanlı öğrenimin ve "e-öğrenme"nin oluşturulmasıyla eğitim ve sertifikalar gibi diğer nitelikler, küresel bir dinleyici grubuna daha kolay aktarılabilir hale gelmektedir. Günümüzde sertifikalar ve diplomalar, fiziki sınıf ortamlarının dışında da elde edilebilmektedir. Bir merkezden verilen online eğitim ile dünyanın neredeyse her yerindeki öğrencilere ulaşılarak eğitimin de küreselleşmesi söz konusu olmaktadır.⁹⁴

Bireysel ve toplumsal açıdan insan yaşamını şekillendiren ve yönlendiren en önemli olgulardan birinin eğitim olması, çağımızda bu alanın bilimselleşmesi ve etkili biçimde uygulamaya konması, eğitim bilimlerinin ve eğitim teknolojisinin kitle eğitim boyutunu oluşturan uzaktan eğitimin de gelişmesine yol açmıştır.⁹⁵ İlk başlarda amatör bir şekilde uygulanan uzaktan eğitim, teknolojiyle paralel bir şekilde gelişme göstererek son yüzyılda farklı biçimlerde karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple *Online Eğitim'e* geçmeden önce daha kapsayıcı bir kavram olan *Uzaktan Eğitim* konusuna değinmek online eğitimin hem tarihi seyrini ve gelişimini göstermek hem de anlaşılabilirliğini daha iyi ortaya koymak açısından gerekmektedir.

⁹⁴ Giddens, *Sosyoloji*, s.783.

⁹⁵ Cevat Alkan, " Uzaktan Eğitimin Tarihsel Gelişimi ", Türkiye 1. Uluslar Arası Uzaktan Eğitim Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 1996, http://www.egze.com/internet/#_edn7 (1 Haziran 2015)

2.1. Uzaktan Eğitim

Uzaktan eğitimle alakalı birçok farklı tanım yapılmakla beraber ifade ettiği anlamın mahiyeti çok fazla değişiklik göstermemektedir. Bu sebeple birkaç tanımdan bahsetmek yeterli olacaktır:

- Uzaktan eğitim, farklı mekanlardaki öğrenci, öğretmen ve eğitim materyallerinin iletişim teknolojileri aracılığı ile bir araya getirildiği kurumsal bir eğitim faaliyetidir.⁹⁶

- Öğrenci ve öğretmenin birbirlerinden ayrı mekanlarda olmalarına rağmen eş zamanlı veya eş zamansız olarak teknoloji yardımıyla iletişim kurdukları bir eğitim sistemidir.⁹⁷

- Uzaktan eğitim, öğretmen ve öğrenciler arasındaki eğitimsel iletişimin çoğunluğunun karşılanmadığı, eğitimsel sürecin desteklenmesi ve yapılandırılması için öğretmen ve öğrencilerin iki yönlü iletişiminin uzaktan sağlandığı ve iki yönlü iletişimde teknolojinin kullanıldığı eğitimdir.⁹⁸

- California Uzaktan Eğitim Projesi uzaktan eğitime dair tanımı ise şu şekildedir: “Uzaktan eğitim, eğitim kaynakları ile öğrenciler arasında bağlantı kuran bir eğitim sağlama sistemidir. Bu sistem herhangi bir okula kayıt yaptıramayan öğrencilerin eğitime ulaşmalarını ve eğitim fırsatları çoğaltır. Bu uygulama mevcut kaynakları kullanır ve yeni teknolojiler kullanarak gelişecektir.”⁹⁹

- Moore uzaktan eğitimin temel tasavvurunu en basit bir haliyle: “Zaman ve mekan tarafından öğretmen ve öğrencilerin ayrılmasıdır” şeklinde aktarmaktadır.

⁹⁶ Yasemin Gülbahar, **E-öğrenme**, Ankara: Pegem, 2009, s.2.

⁹⁷ Nurhayat Varol, “Uzaktan Eğitimin Pedagojik ve Sosyal Boyutu, Bilişim Teknolojileri Işığında Eğitim”, 20-23 Mayıs 2002 Konferans ve Sergisi Bildiriler Kitabı, s.13.

⁹⁸ Zeki Duman, **Uzaktan Eğitim**, Pegem, 2002, s.12.

⁹⁹ California Distance Learning Project, <http://www.cdllonline.org/index.cfm?fuseaction=whatis>, (16 Nisan 2015)

İletişimin özel formu olarak *basılı ve elektronik* teknolojilerin eğitimde ilk kullanım halidir ve diğer eğitim formlarından uzaktan eğitimi ayıran temel karakterlerdir.¹⁰⁰

- Salih Uşun ise, geçmiş ve günümüzde kullanılan materyalleri de sıralayan geniş çaplı bir tanım yapmaktadır: “Kaynak ile alıcılarının öğrenme-öğretme süreçlerinin büyük bir bölümünde birbirlerinden ayrı ortamlarda bulunduğu, alıcılarına “öğretim yaşı, amaçları, zamanı, yeri ve yöntemi” vb. açılardan “bireysellik”, “esneklik” ve “bağımsızlık” olanağı tanıyan, öğrenme-öğretme süreçlerinde; yazılı ve basılı materyaller, işitsel araçlar (telefon, radyo), görsel-işitsel teknolojiler (televizyon-video) ve yüz yüze eğitim (akademik danışmanlık) gibi materyal, araç, teknoloji ve yöntemlerin kullandığı, kaynak ile alıcılar arasındaki iletişim ve etkileşimin ise televizyona ve bilgisayara dayalı etkileşimli/tümleşik teknolojilerle sağlandığı planlı ve sistematik bir eğitim teknolojisi uygulamasıdır.”¹⁰¹

Özet olarak, mekânsal ve zamansal farklılığın uzaktan eğitimin temel ögesi olduğunu tanımlardan anlaşılmaktadır. Mekan ve zaman açısından bir bağlayıcılığının olmaması esnek bir yapısının olduğu gerçeğini de ortaya koymaktadır. Öğrenciler, kendi belirledikleri zaman ve mekanda kendi seçtikleri dersi öğretmenle yüz yüze iletişim kurmaksızın öğrenebilirler. Uzaktan eğitim aile ve çalışma sorumluluğuna sahip olan ama aynı zamanda eğitim almak isteyen öğrenciler için erişimi kolay bir tercih olabilmektedir. Çünkü öğrenci kendi planladığı mekan ve zamanda derslerini alabilme imkanına sahiptir. Dünya nüfusunun artışına paralel eğitim talepleri de her geçen gün artış göstermektedir. Bu noktada uzaktan eğitim, erişimindeki kolaylık ve düşük maliyetli olmasından dolayı birçok öğrenci tarafından tercih edilen bir eğitim aracı olmuştur.

2.1.1. Uzaktan Eğitimin Yararları ve Sınırlılıkları

Uzaktan eğitim uygulamalarını işlevsel kılan bazı etmenleri şöyle özetleyebiliriz:

¹⁰⁰ Michael Moore, **Distance Education**, UK: Cengage Learning, 1996. s.1.

¹⁰¹ Salih Uşun, **Uzaktan Eğitim**, Ankara: Pegem Yayınları, 2006, s.7-8.

- “Artan nüfusun eğitimi konusunda bir alternatiftir.
- Yaşam boyu eğitimi gerçekleştirme hedefi vardır.
- Teknoloji ve eğitimi birleştirerek verimli eğitim sağlar.
- Bireysel ve toplumsal öğrenmeyi gerçekleştirmede kolay bir araçtır.
- Mali açıdan uygundur.
- Toplumdaki bireylere eğitimden eşit faydalanma imkanı sağlar.
- Farklı türde eğitime ihtiyaç duyanlara istedikleri doğrultuda eğitim verir.
- Öğrenci merkezli bir sisteme geçilmesini sağlar.”¹⁰²
- “Çalışma hayatı ile öğrenimi birlikte yürütme gereksinimini karşılar.
- Mevcut örgün ve yaygın eğitim olanaklarına ek olarak yeni öğrenim olanakları yaratır.
- Uygun yeteneklere sahip olduğu halde çeşitli nedenlerle normal zamanda öğrenim yapmamış olanlara, yaşamlarının her bölümünde gereksinim duyduğu öğrenimi yapma olanağı verilmektedir.
- Toplumda eğitime karşı artan sosyal taleplerin karşılanması amacıyla geniş halk kitlelerine ulaşır.
- Kitle eğitimi ve bireysel öğrenme sorunlarına birlikte çözüm getirilmekte, büyük kitlelere ulaştırılan eğitim etkinlikleri aynı zamanda bireysel gereksinimlere uygun olarak gerçekleştirir.
- Yüz yüze eğitim yöntemlerinin sınırlılıkları bir ölçüde giderilmekte ve her bireye bulunduğu yerde istediği hızla ve yöntemle öğrenme olanağı verilmektedir.”¹⁰³
- “Uzaktan eğitim-öğretim, devreye sokulan iletişim araçlarının olanaklarına bağlı olarak çok hızlı bilgi alışverişi olanağı tanıyan eğitim-öğretim-öğrenim ortamları sağlar.
- Uzaktan eğitim, çeşitlilik gösteren eğitim taleplerini farklı kategorilerde ancak bir örgütsel bütünlük ve düzenlilik içinde doyurabilen ortam imkanı oluşturur.

¹⁰² Varol, s.15.

¹⁰³ Alkan, s34.

- Yaşam koşullarının isteklerine uygun nitelikte ve nicelikte değişimleri gösterebilen esnekliğe sahip eğitim ortamları kurar.”¹⁰⁴

Uzaktan eğitim hakkında, bu gibi işlevleri sıralamak mümkündür.

Tüm bu etkenlerin yanı sıra uzaktan eğitimin bazı sınırlılıkları da mevcuttur. Bunlar:

- “Ders esnasında anlaşılamayan veya öğrenmede güçlük çekildiğinde hemen düzeltilmemesi ve istenilen anda yardım alınamayabilmektedir. Bu durumun tersi de söz konusudur.

- Kendi başına çalışmada güçlük çeken ve disipline etmede kendini geliştirememiş bireyler için çalışma ve odaklanma zorluğu meydana gelir.

- Çalışan bireylerin kendilerine ayıracakları zamanda ders çalışma zorunluluğu vardır.

- Uygulamalı çalışmalarda yüz yüze olmayış bazı konularda yetersizliği doğurur.”¹⁰⁵

- “İnternete veya uzaktan eğitimin alındığı iletişim teknolojisine bağımlılığı meydana getirir.

- Öğrenme ve öğretme süreçlerinde kullanılan, yazılı ve basılı materyaller, radyo ve televizyon yayınları ve iletişim teknolojilerinin dağıtımı ve erişiminde bir takım teknik, mali, ulaşım vb. sorunlar ortaya çıkabilmektedir.

- Yüz yüze iletişim ve etkileşim açısından sınırlılıklar göstermektedir. Çoğu zaman öğretmen-öğrenci ilişkisi gerçekleşmemektedir. Bu nedenle, öğretim sürecinin sosyal bağlamında oluşan akran etkileşimleri ya da bireyin diğerleriyle etkileşiminden doğabilecek olumlu ve gerekli kazanımlar oluşmamaktadır.

¹⁰⁴ Murat Barkan, **Eğitim Amaçlı İletişim ve Videonun İşlevleri: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi'nde Örgütsel Uygulama Model Önerisi**, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi, 1998, s.158-159.

¹⁰⁵ Gülbahar, s.30.

- Uzaktan eğitimde birey, kendine güvenmek zorundadır. Genellikle sözlü anlatımlardan çok basılı öğretim materyallerini kendi fikrini oluşturmak için kullanması gerekir.”¹⁰⁶

2.1.2. Yüz Yüze Eğitime Göre Uzaktan Eğitim

Eğitim, tarihin ilk dönemlerinden itibaren uygulanagelirken kullanılan metotlar ve araçlar çağın mevcut durumuna göre değişiklik göstermiştir. Genel olarak eğitim, öğretmen ve öğrencinin ev, sınıf veyahut eğitimin verilebileceği herhangi bir ‘mekan’da bir araya gelerek gerçekleşmiştir. Bu şekilde verilen eğitim karşısında on sekizinci yüzyılın ortalarında farklı bir yöntem denenerek oluşturulan uzaktan eğitim modeli bir yenilik olmuştur. Yaklaşık iki yüz yıllık¹⁰⁷ geçmişine rağmen uzaktan eğitimin, eğitim tarihi açısından yeni bir model olduğunu söylemek mümkündür. Bu eğitim modeli, sağladığı imkanlar açısından yüz yüze eğitim modeline bir alternatif olarak geliştirilmiştir diyebiliriz. Yüz yüze eğitim ile uzaktan eğitimi kıyasladığımızda ortaya büyük farklılıklar çıkmış olsa da, uzaktan eğitim sonuçları itibariyle eğitim talebi olan öğrenciler tarafından bir eğitim modeli olarak değerlendirilebilir.

Uzaktan eğitimin yüz yüze eğitimden farklı yönleri şu şekilde sıralanabilir:

- “Öğrenim süresi boyunca öğrenci ve öğretmenin birbirinden ayrı oluşu,
- Öğrenme araç-gereçlerinin planlanması, hazırlanması, öğrenci için destek hizmetlerinin sağlanması ve düzenlenmesi,
- Öğretmen ve öğrenciyi interaktif bir konuma getirmek için iletişim araçlarından, bilgisayardan ve ses ile görüntü kasetlerini kullanma,
- Teknolojiden uzaktan eğitim metoduna uygun biçimde yararlanma,”¹⁰⁸
- Reel bir sınıf ortamının olmayışı ve sınıf arkadaşlarıyla aktif bir etkileşime yüz yüze eğitimde olduğu gibi katılamama,
- Öğrencinin öğretmenin etkisi altında kalmaksızın kendi istemi ile öğrenmesi,

¹⁰⁶ Uşun, s.20.

¹⁰⁷ Uzaktan Eğitimin Tarihçesi, 2015.

<http://prdakademi.com/uzaktan-egitimin-tarihcesi-prd-akademi/> (2 Haziran 2015)

¹⁰⁸ Kaya, s.260.

- Uzaktan eğitimin sistemi sürekli eğitim olanağı sağlamada etkili bir araç olması,
- Öğretmen ve öğrenciyi birleştirecek ve ders içeriğini iletecek eğitim medyasının kullanılması,

gibi özellikler sıralanmaktadır.

2.1.3. Mektuplaşma Yoluyla Uzaktan Eğitim

Uzaktan eğitimin kökleri en az 19. yüzyıl öncesine kadar dayanmaktadır. İsveç gazetesinde çalışan bir reklamcı 1833’de “posta aracılığıyla kompozisyon” adlı bir reklam yayınlamış ve burada mektupla yazılı eğitim verileceğini ilan etmiştir. Kökeni itibariyle 1833 yılına kadar uzansada esas olarak uzaktan eğitimin resmi başlangıç tarihi 1840’da İngiltere’de İsaac Pitman tarafından mektuplaşma aracılığıyla senato eğitimin uygulanması olarak kabul edilir. 3 yıl sonra, Fonografik Mektuplaşma Toplumu’nun kurulması ile bu eğitim biçimi şekillendirilmiştir. Daha sonra Almanya’da Mektuplaşma yoluyla öğrenme Charles Toussaint ve Gustav Langescheidt tarafından kuruldu ve bu kişiler Berlin’de bu yolla dil eğitimi verdiler.¹⁰⁹ 1873 Atlantik’de evde çalışma seçeneği getirildi ve 24 yıl içerisinde 10.000’den fazla öğrenci bu seçeneği tercih etmiş oldu. Bu eğitim çoğunlukla kadınlar tarafından tercih edilmişti. Öğretmen ile öğrencilerin her ay mektuplaşması yoluyla uzaktan eğitim uygulanmıştı. 1891 yılında Thomas J. Foster mektuplaşma kursu açtı ve o bu işi “Uluslararası Mektuplaşma Okulları” zincirine varana kadar geliştirdi. İlk yirmi yıl içerisinde 2 milyondan fazla kişi bu kursa kayıt yaptırdı. Bu şekilde insanlar dil eğitimi, kompozisyon ve daktilo eğitimi alıyorlardı. Kısa süre içerisinde üniversitelerde de bu yöntem yayılmaya başladı.¹¹⁰

1891 yılında Pennsylvania’da yayınlanan bir gazetede bir reklamda madencilik yöntemlerini ve maden ocaklarında kazalara karşı nasıl önlem alınması gerektiği üzerine eğitim ilanı verilmiş ve bu konuda eğitim verilmiştir. Bu girişimlerden sonra Wisconsin

¹⁰⁹ Simonson Michael, Smaldino Sharon, Albright Michael, Zvacek Susan, **Teaching and Learning at a Distance**, USA: Prentice Hall, 2003, s.25.

¹¹⁰ Simonson, Smaldino, Albright, Zvacek, s.36.

Üniversitesi yönetimi uzaktan eğitimin yaygınlaştırılması kararını almıştır. 1892 yılında ise Chicaco Üniversitesi'nde uzaktan eğitim bölümü açılmıştır. Daha sonra Avustralya, Yeni Zellanda, Polonya, İspanya ve Türkiye'de uzaktan eğitim uygulamalarına geçilmiştir.¹¹¹

Uzaktan eğitim 1920'lerde Avrupa'da ikincil okul programı olarak zenginleşmeye başlamıştır. Radikal bir değişiklik olmaksızın uzaktan eğitim istikrarlı bir yayılış göstermiştir fakat yavaş yavaş daha çok gelişmiş metot ve kitle iletişim araçları kullanılmaya başlanmıştır. Bu yıllarda Amerika'da elektronik iletişim teknolojisindeki ilerleme uzaktan eğitim araçlarını belirlemeye devam etti. Televizyon ve sonra internet eğitim konusunda aktif olana kadar radyo önemli bir yer tutmuştur. Günümüzde de bu yöntemler teknolojinin ulaşılabilir olmadığı ülkelerin eğitim sisteminde varlığını sürdürmektedir.¹¹²

2.1.4. Radyo ve Televizyon Yoluyla Uzaktan Eğitim

Radyo, uzaktan öğrenen öğrenciler için bütün teknolojik araçlar içerisinde en kolay erişilebilendir. Ses teknolojileri (Audio Technologies) ucuz, kullanımı rahat, ulaşımı kolay ve genel olarak eğitim açısından etkilidir. Fakat eğitimciler tarafından bu yönteme az değer biçilmiştir. Radyo ile eğitim 70 yıldan fazla bir süredir uygulanmaktadır. Birçok farklı amaç ve konu ile radyo aracılığıyla eğitim verilmektedir; okul yayıncılığı, enformel eğitim, sosyal faaliyet programları, yetişkin temel eğitim ve okuryazarlık buna dahildir.¹¹³

Radyo programları, ders konularının ve belli olayların büyük insan kitlelerine ulaşması ve herkes tarafından aynı anda iletilmesi açısından kolay bir araçtır. Programlar kasetlere kaydedilip istendiği zaman dinlenebilme imkanı sunmaktadır. Öğretmenler tarafından öğrencilere radyoda yayınlanan eğitim programlarının yayın saatleri verilerek

¹¹¹ Zeki Kaya, **Uzaktan Eğitim**, Ankara: Pegem Yayınları, 2002, s.28.

¹¹² Aytekin İşman, Uğur Demiray, "History Of Distance Education", Aytekin İşman, Uğur Demiray, Murat Barkan, **Online Distance Education Book** içinde (21-56), Tojet, s.26.

¹¹³ Bates, s.117.

bu programları dinlemeleri ve öğretmenlerce hazırlanan derslerin dinlenmesiyle radyo aracılığıyla eğitim gerçekleşmektedir. Fakat tek yönlü bir iletişim olması radyonun sınırlı bir eğitim aracı olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda tekrar dinlemek ya da konu üzerine düşünmek için ayrılacak vakit yoktur. Radyoyu faydalı hale getirmek için yazılı ve basılı gereçlerle birlikte kullanılması önerilebilir.¹¹⁴

Ülkeler genelinde bakılacak olursa, 1920'lerde Britanya'daki okullarda uzaktan eğitimi destekler nitelikte radyo programları kullanıldı. 10.000 okul, sınıf öğretmenlerine yardımcı olması için BBC tarafından radyo programları yayınladı. Daha sonra Amerika, Kolombiya, Afrika, Hindistan, Türkiye, Kanada gibi ülkeler eğitim sistemlerinde bu tür teknolojik gelişmeleri uygulama yoluna koyuldular.¹¹⁵

Latin Amerika'da Katolik Kilisesi tarafından sponsor olunan yirminin üzerinde okuma yazma eğitimi veren radyo kanalı mevcuttur. Bu okuma yazma eğitimi veren kanallar Latin Amerika'daki fakir çiftçiler için başarılı programlar oluşturmuşlardır. Avustralya'da radyo doğrudan eğitim amaçlı kullanılmıştır. Taşrada öğretmenlerinden kilometrelerce uzakta yaşayan öğrenciler için radyo okulları tercih edilmiştir. İspanya'da, Tayland'da, Sri Lanka'da ve Endonezya'daki uzaktan eğitim üniversitelerinde eğitimlerinin bir parçası olarak kayda değer bir seviyede radyo kullanılmaktadır. Fakat 1980lerde ses kasetleri İngiliz Açık Üniversitesi'nde daha popüler hale gelip radyo yoluyla eğitim kısıtlı hale getirilmiştir.¹¹⁶ Ses kasetleri radyoyla benzer özellikler gösterse de, derslerin kaydedilmesini sağlaması açısından daha etkili bir yanı vardır.

Tek başına kullanımı büyük ölçüde bir fayda sağlamadığı için mektuplaşma yoluyla birlikte kullanılan radyo yoluyla eğitim, günümüzde varlığını sürdürse de etkinliği televizyon ve sonrasında internetin icadıyla birlikte etkinliği oldukça kısıtlanmıştır.

Televizyonun icadı, uzaktan eğitim amacıyla kullanılacak önemli bir araç olarak gündeme gelmiştir. İlk olarak, 1932'de Amerika'daki Kansas Devlet Üniversitesi ve Iowa Devlet Üniversitesi tarafından bazı eğitim programları hazırlandı. Televizyonun

¹¹⁴ Salih Uşun, s.52.

¹¹⁵ Demiray, İşman, s.35.

¹¹⁶ Bates, s.120.

teknik gelişimi ve yaygınlaşması arttıkça uzaktan eğitim amaçlı kullanımı da paralellik gösterdi. 1970'lerden sonra, dünyadaki uzaktan eğitim programlarının birçoğu kendi programlarını desteklemek için televizyonu kullanmaya başlamıştı. Mesela Türkiye'de 1982'de uzaktan eğitim departmanı öğretmenlerin öğrencilerine ulaşması amacıyla televizyonu bir araç olarak kullanmıştı. İspanya, Almanya, Kanada, Pakistan, Venezuela, Kosta Riko, Tayland, Sri Lanka, Çin, Avustralya gibi ülkeler de de uzaktan eğitim programları televizyonla desteklenmektedir. Günümüz Amerika'sında ise durum 29 milyon öğrenci bu tür programlara kendi okul ve evlerinden ulaşabilmektedir.¹¹⁷

Televizyonun hem kulağa hem de göze hitap ederek bilgi aktarımının sağlanmasını kolaylaştırması nedeniyle öğretim-öğrenim iletişimi aracı olarak kullanımı popülerdir. Ancak televizyonda yayınlanan programı kaydetme özelliği taşıyan özel aygıtların yaygın olmaması programın tekrar izlenme seçeneğinden yoksun bırakmaktadır. Bunun yanında televizyon, bir merkezden çok uzaktaki sayısız hedefe bilgi ulaştırma, mekan ve zaman sınırlılıklarını ortadan kaldırma gibi bir özellik taşımasından dolayı tercih edilmiştir. Radyoda olduğu gibi televizyonda da yayın alanına dahil olduğu sürece izleme imkanı olmaktadır. Bununla birlikte televizyon ve radyo yayınlarının atmosferik değişimlerden kolayca etkilenip parazitlenerek izleme ve dinleme olanağını ortadan kaldırma ihtimali de söz konusudur.¹¹⁸

2.1.5. Bilgisayar Yoluyla Uzaktan Eğitim

Bugün kullandığımız manada bilgisayar 1977'de üretilmiş, devamlı bir gelişme göstermiş ve fiyatı da gelişmesine ters orantılı olarak düşmüştür. Bilgisayarların geliştirilmesi ile eğitim teknolojisinde yeni bir dönem başlamıştır. 1990'lardan sonra bilgisayarlar uzaktan eğitim programlarında belirleyici bir yer almış ve bilgi depolama

¹¹⁷ Demiray ve İşman, s.33.

¹¹⁸ Barkan, Murat, "Eğitim Amaçlı İletişim ve Videonun İşlevleri: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi'nde Örgütsel Uygulama Model Önerisi", No: 764/17, Eskişehir: **Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları**, 1988.

noktasında çok geniş ölçüde veriyi hafızasına kaydedebilme özelliği eğitimde merkezi bir yer almasını sağlamıştır.

Bilgisayarların eğitimde kullanılması gör-ışit tekniklerinin gelişmiş versiyonudur. Bilgisayar, eğitim ile ilgili her türlü istatistiksel bilgilerin toplanması, depolanması ve işlenmesi işlerine büyük bir hızla yerine getirebilir.¹¹⁹ Her öğretim seviyesinde ve her konunun öğretiminde kullanılabilen CD ve DVD'nin kullanılmasını sağlayan bilgisayarlar, eğitim sistemini tamamlayıcı ve güçlendirici bir öge olarak ifade edilmektedir.

Sonuç olarak mektuplaşma, radyo, televizyon ve bilgisayar yoluyla uzaktan eğitim yöntemleri yaygın olarak kullanılıp insanlar tarafından faydalanıldı. Fakat bu eğitim modelleri tek yönlü bir şekilde sunulmaktaydı. Öğrenci-öğretmen arasında bir bağlantı söz konusu değildi. Öğrenciler sorularını öğretmenlere yöneltemiyor, konu üzerinde mütalaa yapamıyorlardı. Bu noktada dünyayı birçok açıdan etkilemiş olan internet, uzaktan eğitimde büyük bir yenilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Öğretmen ve öğrenci etkileşiminin (interactive) sağlanması ve uzaktan eğitimin dünya genelinde çok daha fazla tercih edilmesi internetin icadıyla başlamıştır.

2.2. Online Eğitim

Uzaktan eğitim, gelişen teknolojiyle birlikte sürekli değişime uğramış ve farklı şekillerde eğitim hizmeti sunulmasını sağlamıştır. Buna göre genel olarak üç farklı döneme ayrılmıştır: Bunlardan ilki baskı-tabanlı mektuplaşma (print-based correspondence) eğitimidir. Bu sistemde bir eğitimci tarafından okuma listesi ve makaleler sunulur bu şekilde özel ders alan öğrenciye okuma imkanı sağlanırdı. İkinci dönemde teknolojik gelişmeler ışığında uzaktan eğitimde 'basın+yayın' teknolojileri kullanılmaya başlanmıştır. Televizyon, radyo gibi teknolojik aletlerle eğitim için özel materyaller tasarlanarak uzaktan eğitimde yer almıştır. Bu dönemde uzaktan eğitim

¹¹⁹ Cevat Alkan Açıköğretim, "Uzaktan Eğitim Sistemlerinin Karşılaştırmalı olarak incelenmesi", **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fak. Yayınları, Sayı:1 C:25, 1992, s.287.

enstitüleri 100,000 aşkın öğrenciye eğitim hizmeti sunmuştur. İkinci nesil uzaktan eğitime örnek olan okullar ise; İngiltere'deki İngiliz Open University, Türkiye'deki Anadolu Açık Üniversite, İspanya'daki Universidad National de Educaciòn à Distancia üniversiteleridir.¹²⁰

Üçüncü nesil uzaktan eğitim, bilgi-merkezli eğitim olarak da tanımlanmaktadır. Bu eğitim türü, iki kitle iletişim aracına dayalıdır. Bunlar birbirinden uzakta olan öğretmen ve öğrencinin 'internet ve video-konferans' yoluyla etkileşimine olanak tanınmasıdır. Daha da önemlisi iletişimin birebir veya grup şeklinde olan öğrenciler arasında da uzaktan bir şekilde sağlanmasıdır. Bu neslin bir avantajı da gelişen teknolojiyle birlikte eğitim olanaklarından herkesin daha eşit bir şekilde yararlanabilmesidir.¹²¹

2.2.1. Online Eğitimin Yararları ve Sınırlılıkları

İnternete dayalı derslerin birçok avantajı vardır. Bunlar Simonson, Smaldino, Albright ve Zvacek tarafından aşağıdaki şekilde özetlenmiştir;

- "İnternet bağlantısında ve bilgisayarda teknik bir problem olmadığı sürece öğrencilerin internet üzerinden dağıtılan derslere evden, işten, bulunduğu herhangi bir yerden ulaşmalarını mümkün kılmaktadır.
- Farklı coğrafyalardaki zaman farkından bağımsız olarak haftanın her günü erişime açık durumdadır.
- Ders ile ilgili birçok kaynağa internet yoluyla ulaşmasına imkan tanır.
- Öğrenciler, kendi öğrenme potansiyelleriyle ilişkili olarak, istedikleri şekilde istedikleri ölçüde tekrar etme imkanı bulmaktadırlar.
- Online ders materyallerini, güncellemek, değiştirmek ve böylelikle öğrencilerin daha yeni ve güncel bilgiye ulaşmalarını sağlayabilmektedirler.
- Materyaller ve yöntemler etkileşimli olduğunda internet desteği ile öğrenci merkezli bir öğrenme ortamını öğrencilere sunmaktadır.

¹²⁰ A. W. Tony Bates, **Technology, E-Learning and Distance Education**, London: Routledge, 2005, s.6.

¹²¹ Bates, s.7.

- Derslerin elektronik ortamda hazırlanması başlangıçta pahalı olabilir ancak bunların tekrar tekrar kullanılmalrı ekonomik anlamda karlıdır.
- Teknolojiyi kullanmak öğrenciler için görece olarak kolaydır.
- İnternet ile birlikte öğrenci merkezli eğitim olanağı sağlanabilmektedir.”¹²²

Sınırlılıkları ise şu şekilde sıralanabilir:¹²³

- Online eğitim uygulamalarında görülmüştür ki birçok öğrenci özerklik, özgürlük ve esnekliğe ihtiyaç duyduklarını ifade etmişlerdir. Buna karşın öğrencilerin bu yönde bir seçim şansı yoktur ve bu öğrenciler mekan, çalışma ve ailevi sorumluluklardan dolayı online eğitimi tercih etmektedirler. Bu öğrencilerin bir kısmı, hafta içi çalıştıkları için eğitim alamamaktadır. Bunun yerine sabahları erken veya geceleri geç vakitte eğitim almaktadırlar.

- Online eğitimde kültürel farklılıklar giderek küreselleşmektedir.

- Online eğitimde öğrenci ve öğretmen arasında senkronize bir iletişime gerek duyulmaktadır. Buna karşın öğrenci ve öğretmenin farklı ülkelerde olması durumunda ülkelerarası zaman farkları nedeniyle iletişimin sağlanması zorlaşmaktadır.

- Online eğitim veren bazı kurumlarda yönetimler oldukça katıdır. Dönemlerin başlangıç ve bitiş zamanları katıdır ve sınavların zamanında yapılması gibi pek çok konuda serttir. Buna karşın uzaktan eğitimi anlamlı kılan değişkenlerden biri esnekliğe imkan tanınmasıdır.

- Materyallerin hazırlanması oldukça pahalıdır ve teknolojik gelişime ayak uydurmalıdır. Bu ise öğrenci sayısının yüksek oranlarda olmasıyla gerçekleştirilebilecek bir durumdur.

- Online eğitimde mesafe sınırı yoktur. Buna karşın öğrenenler ile öğretmenler arasında psikolojik bir mesafe oluşabilir. Bu mesafe öğrenci ve öğretmen diyalogu ve bireysel öğrenenlerin ihtiyaç duydukları sorumluluk ile ilişkilidir.

- Bazı ders konuları, internet aracılığıyla eğitimin sunulması konusunda başarılı hizmet gösteremeyebilir.

¹²² Simonson, Smaldino, Albright ve Zvacek s.235.

¹²³ David Jones, *Computing by Distance Education: Problems and Solutions*. <http://cg-pan.cgu.edu.au> (10 Haziran 2015)

- Online eğitim, öğrencinin kendi öğrenme gelişimi için çok fazla sorumluluk almasını gerektirir.¹²⁴

2.2.2. Online Eğitimin Özellikleri

Uzaktan eğitimin tarihinde, geçmişten günümüze kadar kullanılan teknolojilerin farklılık göstermesi sebebiyle üç ayrı kuşak bulunmaktadır. İlk kuşak öğrenci-öğretmen iletişiminin yazışmalar yoluyla sağlandığı geleneksel kuşaktır. İkinci kuşakta sanayileşmiş multimedya uzaktan eğitimi olarak bilinen ses ve video ağırlıklı bir eğitim yapısı vardır. Son kuşak ise eğitimde bilgisayar ve internetin kullanılmaya başlandığı dönemdir. Birinci ve ikinci kuşağın temel amacı öğrenme materyallerinin dağıtımıdır ve bu iki modelde öğrenci-öğretmen öğrenci-öğrenci etkileşimi oldukça sınırlıdır. Üçüncü kuşak uzaktan eğitim ise, interaktif eğitim olarak da bilinen internet yoluyla iletişim ses ve video konferanslar gibi interaktif medyanın kullanıldığı iletişim ve öğrenmenin sosyal bir süreç olarak kabul edildiği kuşaktır.¹²⁵

Online (çevrimiçi) eğitim birçok akademisyenin tanımlamasıyla; bazı teknolojilerin kullanımı yoluyla öğrenme tecrübesi yaşamaktır. Benson ve Conrad online eğitimi, uzaktan eğitimin günümüz formu olan, farklı tipte öğrencilere bilgiye erişmelerini mümkün kılan bir araç olarak görürler. Bu tip öğrencileri ise geleneksel olmayan veya mahrum kalmış öğrenciler olarak tanımlarlar. Eğitimin bu şekli, eğitim ve öğretim alanında büyük bir buluş olarak algılanmaktadır. Bunun sebebi, dezavantajlı yerlerde yaşayan ve bilgi edinmek isteyen öğrenciler için fırsat sağlayarak bilgiye erişime kolaylık sağlamasıdır.¹²⁶

Online eğitim de yaygın olarak kullanılan bazı kavramlar vardır. Bunlar; e-öğrenme, teknoloji tabanlı öğrenme, internet-tabanlı öğrenme, yaygın öğrenme, tele-öğrenme, sanal öğrenme, bilgisayar ağlarına dayalı öğrenme, bilgisayar-tabanlı öğrenme,

¹²⁴ Simonson, Smaldino, Albright ve Zvacek, s.235.

¹²⁵ David Jones, *Computing by Distance Education : Problems and Solutions*. <http://cg-pan.cgu.edu.au> (15 Haziran 2005)

¹²⁶ Webster, J., & Hackley, P. "Teaching Effectiveness in Technology-Mediated Distance Learning" Published by *The Academy of Management, JOURNAL* Vol.40, No:6, 1997

bilgisayar destekli öğrenme, Web-tabanlı öğrenme, Web-destekli öğrenme olarak sayılabilir. Bu terimler öğrencinin öğretmenden fiziki olarak uzakta olmasını, öğrenme malzemelerine teknoloji aracılığıyla erişmesini, öğretmenin öğrenciler ile teknoloji aracılığıyla etkileşime girmesini ve destek hizmetlerinin sunulmasını içermektedir.¹²⁷

Online eğitimin özellikleri bakımından iki farklı yöntem geliştirilmiştir; eş zamansız (asynchronous) ve eş zamanlı (synchronous) öğrenme teknolojileri. Bunları şu şekilde ifade edebiliriz:

Eş zamanlı Öğrenme: Öğrenci ile eğitimci, eğitim sürecinde karşılıklı bir iletişim içerisindedirler. Ortaklaşa hazırlanan bir rapor, ses ve video düzeneği üzerinden anında izlenebilen dersler, herhangi bir iletişim aracılığı ile fikir alışverişinde bulunabilecek bir ortam, eş zamanlı online eğitime verilebilecek örnekler arasındadır. Eş zamanlı online eğitim, eğitimci-öğrenci etkileşim yetersizliğini teknolojinin belirlediği sınırlar çerçevesinde ortadan kaldırmaya da en aza indirmektedir.¹²⁸

Eş zamansız öğrenme: Eğitimci bilgiyi iletişim yolu aracılığı ile dağıttıktan sonra öğrenci bu bilgiye herhangi istediği bir zamanda ulaşabilir. Etkileşimli paylaşım yoktur. Bilgi kullanıma ve erişime açıktır, öğrenci bilgiyi alıp almamakta veya istediği zaman almakta özgürdür.¹²⁹

Online öğrenmede öğrenciler için zaman ve mekan sınırlaması yoktur. Eşzamansız online öğrenmede, öğrenciler herhangi bir zamanda çalışma materyallerine ulaşabilirler, eşzamanlı online öğrenmede aynı zaman dilimi içerisinde gerçekleşen eğitim, öğrenci ve eğitici arasında etkileşimi mümkün kılmaktadır. Öğrenciler, konuyla ilgili materyallere erişmek için interneti kullanırlar ve ilgilendikleri alanlara dair uzmanlarla iletişime geçebilirler. Öğrenciler, çalışıyor dahi olsa kendi boş zamanlarında online eğitim alarak eğitimlerini tamamlayabilirler.¹³⁰

¹²⁷ Mohamed Ally, *Foundations of Educational Theory For Online Learning*, 2004, http://cde.athabasca.ca/online_book/ch1.html (20 Temmuz 2015)

¹²⁸ Uşun, s.96.

¹²⁹ Uşun, s.96.

¹³⁰ Ally, s.5.

2.2.3. Günümüzde Online Yüksek Öğretim

Online öğretim günümüz yüksek öğretim süreçlerine katılmış durumdadır. Üniversiteye gitme imkanı olmayan veya farklı alanlarda eğitim almak isteyen bireyler, internet aracılığıyla üniversite seviyesinde eğitimlerini tamamlayabilmektedirler. Bu konuda dünyanın çeşitli bölgelerindeki öne çıkan örnekleri incelemek faydalı olacaktır.

İnternet ortamında genellikle üniversiteler tarafından sunulan ve herkesin kayıt olarak içeriğini takip edebileceği dersler olarak tanımlanabilen MOOC (Massive Open Online Course) kitlesel büyüklükte öğrenciye fırsat eşitliği sağlayan, demokratik bir öğrenme biçimidir. MOOC'lar aracılığı ile mühendislik, felsefe, yabancı dil gibi bir çok bilim dalında, çok geniş bir yelpazede eğitim hizmetleri sunulmaktadır. Dünyada MOOC hizmeti veren kuruluşların sayısı hızla artmaktadır. Bunlardan bazıları; Coursera, Edx, Udacity, Khan Academy, Futurelearn, Openstudy, Codeacademy... Aşağıda bu kuruluşlar arasında en büyük öğrenci kitlesine sahip olan bazı kuruluşlar ile ilgili bilgiler verilmiştir.¹³¹

2006 yılında Amerika'da kurulan Khan Academy¹³² sadece üniversite bünyesinde değil ilk okul seviyesinden itibaren online ders hizmeti sunmaktadır. Küresel sınıflarla hizmet sunduğunu ifade eden Khan Academy Dünya çapında sosyal bilimler ve fen bilimleri alanlarında eğitim almak isteyen bireylere, 28 farklı dil seçeneği ile her geçen gün artan öğrenci sayısı ile online eğitim hizmeti sunmaktadır. Herkese açık ve ücretsiz Khan Academy için Bill Gates, Larry Page ve Carlos Slim gibi dünyanın en varlıklı kişi ve kurumları maddi-manevi her türlü desteği vermektedir.¹³³

Udacity'de yüksek öğretim hizmeti sunan online eğitim programlarından biridir. Standford üniversitesi akademisyenlerinden biri olan Sebastian Thrun, online eğitim platformu olarak "Udacity"i kurdu. Kısa bir zaman içerisinde Udacity'de 190'dan fazla

¹³¹ Merve Ergüney, "Uzaktan Eğitimin Geleceği: Mooc", *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, Cilt:4 Sayı:4 Makale No:03, 2015, s.16-17.

¹³² <https://tr.khanacademy.org/about> (5 Eylül 2015)

¹³³ <https://elearningtr.wordpress.com/tag> (5 Eylül 2015)

ülkede 160.000'den fazla öğrenci kayıt olup buradan dersler almaya başladılar. Yüksek öğretimi dünyanın her yerindeki insanlara ulaştırmak gibi bir misyon belirlediklerini belirten Udacity, hayat boyu eğitim seçeneği sunmaktadır.¹³⁴ Önceleri üniversite dersleri kapsamında daha çok bilgisayar ve mühendislik derslerine odaklanan MOOC sağlayıcı Udacity, şimdilerde bireylerin mesleki gelişimlerine de katkı sağlayabilecek derslere yer vermeye başladı. İlk yıl 160.000'den fazla katılımcıyla derslere başlayan Udacity'nin bugün 2 milyonu aşkın katılımcısı bulunmaktadır.¹³⁵

2012'de Harvard üniversitesi tarafından kurulan edX¹³⁶, en çok bilinen online eğitim platformlarından biridir. Dünyanın en iyi üniversitelerinden ve enstitülerinden herkese ücretsiz yüksek öğretim fırsatı sağlamaktadır. Harvard ve Massachusetts Institute of Technology edX'in kurucularıdır. Berkeley, The University of Texas System, Australian National University, Boston ve dünyanın birçok üniversitesinden dersler, edX'de bulunmaktadır. Beş milyonun üzerinde öğrencisi olan edX, birçok alanda dünyanın farklı yerlerindeki insanların bu derslere erişmesini sağlamaktadır. EdX'in üç yıl içerisinde 5 milyon öğrenciye eğitim vermesi, dünyanın en iyi üniversitelerinden ve hocalarından ücretsiz bir şekilde eğitim alabilmeleriyle doğru orantılı olarak görülebilir.

Bir diğer online eğitim platformu, dünyanın en iyi üniversitelerinin de içinde bulunduğu 119 üniversiteyle eğitim hizmeti veren Coursera'dır. Amerika ve Avrupa'daki önde gelen üniversitelerden ve çeşitli öğretim üyelerinin dersleri bulunmaktadır. Coursera, konu başlıkları belirlenmiş dersleri Rusça, Portekizce, Türkçe, Japonca, Ukrayna, Kazakistan ve Arapça'ya çevirmektedir. Disiplinler arası derslerin tüm içeriklerini çevirerek yayınlamak üzere çeviri işbirliği yapılmaktadır. Coursera, öğrencilerini arttırmak için derslerini, dünyadaki bir çok farklı dillere çevirmektedir. Beşeri ve sosyal bilimler alanlarında dersler yayınlayan Coursera'nın, Türkiye'den Koç Üniversitesi'yle de anlaşması bulunmaktadır. 12 milyon öğrencisi olan Coursera, dünyadaki önemli bilim insanlarının ders videolarını ücretsiz bir şekilde izleme imkanı sunmaktadır.¹³⁷

¹³⁴ <https://www.udacity.com/us> (7 Eylül 2015)

¹³⁵ <https://www.udacity.com/courses/all> (7 Eylül 2015)

¹³⁶ <https://www.edx.org/> (7 Eylül 2015)

¹³⁷ <https://www.coursera.org/about/partners> (7 Eylül 2015)

Bu tür online eğitim kurumları, dünyanın herhangi bir yerinden en iyi üniversitelere ve hocalara erişim imkanı sağlamaktadır. Ücretsiz ve kolay erişimin sağlanması ve bir çok farklı alanda hizmet vermesinin yanında bu kurumların bazı dezavantajlarının da bulunduğunu söylemek mümkündür. Bunları birkaç madde altında sıralayabiliriz:

- Dersleri izlemek katılımcıların insiyatifinde olduğu için ders bırakma oranları yüksektir.
- Kişisel gelişimin parçası olan üniversite deneyimini (okul iklimi) sunmamaktadır.
- Katılımcıların kendi kendine ders çalışma ve izleme disiplinine sahip olmaları gerekmektedir.
- Dersleri takip etmek için zaman ve çaba gerekir.¹³⁸
- Kolay erişilebilir olmasından dolayı, öğrencilerin katılım istekleri zamanla azalabilmektedir.
- Öğrencilerin dersten kazanımlarını ölçme noktasında sınavlardan güvenilir sonuçlar elde edilmesinde kopya gibi bazı problemler oluşmaktadır.

Mooc tarzı online eğitim platformlarının yanında dünyanın bir çok yerindeki üniversitelerde kendi programları dahilinde online eğitim hizmeti vermektedir. Bir kısmı ücretli bir kısmı ücretsiz olarak bu hizmeti sağlarken, öğrenciler mezun oldukları okuldan diploma yahut sertifika alabilmektedirler. Bu konuda da birkaç örnek vermek yerinde olacaktır.

Örneğin, Türkiye’de 32 yıllık geçmişi ile Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi, şimdiye kadar 2 milyon 200 bin mezun öğrencisine bir çok bilim dalında eğitim imkanı sunmuştur.¹³⁹ Anadolu Üniversitesi’ne bağlı bir kurum olan Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Azerbaycan ve bazı Batı

¹³⁸ Ergüney, s.21.

¹³⁹ <https://www.anadolu.edu.tr/acikogretim/acikogretim-sistemi/acikogretim-sistemi-1> (30 Eylül 2015)

Avrupa Ülkelerinde yaşayan Türk vatandaşlarına da eğitim hizmeti sunmaktadır. Bu sayede eğitim alamayan kişilere önlisans ve lisans seviyesinde birçok alanda eğitim olanağı sağlanarak diploma verilmektedir.¹⁴⁰

Oxford Üniversitesi'nin de online eğitim programı mevcuttur. Burada uygulanan sistem, 90'ın üzerinde ders seçeneği ile 10 hafta süren derslerden oluşmaktadır. Online sınıflar 32 kişiden fazla olmamaktadır. Hoca ile öğrenciler arası iletişimi mümkün kılmak için en fazla 32 kişiyle online sınıflarda ders yapılır. Sanal öğrenme alanında öğrencilerde birbiriyle iletişime geçebilmektedir. Dersler ücretli olup yıl sonunda da dersi alıp o dersten geçtiğine dair Oxford Üniversitesi sertifika verilmektedir.¹⁴¹

Boston Üniversitesi'nde lisans, yüksek lisans, doktora olmak üzere online eğitim programlarından söz etmek mümkündür. Mesleki Terapi ve Müzik alanında sadece iki alanda doktora programı vardır. Fakat yine de doktora programının bile online içerikli olması dikkate değerdir. 250,000'in üstünde mezun veren online Boston Üniversitesi ücretli olup daha çok finans ve eğitim alanında eğitim vermektedir.¹⁴²

Bu örneklerden anlaşılacağı üzere, üniversiteler kendi bünyesinde örgün eğitime ek olarak online eğitimle de öğrencilere ulaşmaktadır. Dünyada ve Türkiye'de online eğitim ile öğrencilere ulaşma hedefi giderek artan bir biçimde üniversiteler tarafından benimsenmektedir.

¹⁴⁰ <https://www.anadolu.edu.tr/acikogretim/acikogretim-sistemi/acikogretim-sistemi-1> (12 Eylül 2015)

¹⁴¹ <https://www.conted.ox.ac.uk/courses/online/> (30 Eylül 2015)

¹⁴² <http://www.bu.edu/online/> (1 Ekim 2016)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİN EĞİTİMİNDE YENİ MERHALE: ONLINE İSLAMİ EĞİTİM

Din eğitiminde, eğitim metodu ve mekanı olarak tarih içerisinde çeşitli şekiller ve yöntemler geliştirilmiştir. Bu bölümde, tezimizin konusu olan online İslami eğitimden bahsetmeden önce, İslam eğitim tarihine bakarak, onun gelişim ve değişim seyrini görmek amaçlanmıştır. Bu sayede online din eğitiminden önceki süreçte ve günümüzde İslam eğitiminin nasıl bir şekil aldığını görmek mümkün olacaktır.

3.1. Klasik Dönemde İslam Eğitimi

İslam kültüründe genellikle öğretimin karşılığı olarak talim, eğitimin karşılığı olarak terbiye kullanılmaktadır. Sözlükte “bir şeyi gerçek yönüyle kavramak, bir nesnenin şekli zihinde oluşmak, nesneyi gerçek haliyle bilmek” anlamına gelen ilm kökünden türeyen *talim* “birine bilgi öğretmek, ders okutmak” anlamına gelmektedir. Terbiye kelimesine ise “çocuğu veya ekini besleyip büyütmek, geliştirmek” manası verilir.¹⁴³

“Eğitim daima İslam medeniyetinin başlıca meselesi olmuştur; çünkü eğitim hiçbir şekilde İslam medeniyetinin omurga ve iliğini teşkil eden gelenekten ayrı olmamıştır.”¹⁴⁴ Bu sebeple Müslüman bir bakış açısından bilginin “kutsal” bir karşılığı vardır. İlim ister bir evde isterse de bir kamu binasında öğretilsin kutsallık niteliği taşımaya devam eder. Dolayısıyla mescitte veya medresede verilen eğitimin niteliği aynıdır.¹⁴⁵

İslam eğitiminin yapıldığı ilk dönemlerdeki yerler genellikle basit kilim ve sedirlerin olduğu, hoca ve öğrencilerin ayakkabılarını çıkararak içeri girdikleri ve görüntü olarak bir halkayı andıran bir yerde oturma biçimiyle karşımıza çıkmaktadır. Tabi bu

¹⁴³ Ziya Kazıcı, Halis Ayhan, “Talim ve Terbiye” **İslam Ansiklopedisi**, C.39, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, s.515.

¹⁴⁴ Seyyid Hüseyin Nasr, **İslam ve Bilim**, İstanbul: İnsan Yayınları, 2008, s.13.

¹⁴⁵ George Makdisi, **İslam’ın Klasik Çağında Din Hukuk Eğitimi**, İstanbul:Klasik, 2007 s.249.

durum dönemin, coğrafyanın ve kültürün durumuna bağlı olarak değişiklik arz etse de eğitimin İslam'ın ilk devirlerinden bu yana genel olarak uygulanan hali bu şekildedir diyebiliriz.

Derse öncelikle kısa bir dini alıştırma ile başlanır sonra hoca ders metnini okur öğrencilerde dikkatle dinlerlerdi. Öğrenciler derste soru sormakta serbesttiler hatta soru sormaya teşvik edilirdi. Öğretim süresi plan ve programa bağlı değildi. Hoca önce konunun ana çizgilerini verir, konunun genel bir açıklamasını yapar ve sonra konu tüm derinliğiyle işlenmeye başlardı. Dersin işlenişinde görülen aşamalar el-Abderi'den nakledilerek şu şekilde sıralanıyor:¹⁴⁶

1. “Hoca, “la havle ve la kuvvete illa billahil aliyyulazim” diyerek derse başlar.
2. Dil sürçmesi durumuna karşı dua eder.
3. Anlatılacak konuyu sunar.
4. Konuya dair başka bilginlerin eserlerine atıfta bulunur.
5. Kendi hükmünü söyleyip savunması gerekir.
6. Dinleyenlere tartışma fırsatı vermelidir.
7. Hocaya çok fazla soru sorulması durumunda dahi tutumunu koruması gerekir.
8. Öğrencinin kafası karışmaması için bir derste sadece bir konunun çalışılması gerekir.”

Öğretimde ‘tam’ yapılan iş esastı. Gazali ve Zernuci bu konu üzerinde ısrarla durmaktadırlar. Örneğin bir kitabı bitirmeden başka bir kitaba geçmek veya bir kitabı yarım bırakmak hatalı bir iş olarak görülmekteydi. İslam eğitim ve öğretim tarihinde önemli bir nokta da ‘hafıza’ idi. Öğrenciler, Kur’an dışında binlerce satırlık gramer

¹⁴⁶ Mehmet Dağ, Hıfzırrahman R. Öymen, **İslam Eğitim Tarihi**, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1974, s.231.

kuralları ve şiirler ezberlerdi. Ezbere çok önem verilse de sorgulama ve akıl yürütmeye dayalı eğitim de tamamen kullanım dışı olmamış, bunlara da yer verilmiştir.¹⁴⁷

Geleneksel İslam eğitiminde toplumdan soyutlanarak oluşturulan bir eğitim safhasından bahsetmek mümkün değildi. Toplumun diğer kesimleriyle bütün faaliyet ve uyum içinde hareket edilirdi. Dini faaliyetlerin merkezi olan cami, sistemin bütününün zirvesi olması şaşırtıcı değildi. Ne hoca ne de öğrenci toplumdan tecrit edilmişti ve bunun yanında gündelik hayatın içinde yakın ilişkilerini sürdürürlerdi. Çeşitli bilgilerin öğretilmesinin yanında ahlaki ve manevi terbiyeyi sağlayan yakın bir kişisel ilişki öğretmen ve öğrenci arasında daima var oldu. Öğrencinin yükselmesi bir sınav sonucu aldığı puanla değil hocasının değerlendirmesiyle bir sonraki aşama belirlenirdi.¹⁴⁸

3.2. İslam Eğitim Tarihine Bakış

İslam Eğitimi, tarihin her döneminde çeşitli merhalelerden geçerek ve dönemin şartlarına göre değişiklik göstererek var oldu. Bu bölümde yapılan çalışma, İslam eğitimi tarihinin geçtiği merhaleleri göstermek amacıyla ele alındı. Mescitlerden online eğitime kadar uzanan İslam eğitim merhaleleri, İslam eğitiminde kullanılan araçların döneme ve şartlara göre değişiklik taşıyabileceği göstermektedir.

3.2.1. Evler

Evler her dönem İslam eğitimi ve öğretiminin uygulandığı mekanlar olagelmiştir. Mescitler inşa edilmeden önce İslam öğretiminin yapıldığı mekanlar evlerdi. Mekke dönemi İslam eğitim faaliyetinin yapıldığı ilk yer sahabe olan el-Erkam'ın eviydi. Peygamberliğin dördüncü yılından itibaren Erkam'ın evinde buluşuluyor ve orada Hz. Peygamber İslam'ı tebliğ ediyordu.¹⁴⁹ Hz. Peygamber İslam'ın temel şartlarını orada

¹⁴⁷ Dağ ve Öymen s.

¹⁴⁸ S. M. Nakib el- Attas, **İslami Eğitim; Araçlar ve Amaçlar**, İstanbul:Endülüs Yayınları, 1991, s.163-166.

¹⁴⁹ M. Faruk Bayraktar, **İslam Eğitiminde Öğretmen- Öğrenci Münasebetleri**, İstanbul: İFAV, 1984, s.88.

açıklıyor ve birçok kimse orada Müslüman oluyordu. Evde yapılan eğitim ve öğretim Mekke döneminde gelenlere İslam'a dair bir şeyler öğretmesi için Hz. Peygamber'in kendi evine de taşınmış ve sonraları camilerin yapılmasına rağmen birçok Müslümanın evi, eğitim merkezi olmakta devam etmiştir.

İslam'ın ilk yıllarında okuma-yazma bilgisinin çok az olması eğitim noktasında öncelik verilen amaçlardan biriydi. Bu sebeple her yaştan insanın okuma yazma öğretimi bizzat hocaların evinde icra ediliyordu ve çoğu zaman hocalar evlerinin bir odasını eğitim için tahsis ediyorlardı.¹⁵⁰

3.2.2. Mescitler

İslam toplumunda mescitlerin İslam eğitimi hususunda önemli bir bağlantısı vardır. Mescitlerin inşası ve kullanılmaya başlanmasından itibaren buralarda ders halkaları teşekkül etmeye başlamış ve bu ders halkaları İslam kültürünün yayılmasında büyük bir rol oynamıştır. Mescitler, ilk defa ders halkası olarak kullanılmalarının üstünden asırlar geçmesine rağmen Müslümanların eğitim aldıkları yer olarak varlığını sürdürmektedir. Özellikle de ilk zamanlar için mescitler önemli bir yer teşkil etmiştir. Bunun yeni bir din olan İslami eğitimin daha çok mescitlerde yapılıyor olmasıyla sıkı bir ilişkisi vardır.¹⁵¹ Aslında mescit içinde buldukları şartlar gereği insanların resmen toplandıkları, hem ibadet edilen hem ilmi faaliyetlerin icra edildiği hem de siyasi ve sosyal işlerin görüşüldüğü yer işlevi görmekteydi.¹⁵²

İslam'ın yayılmaya başlamasıyla birlikte ibadet ve dini eğitim alma mekanları açısından artık evlere sığmama durumu meydana gelmiş ve büyük bir alana ihtiyaç duyulmaya başlanmıştı. Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinin hemen ardından namazların içinde kılınması ve İslami öğretim ve eğitimin icra edilebilmesi için bir mescit inşasına başlanmıştır. Mescid-i Nebevi olarak adlandırılan bu mescit kurulma amacı

¹⁵⁰ Ahmet Çelebi, *İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi*, 1974, s.35.

¹⁵¹ Çelebi, s.96.

¹⁵² Hüseyin Atay, "İslam'da Öğretim", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:8, 1978, s.18.

doğrultusunda üç kısımdan oluşuyordu: Namazların kılınması için geniş bir kısım, *Suffe* denilen eğitim faaliyetlerini sürdürmek için ayrılan bir bölüm ve Hz. Peygamber'in ailesi için birkaç oda.¹⁵³

Suffe'de Hz. Peygamber bizzat dersler veriyor, Kur'anı Kerim ezberleniyor ve ayetlerin açıklaması yapılıyordu. Burası aynı zamanda Medine'de evi bulunmayanlar için bir yatakhane işlevi de görüyordu. İslam'ın temel esaslarını öğrenme amacıyla dışarıdan gelen yabancılar da burada kalıyordu. *Suffe*'deki talebeler, İslam'ı tebliğ etmek ve yaymak amacıyla kendilerini yetiştiriyorlardı. Buradan tarihe iz bırakmış birçok kişinin çıktığını söylemek mümkündür.¹⁵⁴

Ashab-ı *Suffe* olarak adlandırılan *Suffe*'de kalan sahabiler maddi açıdan fakirdiler, ancak ilim açısından zengin olmayı amaçlayan kişilerdi; Kuran okuyor, onun incelikleri ve mana derinlikleri ile anlamaya çalışıyorlar, ayetler üzerine duygu ve düşüncelerini, bilgi birikimlerini paylaşıyorlar, amel, edeb ve ilmi bütünleştirmenin örneklerini sunuyorlardı. Yeni Müslüman olan kabilelerden İslam'ı öğrenmek için ve bilgilerini kabilelerine taşımak için gelenler oluyor ve birbirlerine duygu ve bilgilerini aktarıyorlardı.¹⁵⁵

Kısa bir zaman sonra burası mekan olarak insanların eğitim ihtiyacını karşılayamaz olmuş ve Hz. Peygamber buradaki izdihamı dağıtma amacıyla başkentteki mahallelerde ilkokul, yahut hazırlık okulları diyebileceğimiz daha birçok okullar açtırmıştı. Hz. Peygamber'in sağlığında dokuz mescidin varlığından tarihçi Belazuri söz etmektedir. Gerçekten de bütün bu mescitler okul olarak hizmet görmekteydi.¹⁵⁶ Zamanın ilerlemesi ile mescitlerin sayısı da büyük bir artış kaydetmeye devam etmiştir. Hicri 3. yüzyılda Bağdat'ta otuz bin mescit bulunduğu söylenmektedir. Bu mescitlerde devrin dini ilimleri tedarik edilirdi.¹⁵⁷

Öğretim, öğrenim ve araştırma kurumları yapılmadan önce ve yapıldıktan sonra da mescitler yalnızca din ilimlerinin tahsil edildiği yerler olmayıp bununla birlikte tıp ve

¹⁵³ Muhammed Hamidullah, **İslam Peygamberi**, İstanbul: Beyan Yayınları, 2009 s.768.

¹⁵⁴ Hamidullah, s.770.

¹⁵⁵ Şerafettin Kalay, "Ashab- Suffe", **Eğitim Yazıları Dergisi**, Sayı:19, s.46.

¹⁵⁶ Hamidullah, s.771.

¹⁵⁷ Ziya Kazıcı, *Ana Hatları ile İslam Eğitim Tarihi*, s.26.

astronomi gibi ilimlerin de öğretildiği yerler olmuştur. İslam toplumu büyüdükçe ve ihtiyaçlar çoğaldıkça ilmi faaliyetlere duyulan ihtiyaç çoğalmış, öğretim mescitler dışına taşmak zorunda kalmıştı. Fakat ilmi faaliyetler için uygun yerler açılrsa da mescitlerde verilen eğitim ve öğretim devam etmiştir.¹⁵⁸

3.2.3. Kitapçı Dükkanları

Hicri ikinci yüzyılın sonlarında kütüphane ve tercüme kurumu olarak kurulan Daru'l-Hikme özellikle akli ilimlerin konuşulup tartışıldığı önemli bir kurumdur. Musul'da Ebu'l-Kasım Cafer el- Mavsili tarafından inşa edilen Daru'l-İlm içerisinde hemen hemen bütün ilimlere dair kitapların varlığından söz edilebilir. Bir benzeri hicri 395 yılında Kahire'de inşa edilen Daru'l-Hikme de içinde her çeşit kitabın bulunduğu ve alimlerin toplanıp ilmi müzakerelerde bulunduğu eğitim kurumlarındanır.¹⁵⁹

Kitap satış evleri, Abbasi Devleti'nin kuruluş devresinde yaygın bir şekilde ortaya çıkmıştır. Sonraları İslam aleminin merkezi şehirlerine ve çevrelerine yayılmıştır. Zamanla her şehirde, hatta her mahallede bulunur olmuştur. Bu dükkanlar öğrenci ve ilim adamlarının birlikte paylaşımlarda ve müzakerelerde buldukları yerlerdi. Ticari bir yer olmaktan öte kültür alışverişinin ve bilgi paylaşımlarının olduğu mekan olma hasebiyle İslam eğitiminde önemli bir yer taşımaktadır. Kitap satıcıları ise sadece maddi bir gelir güden tüccarlar değildiler. Onlar daha çok okudukları üzerine düşünen aynı zamanda alimleri ve düşünürleri dükkanlarına çeken kültürlü insanlardı.¹⁶⁰

3.2.4. Medreseler

¹⁵⁸ Atay, s.19.

¹⁵⁹ Taha Hakan Alp, "İslam Eğitim Kurumları ve Medreselerin Islahı", 2013, <http://talhahakanalp.net/islami-egitim-kurumlari-ve-medreselerin-islahi-i/>, (01 Nisan 2015)

¹⁶⁰ Çelebi, s.56.

Medreselerin ne zaman oluştuğu ve nasıl bir işleyişe sahip olduğundan bahsetmeden önce, oluşturulma sebeplerine zemin hazırlayan koşullardan bahsetmek yerinde olacaktır.

İslam'ın gelişiyle birlikte insanlar dini ilimlere büyük ilgi göstermiş ve seneler ilerledikçe bu büyük ilgi dolayısıyla ilmi konular da çeşitlilik arz etmeye başlamıştır. İlmî çalışmaların yoğun olarak yapıldığı mescitlerde aynı zaman diliminde yapılan çeşitli derslerin seslerinin birbirine karışması ve kalabalığın fazla olması itibariyle karışıklığa yol açmıştır. Bir kısım ilim dalları çokça münakaşa gerektirdiğinden mescitlerde sükunetin sağlanması da mümkün olmamıştı. Özellikle ibadet amacıyla kullanılması gereken mescitler ibadetlerin sükûnet içinde yerine getirilmesini güçleştirmiştir.¹⁶¹ Buna ilaveten Selçukluların Şi'iliğin yayılmasına karşı koymak ve Sünnî mezhebinin yaygınlaşmasını sağlamak gibi gayeleri vardı ve bu amacı ilim faaliyetleri yoluyla gerçekleştirebileceklerini düşünüyorlardı.¹⁶² Bu nevi sebepler yeni bir kurumsal mekan ihtiyacının karşılanması gerekliliğini meydana getirmiş ve mescitlerle benzer özellikler taşıyan fakat ileride göreceğimiz üzere bazı özellikleriyle de ayrılan *medreseler* kurulmuştur.

İlk kurulan medreselerin Selçuklu Medreseleri olduğu genel bir kabul görse de ondan çok öncesinde de kurulmuş olan medreselerin varlığından bahseden tarihi kaynaklar vardır. Medreselerin resmi bir teşekkül olarak devlet eliyle kurulması 10. yüzyılda Karahanlılar zamanında olmuştur. Gazneliler ve Samanoğulları tarafından da geliştirilmiştir. Fakat şüphesiz İslam dünyasında medrese teşkilatının kuruluş ve gelişmesinde en büyük pay Büyük Selçuklu Devletine aittir.¹⁶³

¹⁶¹ Çelebi, s.108-109.

¹⁶² Kazıcı, s.47.

¹⁶³ Cahit Baltacı, **XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri**, Ankara:İrfan Matbaası, 1974, s.5.

3.2.4.1. Selçuklu Medreseleri

Medrese, sözlükte “okumak, anlamak, bir metni öğrenmek ve ezberlemek için tekrarlamak” anlamına gelen d-r-s kökünden, mekan ismi olarak türetilmiş bir kelimedir ve ders yapılan mekan manası taşımaktadır.¹⁶⁴

On birinci yüzyılın ikinci yarısındaki Bağdat tarihine büyük Selçuklu veziri Nizamülmülk'ün adı damgasını vurdu. Bu kişi, Doğu Hilafeti'nin topraklarında kapsamlı bir müesseseler ağını, *Nizamiye Medreselerini* kuran şahıstır. Bu medreseler arasında en tanınmış olanı ise Bağdat Nizamiyesidir.¹⁶⁵ Bağdat nizamiyesine ek olarak İsfahan, Rey, Nişabur, Merv, Belh, Herat, Basra, Musul ve Amul gibi şehirlerde de Nizamiye adıyla medreseler kuruldu. Bu medreselerde devrin ileri gelen alimleri dersler vermiş, talebe yetiştirmişlerdi. Nizamülmülk tarafından kurulan medreselerin o zaman bütün dünyada meşhur olduğu ve bu faaliyetlerin köylere kadar götürüldüğünden bahsedilmektedir. Buna ek olarak tarihçi el- İsfahani “Nizamülmülk, gittiği herhangi bir kasabada bir bilgin görürse onun öğretimde bulunması için hemen bir medrese kurar ve gerekli teçhizatı sağlardı”¹⁶⁶ demektedir.

Ülkenin her yerine yayılan ve büyük önem gösterilen Nizamiye medreseleri, sadece ders verilen derslikler içeren sıradan yapılar değil aynı zamanda son derece müştemilatlı yapılardır. Medreseler “külliye” olarak yapılmışlardı. Derslerin işlendiği yerlerden başka alimlerin odaları, öğrenci yatakhaneleri, kütüphane, aşevi, mescit, yemekhane, spor salonları, hamam ve diğer sosyal tesisler vardı.¹⁶⁷

Devlet tarafından birçok açıdan yardım gören ve saray tarafından himaye edilen Nizamiyelerin, gerek teşkilat ve gerekse eğitim bakımından o çağın üstün eğitim kurumları olarak yer almaktadır. Nizamiyelerin ders programlarında İslami ilimlerin yanı sıra müsbet ilimlere de yer veriliyordu.¹⁶⁸ Başlıca burada okutulan dersler: a) Din ve

¹⁶⁴ Nebi Bozkurt, “Medrese” maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.28, Ankara:Türkiye Diyanet Vakfı, 2003, s. 323.

¹⁶⁵ Makdisi, s.203.

¹⁶⁶ Yurdanaydın, s.74.

¹⁶⁷ Remzi Kılıç, *Türk eğitim ve öğretim tarihinde Selçuklu medreselerinin yeri. I. Uluslararası Selçuklu Sempozyumu*, 2010, s.5.

¹⁶⁸ Kazıcı, s.48.

Hukuk dersleri: Kuran-ı Kerim, Tefsir, Kelam, Fıkıh, Hadis b) Dil ve Edebiyat dersleri: Arap Edebiyatı, Farsça, Nahiv, Sarf, Şiir, Hitabet, Tarih, Edep c) Felsefe Dersleri: Felsefe, Mantık, d) Müsbet Bilim dersleri: Tıp, Cerrahi, Matematik, Hesap, Hendese, Tabiiyat, Müsellesat dersleridir. Nizamiye medreseleri esas olarak din, hukuk ve din eğitimi yapmışlardır.

Medreselerde öğretim dili ve kitap yazım dili Arapça'ydı. Derslerin biteceği tarih dönem başlarken belirlenmez, belirlenen kitapları bitirmek hedeflenir, dönem ise hocanın ve öğrencilerin çabasına bağlı olarak kitabın bitmesiyle biterdi.¹⁶⁹ Öğrencilerin tahsil süreleriyle ilgili genel bir kural yoktu. Medrese eğitimini başarıyla tamamlayanlara icazet verilir, belli bir süreden sonra kendini ilerletemeyen öğrenci uzaklaştırılırdı. Dersler, ezberleme, tekrar, müzakere ve imla metotlarıyla öğrenilmeye çalışılırdı. Bir çok ilim dalında yazılmış önemli kitaplar okutulur ve bunlar öğrenciler tarafından çoğunlukla ezberlenirdi.¹⁷⁰

Büyük medreselerin kurulmasından önce hem ihtiyaç sahibi hocalar hem de yoksul öğrenciler, eğitim ve öğretimlerinin yanında geçimlerini sağlayabilmek için çalışmak zorundaydılar.¹⁷¹ İlk olarak Nizamiye medreselerinin kurulmasıyla birlikte öğretim parasız yapıldığı gibi öğrencilere de burs bağlanmıştır. Böylece fakir ve zengin ayrımı gözetilmeksizin herkes eğitim ve öğretimden istediği ölçüde faydalanabilmiş, aynı gelenek Selçuklu Devletinden sonra kurulan diğer İslam devletlerinde de uygulanagelmiştir.¹⁷² Tarihte kurulan İslam devletlerinin neredeyse hepsinde medrese kurmak yaygın bir gelenek halini almıştır.

3.2.4.2. Eyyubi Medreseleri

İslam dünyasında Medrese tarihine imzasını atmış olan Nizamülmülk'ten sonra gelen isim Selahaddin-i Eyyubi ve kendi ismiyle özdeşleşen Eyyubiler devletidir.

¹⁶⁹ Kılıç, s.6.

¹⁷⁰ Bozkurt, s.326.

¹⁷¹ Makdisi, s.252.

¹⁷² Dağ ve Öymen, s.225.

Eyyubilerin hükmettiği topraklarda yaşayan insanların, aykırı bir anlayışa sahip olduğunu düşündüğü şii mezhebinden olması sebebiyle şafi mezhebinin yaygınlaşması ve ilmi faaliyetleri lüzumlu görmesinden dolayı Selahaddin-i Eyyubi medreseler tesis etmişti. Öncelikle Nasıriyye Medresesi'ne Şafi alimler getirmiş bunu takiben de Mısır'da 7, Şam'da 7, Kudüs'de 3 medrese inşa ettirmiştir.¹⁷³

Nizamülmülk'den sonra İslam dünyasında en fazla medreseyi yaptırma ününe sahip Selahaddin-i Eyyubi'nin başlattığı seferberlik, Kuzey Afrika'ya oradan Endülüs'e sıçramış ve bu bölgelerde de Nizamiye medreseleri inşa edilmiştir. Kuzey Afrika'da Muvahhidler, Endülüs'te ise Emevi hilafetinin Gırnata, Kurtuba ve Tuleytula kentlerinde gerçekleştirdikleri faaliyetleri medrese olarak örgütlenme örnekleri İslam eğitim tarihinde önemli bir yer teşkil eder.¹⁷⁴

Eyyubi devleti İslam'ın yayılması açısından büyük etkileri olan bir devlettir. Devlet adamları ilim ve talime verdikleri önemden dolayı önemli bir konum kazanmışlardır. Yapılan ilmi çalışmalar sadece fıkıh, tefsir ve hadis gibi dini konularla sınırlı kalmamış, çağını aşan eserler meydana getirmişlerdir. Bu eserlerin yazılmasında ve İslami ilimlerin geniş coğrafyalara yayılması hususunda Eyyübi medreselerinin önemli bir yeri vardır. Kurulan bu medreselerin önemli özelliklerinin başında güçlü vakıflarca desteklenmesi ve zengin kütüphanelere sahip olması gelir.¹⁷⁵

Eyyubi devletinin, İslam aleminin doğusuyla batısının birleştiği bir noktada kurulması, Endülüs ve Kuzey Afrika'yla birlikte Horasan ve İran'dan Mısır ve Şam bölgelerine ilmi seyahatlerin gerçekleşmesini netice vermiş böylece kültür birliğini oluşturan imkanların hazırlanmasıyla birlikte ilmi çalışmalar da hız kazanmıştır.¹⁷⁶ Oluşan kültür birliği ve bunun iletişimini sağlayan ortak bir ilim dilinin varlığından söz edilebilir. Endülüs'te yazılan bir kitap Türkistan'a gittiği zaman öğretim ve öğrenimde bir güçlükle karşılaşılıyordu. Bunun yanında ilim için yapılan seyahatler de önem kazanmıştı. Mısır ve Şam'da Selahaddin devrinde alimler ve talebeler için çok müsait bir

¹⁷³ Hasan Akgündüz, **Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi Amaç, Yapı, İşleyiş**, İstanbul:Ulusal Yayınları, 1996 s.242.

¹⁷⁴ Akgündüz, s.423.

¹⁷⁵ Bedrettin Basuğuy, "Selahattin-i Eyyübi Devrinde İlimi Faaliyetler", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE), 2006, s.14.

¹⁷⁶ Basuğuy, s.174.

ortam vardı. Bu sebeple, ibn Cübeyr, “Mağribimizdeki gençlerden başarıya ulaşmak isteyenler bu ülkelere gitsinler. İlim tahsili için vatanlarından uzaklaşsınlar”¹⁷⁷ demektedir.

Bu devirde öğretim, eskiden uygulanagelen İslami öğretim tarzı olan kıraat (aktif) ve sema (pasif) metotlarıyla yapılırdı. Birinci metotta talebe dersi okur ve anlatır, hoca da öğrencisinin eksiklerini tamamlardı. İkinci metotta ise hoca dersi anlatır, öğrenci dinler ve kitaptan takip ederdi. Her iki metodun sonunda da dersler asistanların gözetiminde müzakere edilerek bir tür seminerle tamamlanırdı.¹⁷⁸

3.2.4.3. Osmanlı Medreseleri

“Osmanlı medreseleri kendinden öncekilerin bir devamı niteliğinde olup daha kurumsallaşmış yapılardır. Osmanlılarda ilk medrese 1330 yılında Gazi Orhan Bey tarafından İznik’te yapılmış ve bu medreseye o dönemin meşhur alim ve düşünürlerinden Şerafeddin Davud-i Kayseri tayin edilmiştir. Orhan Gazi 1326 tarihinde Bursa’yı aldıktan sonra burada da Manastır Medresesi diye anılan meşhur medreseyi kurdu muştur. Osmanlı beyliğinin sınırları genişledikçe medreselerin sayısı da artış göstermiştir.”¹⁷⁹

İstanbul’un fethinin ardından Fatih Sultan Mehmet, Fatih Medreseleri olarak anılan medreseler inşa ettirmişti ve bunun yanında medreselerde işlenecek derslerle de ilgilenmişti. Fatih Camii’nin etrafında *Medaris-i Semaniye* adıyla sekiz adet medrese ve her medresenin arkasında küçük sekiz medrese daha inşa edilmişti ve medreselerde hocalarla öğrencilere özel olmak üzere bir kütüphane, hastane ve gurbetten gelen ulemanın ve yolcuların barınması ve beslenmesi için misafirhane kurulmuştur.¹⁸⁰

¹⁷⁷ Ramazan Şeşen, **Selahaddin Eyyubi ve Devri**, İstanbul:İSAR, 2000, s.415.

¹⁷⁸ Şeşen, s.418.

¹⁷⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı**, Ankara:Türk Tarih Kurumu, 2014, s.4.

¹⁸⁰ A. Adnan Adıvar, **Osmanlı Türklerinde İlim**, İstanbul:Remzi Kitabevi, 1982, s.45.

Osmanlı medreselerinin kurumsallaşmasından sonra medreseler yeni bir yapılanmaya tabi tutuldu. Aşağıdan yukarıya olarak sıralanmış medrese dereceleri şu şekildedir;

“Hocaların yevmiyesi yirmi-yirmi beş akçe olan medreselere *Haşiye-i tecrid* denilirdi. Burada belagat, fıkıh ve kelim dersleri okutulmuştur. Bu medreseyi tamamlayan öğrenci müderrisin otuz-otuz beş akçe aldığı *Miftah* Medresesine geçiş yapabiliyordu. Miftah’ta okutulan dersler ise, belagat, fıkıh, kelim ve hadis ilimleriydi. Miftah’tan bir derece yüksek olan ve hocalarının kırk- kırk beş akçe aldığı medreselere *Kırklı* veya *Telvih* denirdi. Burada okutulan dersler ise belagat, fıkıh, hadis ve usulu’l fikh dersleriydi. Hariç ise elli akçe yevmiyeli medreselerdi *Hariç* ve *Kırklı* medreseler Osmanlı’dan evvel Anadolu Selçuklularının ve Anadolu beyliklerinin kurmuş oldukları medreselerdi. Bu medreselerde Kelam, fıkıh ve hadis dersleri eğitimi alınırdı. *Dahil* medreseleri, Osmanlı padişahlarının, şehzadeler, padişah kızlarının yaptırmış oldukları medreselerdi ve burada okutulan dersler fıkıh, hadis, usulu’l fikh’tır. Son olarak da derece bakımından en yüksek eğitim basamağı olan *Sahn-ı Seman* medreseleridir.”¹⁸¹ Fıkıh, hadis, usulu’l - fikh ve tefsir dersleri verilmektedir Sadece Sahn-ı Seman medresesinde tefsir derslerinin verildiğini görmekteyiz. Başlarda verilen mantık, gramer gibi hazırlık niteliğindeki dersler, seviye ilerledikçe bırakılır, her bir aşamada daha ağır ve yoğun derslere geçilirdi.

Bu dönemde dersler münakaşa ve mübahase ile verilirdi. Fatih medreselerinin bahsi geçmesi gereken diğer bir özelliği de, medreselerde hoca olmak isteyenlerin icazetname almadan önce daha aşağı sınıf öğrencilere ve kendi arkadaşlarına ders vermeye mecbur oldukları bütün dersleri anlatmasıydı. Mezun olanlar ise en aşağı sınıf talebesinden ders vermeye başlar maaşları ve dereceleri tedricen arttırılırdı.¹⁸²

Osmanlı medreseleri başlığının altında geçen ikinci mühim medrese yapısı, Kanuni Sultan Süleyman devrinde Kanuni tarafından yapılan *Süleymaniye* medreseleridir. Fatih medreselerinin bir devamı niteliğinde olup bu medreselerin en

¹⁸¹ Uzunçarşılı, s.17.

¹⁸² Mustafa Gündüz, **Osmanlı Eğitim Mirası Klasik ve Modern Dönem Üzerine Makaleler**, Ankara:Doğubatu, 2013, s.510-511.

belirgin özelliği olarak dini ilimlerin dışında tıp ve matematik ilminin görüleceği medreseleri kurdurmuş olmasıdır.

“Süleymaniye medreseleri kuruluncaya kadar en yüksek hocalık mertebesi *Sahn-ı seman*’ iken Süleymaniye medreselerinden sonra ibtida-i altmışlı yani altmış akçeli yevmiyeden başlayarak, Hareket-i altmışlı, Musıla-i Süleymaniye, Hamise-i Süleymaniye, Süleymaniye ve son kademe olarak Daru’l- Hadis-i Süleymaniye hocalığına kadar bir derece takip ederdi.”¹⁸³ Osmanlı Devlet’inde genel olarak eğitimin özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

1. “Eğitimin temel amacı dinidir ve “alim” denince esas olarak din bilgini anlaşılır.
2. Eğitim-öğretim yöntemi, esas olarak nakilci ve ezbercidir.
3. Tazminat dönemine kadar eğitim her düzeyde ücretsizdir.
4. Osmanlı’nın son dönemine kadar, ilkokul üstü eğitimi sadece erkekler okumuştur.
5. Yaygın eğitim, din adamları, ahlakçılar, edipler... tarafından yapılmıştır.
6. Medreseler çok yaygın ve güçlü eğitim kurumları halini almış, toplumu derinden etkilemiştir. Öyle ki tüm Osmanlı tarihine Medreseler tarihi de denebilir.”¹⁸⁴

3.2.5. Sübyan Mektepleri

Sabi denilen beş altı yaşındaki kız ve erkek çocuklarını okutmak için açılmış olan ilk okul yapılarına sübyan mektepleri denilmektedir. Birçok mahallede bulunduğu için mahalle mektebi de denilmektedir. Fatih Sultan Mehmet döneminde yaptırılan medreselerin, ilim yuvalarının, yanına çocuklarda ihmal edilmeyip onların da erken yaşta okumaya başlamaları için kurulan okullardır. Bu okullarda çocuklar ücretsiz okumakta,

¹⁸³ Uzunçarşılı, s.42.

¹⁸⁴ Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, İstanbul:Kültür Koleji Yayınları, 1994, s.53.

yiyip içmekteydiler. Buna ek olarak günlük giymek için kıyafet alınır ve yılda bir defa geziye götürülürlerdi.¹⁸⁵

Sübyan mektepleri çocuklara Kur'an okutma, namaz kılmayı, namazda okunacak ayetleri, duaları ve aynı zamanda yazı yazmayı öğretmek gibi olarak üç temel amaç üzere kurulmuştu.¹⁸⁶ Selçuklular devrinde kurumsallaştırılan ve günümüze kadar da yasal veya yasal olmayan yollarla varlığını sürdüren sübyan mektepleri için özel olarak yetiştirilmiş hocalar olmadığı gibi okul denecek binalarda yoktu. Onun yerine çocuklar şahıs evlerinde, mescit ve cami kenarlarında temel dini eğitimlerini alıyorlardı.¹⁸⁷

3.2.6. İcazetnameler (Diplomalar)

İslam'ın ilk devirlerinde diploma olarak bildiğimiz *icazetnameler* tanınmıyordu. Hoca olmak isteyenler, öğrencilerin karşısına geçer ve onların devamlı bir şekilde sordukları sorulara doğru yanıtlar verip onları ikna edebilirse hoca olmaya hak kazanırdı. Eğer soruları doğru bir şekilde yanıtlamayıp karşısındakileri de ikna etme kabiliyetinden uzak kalırsa o zaman öğrencilik seviyesine tekrar geri dönüş yapmak zorunda kalmaktaydı. Bu metot uzun süre devam etti. Fakat Hadis ilmine karşı olan hassaslık, kısa bir süre sonra hocaları, kendilerinden Hadis ilmi öğrenen talebelere kendilerinden öğrendiklerini bir başkasına rivayeti taşıması için icazet vermişlerdir. Zamanla bu yöntem diğer ilimlere de intikal etti.¹⁸⁸

İlk dönem verilen icazet şu şekildedir:

< *Şu kişiye şu kitabı okuttum ve o kitabı okutmasına icazet verdim.* >

Osmanlı döneminde ise icazetnameler konusunda geniş bir çerçeveye karşılaşılmaktadır. Dönemin icazetnamelerine bakıldığında, o dönemin tarihi özelliklerine,

¹⁸⁵ Osman Ergin, "Sübyan Mektepleri" İsmail Kara, Ali Birici (Ed.), **Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sübyan Mektepleri** içinde, İstanbul:Dergah Yayınları, 2005, s.396.

¹⁸⁶ Osman Ergin, **Türk Maarif Tarihi**, İstanbul:, C:1, 1977, s.47.

¹⁸⁷ Mustafa Ergün,*Medreseden Mektebe Osmanlı Eğitim Sistemindeki Değişme*, Türkiye Sanal Eğitim Bilimleri Kütüphanesi, <http://www.egitim.aku.edu.tr/ergun3.htm>. (1 Mayıs 2015)

¹⁸⁸ Çelebi, s.266.

okutulan derslere, ilme ve okumaya verilen değere, ilmi metotlara, bibliyografyaya dair bilgiler edinmeyi de sağlar niteliktedir. İcazetlerin genel olarak içerisinde bulunan ana başlıklar şu şekildedir¹⁸⁹:

1. Allah'a övgü,
2. Hz. Peygamber'e övgü,
3. Bilgeye övgü,
4. İcazetin önemi,
5. Öğrencinin ve hocanın adları,
6. Okutulan kitaplar ve derslerin adları,
7. Hocaların silsilesi,
8. Hocanın öğrencisine kendisini unutmaması ve kendisine dua etmesi için rica
9. İmza ve icazetin veriliş tarihi bulunur.¹⁹⁰

3.3. İslam Ülkelerindeki Dini Eğitim Kurumları

Yukarıda bahsi geçen şekillerde verilen medrese eğitimi günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Bununla beraber değişen okul sistemlerine göre İslam eğitim modelleri de farklılık göstermektedir. Bu konuda birkaç farklı ülkeden örnekler sunmak günümüzde verilen İslam eğitiminin model ve yöntemlerinin nasıl olduğunu anlamak açısından faydalı olacaktır.

Endonezya'da İslam eğitimi, Din İşleri Bakanlığı kontrolünde olan, İslami yatılı okulları, medreseleri ve Devlet İslami Araştırmalar Enstitüsü'nü ve diğer dinlerin

¹⁸⁹ Hüseyin Atay, **Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi Medrese Programları- İcazetnameler- Islahat Hareketleri**, İstanbul:Dergah Yayınları, 1983, s.102.

¹⁹⁰ Atay, s.102.

kurumlarını kapsamaktadır. Burada Kur'an ve hadis, akaid, ahlak, fıkıh, tarih ve İslam medeniyeti dersleri okutulmaktadır. Eğitimin her bir birimi, bütün seviye ve tiplerde din eğitimi uygulamaktadır denilebilir. Her öğrenci her seviye ve okul tipinde kendi bağlı olduğu dine göre o dine mensup öğretmen tarafından ders almaktadır.¹⁹¹ Endonezya okullarında din eğitimi belirli bir din veya mezhebe dayalı ve daha kapsayıcı olarak din konusunda kuşatıcı şekilde karma bir yaklaşımla sürdürülmektedir.

Günümüzdeki Pakistan'ın, modern eğitim sistemine rağmen geleneksel eğitim sisteminin de muhafaza edildiği dual eğitim-öğretim kurumlarında, okulları ve medreseleri bir arada görmek mümkündür. Medreselerin daha çok kırsal kesimde yer aldığı söylenebilir. Pakistan'daki medreselerde uygulanan temel program aynı olsa da, yapılan öğretim 'mezheplere göre' olmasından dolayı birbirinden farklıdır. Ayrıca medrese ekolüne bağlı olarak derslerin öğretim programındaki ağırlıkları da değişmekte, bir kısım medreseler Kur'an ve Kıraat öğretimine öncelik verirken, bir kısmı Hadis, bir kısmı Arap Dili ve bir kısmı da Tasavvuf ağırlıklı programlar uygulamaktadır. Yüzyıllar boyunca hem İslami İlimlerde bir çok alanda çok önemli alimler yetiştiren Pakistan Medreseleri ve İslam Araştırmaları fakültesinin İslami eğitimde önemli bir yeri vardır.¹⁹²

Suudi Arabistan örneği daha farklı bir işleyişe sahiptir. Burada din eğitimi, eğitimin bütün kademelerinde üzerinde durulan önemli bir konudur. Okutulan herhangi bir bölümde dahi din dersi yer almaktadır. Resmi ders kitaplarının içeriğinin Vahhabi ideolojinin etkisi altında olduğunu belirtmek gerekir. Suudi okullarında okutulan temel dini dersler şunlardır: Kur'an, hadis, tefsir, tecvit, fıkıh. Bu derslerin çoğu üniversite seviyesinde de öğretilmeye devam etmektedir. İlahiyat Fakülteleri haricinde okutulan bölümlerde de %40 oranında din eğitimi verilmeye devam edilmektedir.¹⁹³

İslam eğitiminin Malezya'daki veçhesinden bahsetmek gerekirse, yüksek okullarda dahil bütün okullarda İslam dinine ait konuları içeren dersler okutulmaktadır. Diğer taraftan Malezya'nın her tarafına yayılmış bulunan Suraular'daki dini eğitim-öğretim de mescitlerdekinden az değildir. Buralarda bütün ibadetler yapılır, her kesimden

¹⁹¹ Mahmut Zengin, "Dünya'da Bir Mesele Olarak İslam Eğitimi" **Dem Dergi**, Yıl:1, Sayı:3 s.11.

¹⁹² Nur Pakdemirli, "Kurumsal Yönetim ve Eğitim-Öğretim Açısından Pakistan'da Medrese Gerçeği", **Sosyal Bilimler Dergisi**, C.12, Sayı:3, 2014, s.35-42.

¹⁹³ Zengin, s.18.

ve yaştan insan Kur'an okumayı ve temel dini bilgileri öğrenir. Bununla beraber Suraular'da daha üst seviyede öğretimin yapıldığı ders halkaları da vardır. Suraular daha çok şehirlerde mahalle aralarında ve köylerde bulunur. Buna ek olarak, Malezya'da Pondok adı verilen medreseler önemli öğretim kurumlarıdır. Bunlar on üçüncü asırdan on dokuzuncu asra kadar yani çağdaş anlamdaki dini okul ve enstitülerin kurulmasına kadar faaliyetlerini aktif olarak sürdürmüştür.¹⁹⁴

Malezya'daki İslam eğitim kurumları halkın sadaka, zekat ve bağışlar ile kurmuş olduğu okullardır. Burada Kur'an- Kerim, Tefsir, Hadis, Fıkıh, Kelam, Nahiv, Sarf, Arapça, Siyer dersleri verilir. Öğrencilerin seviyelerine göre ders içerikleri ağırlaşır. Halkın açtığı okulların yanında merkezi hükümet tarafından açılan İslami okullar da vardır. Bu okullar üniversite öğrenimini mümkün kılacak çağdaş akademik derslerin yanında İslam dinine ait konular ve Arap dilinin öğretimini gaye edinmiş okullardır.¹⁹⁵

Hangi ülkede ve hangi kurumda olursa olsun eğitimde kademe sistemi işlemektedir. Dersi başarıyla geçen her öğrenci bir üst kademeye geçme imkanına kavuşmaktadır. Ayrıca bu örneklerden gördüğümüz üzere dini eğitim kurumlarının işleyişi, devletin yürüttüğü ideolojiye bağlı olarak şekil almaktadır. Bu yüzden ülkeden ülkeye farklılıklar mevcuttur. Bunun anlamı derslerin içeriği de devletin/sistemin yürüttüğü ideolojiye/mezhebe göre değişiklik göstermesidir. Örneğin Tefsir dersi için, geleneksel veya radikal eğilime göre dersin içeriği değişebilmektedir. Fakat verilen derslerin isimleri çoğu zaman sabit kalmaktadır; Tefsir, Hadis, Akaid... gibi.

3.4. Türkiye'deki Dini Eğitim Kurumları

Cumhuriyet öncesi Osmanlı modernleşme hareketlerine baktığımızda eğitim konusunda çeşitli reformlara gidildiği ve medreselerin dışında çeşitli okulların açıldığı

¹⁹⁴ Ahmet Turan Arslan, "Malezya'da Din Eğitimi ve Arapça Öğretimi", **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı.13-15, (1997), s.30-40.

¹⁹⁵ Arslan, s.40

görülmektedir. Bu dönemde kurulan okullardan biri Rüşdiyye okullarıdır. Bu okullarının kuruluş amacı, askeri okullara öğrenci yetiştirmek için sübyan mektebinde alınan eğitimden sonra bir orta kademe eğitim verebilecek bir kurum hedeflenin karşılanmasıydı. Rüş çığındaki çocukların gideceği okul anlamına gelen ‘rüşdiyye’ adı verilen eğitim kurumları oluşturuldu. Orta öğretim kurumları olarak niteleyebileceğimiz rüşdiyeler, 13-14 yaşlarındaki çocukların Askeri okullara hazırlık ve memur olarak yetiştirilmek için gittikleri okullar halini aldı.¹⁹⁶ Tanzimat’ın sonlarına doğru yüksek öğretime öğrenci hazırlayan lise kurumlarının bulunmayışı problemine bir çözüm olarak İdadi’ler açıldı. Dört yıllık rüşdiyelerden sonra üç yıllık bütün tebaanın çocuklarının bir arada eğitim görecekları okullar halini aldı. Bu dönemde kurulan bu okullarda daha çok modern tarzda eğitim verildi. Bu dönem de okutulan dersler; Osmanlıca, Arapça, Farsça, Türkçe, Tarih, Matematik, Coğrafya, Jimnastik, Resim, Fransızca, Almanca, İngilizce...¹⁹⁷ Bu derslerden anlaşılacağı üzere din dersleri yerine modern eğitim konularına esas olarak eğilinmektedir. Cumhuriyet dönemi eğitim politikalarına baktığımızda Tanzimat dönemi ve sonrasında devam eden yenilenme hareketleri Cumhuriyet dönemi için bir geçiş konumundadır.

Osmanlı modernleşme dönemine ait okullardan bir diğeri de “Sultani”dir. Sultan Abdülaziz’in Osmanlı’da açılmasını istediği Fransız liseleri modelinde açılan üst düzey okullar olarak kuruldu.¹⁹⁸ Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi) bir devlet kurumu olmasına rağmen Fransa Eğitim Bakanlığı ile işbirliği içinde açılmış olup Fransız lise müfredatıyla uyum içerisindeydi. İslami İlimler, Türkçe, Arapça, Farsça dersleri haricinde okutulan bütün dersler Fransızcaydı.¹⁹⁹ Tanzimat döneminden itibaren sivil okullara dünyevi konularla ve bazı müsbet bilim dersleri girmeye başlamıştır. Bir yandan da geleneksel dini muhtevalı dersler varlıklarını sürdürmüşlerdir. Geleneksel

¹⁹⁶ Ali Akyıldız, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)**, İstanbul:Eren Yayıncılık, 1993, s.225.

¹⁹⁷ Cemil Öztürk, “İdadi”, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.21. Ankara:Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, s.464-466.

¹⁹⁸ Ergin, s.481.

¹⁹⁹ Mustafa Gündüz, **Osmanlı Eğitim Mirası** (hızl), İstanbul: Doğubatı, 2013, s.71.

değerlerden, müsbet bilim anlayışına geçmek büyük acılara yol açmıştır. Bu durum özellikle Rüşdiye, İdadiye, Sultaniye gibi ortaöğretim kurumlarında gözlenmiştir.²⁰⁰

“1924’te çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile mektep ve medrese arasındaki ikileme medreseler kaldırılarak son verilmiştir. Eğitimin Milli Eğitim Bakanlığı çatısı altında bir elden yönetilmesi kararlaştırılmıştır. Bu kanunla eğitim sistemi içerisinde din eğitimine son verilmemiş, dini ve seküler eğitimin modern okul çatısı ve anlayışı içerisinde verilmesi öngörülmüştür. Din görevlisi yetiştirmek üzere İmam-Hatip Okulları ve yüksek din uzmanı yetiştirmek üzere de İstanbul’da İlahiyat Fakültesi açılmıştır.”²⁰¹

İmam-hatip liselerinin en önemli özelliklerinden biri müfredatlarında dini ve seküler derslere birlikte yer verilmesidir. Medrese geleneğinde de müfredatlara tefsir, hadis, fıkıh gibi nakli ilimler öncelikli ve temel olsa da matematik, astronomi, tıp, mantık, felsefe gibi akli ilimler olarak sınıflandırılan ilimlerde okutulmuştur. Ancak akli ilimler, dini bir bakış açısıyla yer verilmiştir. İmam-hatip modelinde ise seküler derslerle çeşitlemesi ise medrese geleneğinden farklı şekilde, modern batı eğitim ile birlikte sunulmuştur. Bu okulların kurumsal yapıları dünyanın pek çok yerindeki Müslüman toplumlardaki medreselere reform çalışmalarına model olarak gösterilmektedir.²⁰²

Toplumun belli bir kısmı çocuklarının hem lise öğrenimi görmesini hem de biraz daha fazla dini bilgiler edinerek yetişmesini arzu edegelmiştir. Bunun için bazı vatandaşlar çocuklarını özellikle İmam-Hatip Liselerine göndermektedirler. Fakat insanlar her zaman çocuklarını bu okullara rahatlıkla yollayamamışlardır. Bunun sebebi İmam Hatip Liseleri kurulduğu yıldan bu yana siyasi sebeplerle bir çok müdahaleye maruz kalmış olmasıdır; Üniversite katsayı problemi, 8 yıllık eğitim sürecinde İHL’lerin sadece lise dönemine indirilmesi, zaman zaman bu liselerin kapatılması gibi.²⁰³ Fakat

²⁰⁰ Yahya Akyüz, “Osmanlı Döneminden Cumhuriyete Geçilirken Eğitim-Öğretim Alanında Yaşanan Dönüşümler”, **Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi**, C:1, Sayı:2, 2011, s.16

²⁰¹ Recep Kaymakcan, “Türkiye’de Din Eğitimi Politikaları Üzerine Düşünceler”, **EKEV Akademi Dergisi**, Sayı:27, 2006, S.23.

²⁰² İbrahim Aşlamacı, “Türkiye’nin İslam Eğitim Modeli: İmam-Hatip Okulları ve Temel Özellikleri”, - *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/5, 2014, s.265-278. http://www.turkishstudies.net/Makaleler/1657213543_12A%C5%9Flamac%C4%B1%C4%B0brahim-sos-265-278.pdf (04 Haziran 2015)

²⁰³ Mustafa Öcal, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimi”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi**, Sayı.7, C.7, 1998, s.246-248.

İHL'ler günümüzde tekrar canlılığını kazanmış ve orta öğretim ve lise düzeyinde İmam Hatip okulları eğitim vermeye devam etmektedir.

İmam Hatip okulları dışındaki okullarda da Din Eğitimi kısıtlı da olsa verilmektedir. Din ve ahlak eğitim ve öğretimi devletin gözetimi altında yapılması kaydıyla 80 darbesi öncesinde seçmeli ders iken, 80 sonrasında ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer almaktadır. Bu dersin kapsamını temel dini ve ahlaki dersler oluşturmaktadır.²⁰⁴

İmam Hatip Liselerinden mezun olanların yükseköğrenim görmeleri için İlahiyat Fakülteleri vardır. Üniversite temel mantığında işleyen İlahiyat fakültelerinde, akademik teşkilatlanma söz konusudur. Burada verilen dersleri şu şekilde sıralamak mümkündür: Temel İslam Bilimleri Bölümü; Tefsir, Hadis, İslam Hukuku, Kelam, İslam Mezhepleri Tarihi, Tasavvuf, Arap Dili ve Belagatı; Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü; Felsefe Tarihi, İslam Felsefesi, Din Felsefesi, Mantık, Dinler Tarihi, Din Sosyolojisi, Din Psikolojisi ve Din Eğitimi; İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü İslam Tarihi, Türk İslam Sanatları Tarihi, Türk İslam Edebiyatı ve Türk Din Musikisi dersleri vardır. Bu ana bilim dallarına bağlı olarak yaklaşık kırk bilim dalında ders okutulmakta ayrıca yüksek lisans ve doktora programlarında da öğretim yapılmaktadır.²⁰⁵

3.5. İslam Dünyası Dışındaki Müslümanlar ve Dini Eğitimi

Bugün Avrupa 43 milyon civarında Müslüman nüfusa sahiptir.²⁰⁶ Bunların varlık gerekçesi, Türkiye ve benzeri ülkelerle birlikte; Afrika, Asya'daki eski sömürgelerden gelen yığınsal işgücü göçüne dayanmaktadır. Buna ek olarak, sonradan Müslüman

²⁰⁴ Öcal, s.263.

²⁰⁵ Halis Ayhan, "İlahiyat Fakültesi", **İslam Ansiklopedisi**, C.22, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, s.71.

²⁰⁶ *Muslim World Population by Region, 2010 and 2050*, 2015
http://www.pewforum.org/2015/04/02/muslims/pf_15-04-02_projectionstables71b/

olanların sayısının artmasıdır. Geçmişte de bu bölgelerde Müslümanlar bulunmuşsa da, hiçbir zaman bugünkü kadar kitlesel bir nüfus olmamıştır.²⁰⁷

Örneğin İngiltere’de 20. yüzyılın ortalarına kadar küçük gruplar halinde olan Müslümanlar, 1950’den sonra büyük bir artış göstermiş ve ülkeye gelen Müslümanlar 1951’de 23.000 olan Müslüman nüfusu on yıl sonra 82.000 ve 1970’lerde 369.000 olarak kaydedilmiştir.²⁰⁸ Günümüzde Müslümanlar, Hristiyanlardan sonra ülkedeki ikinci en büyük dini oluşturmaktadır. En son verilere göre ülkede yaklaşık 3 milyona yakın Müslüman nüfus yaşamaktadır.²⁰⁹ Burada yaşayan azımsanmayacak sayıdaki Müslüman nüfus, dini inançlarından kopmamak için İslam dini eğitimi veren kurum ya da kuruluşlara ihtiyaç duymaktadır.

İngiltere’de İslam dinine ait daha detaylı bir eğitim alabilmek için hafta sonu cami okulu, medrese veya mektep olarak bilinen “*Supplementary School*”a yönelmektedirler. Bu okullar, camilerde, İslami merkezlerde ve özel evlerde yürütülmektedir. Buralarda öğrenciler akşamları ya da haftasonları Arapça eğitimi, Kur’an ezberi, İslam inançları, değerleri ve pratikleri, şeriat, ahlak ve adabın gerekleri ve İslam tarihi öğretilmektedir. Bu sistemin problemi ise, öğrencilere öğretim için ilave yük getirmesi ve nispeten kalitesiz bir eğitimin sunulmasıdır. Yeterli donanıma sahip olmayan öğretmenler, eski öğretim metotları, yetersiz kaynaklar önemli eksikliklerdir.²¹⁰ Bunun yanında İngiltere’de Müslümanların kendi açtığı okulların bir kısmı devletten destek alabilmektedirler.²¹¹

İngiltere’deki üniversitelerde İslami derslerin düzenlenmesi, müslüman cemaatin buluşması ve alimlerin bu üniversitelere gelip seminer düzenlemesi için fiziksel mekan talebi karşılanmaktadır. Müslüman bir cemaat üniversitelerde alimlerle buluşup onlarla ders yapabilir. İngiltere’deki medreselerle üniversiteler kimi zaman ortaklaşa

²⁰⁷ Jan Rath, Kees Groenendijk ve Rinus Renninx, “Belçika, İngiltere ve Hollanda’da İslam’ın tanınması ve Kurumsallaşması”, Kadir Canatan (Ed.), **Avrupa’da İslam** içinde (70-91), İstanbul: Beyan Yayınları, 2005, s.77-78.

²⁰⁸ Claire Tinker, “State Funded Muslim Schools? Equality, Identity and Community in Multifaith Britain”, PhD Thesis, University of Nottingham, 2006, s.10.

²⁰⁹ Seyfettin Erşahin, “İngiltere’de İslam’ı Yaşamak Üzerine”, 235. Sayı, **Diyanet Dergisi**, www.diyanetdergisi.com/diyanet-dergisi-139/konu-800.html

²¹⁰ Zengin, s.24-25.

²¹¹ Erşahin, <http://www.diyanetdergisi.com/diyanet-dergisi-139/konu-800.html>

programlar düzenlemektedir. Tabi bu İslami eğitim programları ve seminerleri her zaman istenilen seviyede ve yeterli düzeyde sağlanamamaktadır.²¹²

Avustralya'ya bakılacak olursa burada İslam en büyük dördüncü dini gruptur. 2006 yılında yapılan nüfus sayımına göre burada 340,392 kişi Müslüman kimliğine sahiptir. 1960'dan beri, Avustralya'ya dikkate değer ölçüde Müslümanlar göç etmişlerdir. En çok göç Türkler ve sonra Lübnanlılar tarafından gerçekleştirilmiş fakat bunun yanında buradaki Müslüman nüfusun çoğunu yerli halk oluşturmaktadır ve Avustralya'daki Müslüman nüfus, görece olarak çoğunlukla gençlerden oluşmaktadır.²¹³

Avustralya'da İslam Dini eğitimi verecek özel okulların açılması için AFIC (Australian Federation of Islamic Councils) ve Suudi Arabistan'ın desteğiyle Melbourne'da Melik Halid İslam Okulu ve Sydney'de de Melik Fahd İslam Okulu kurulmuştur. Müslüman olmuş Avustralyalılar da kendi aralarında bir dernek oluşturarak İslami bir okul açmışlardır. Fakat Avustralya'da doğrudan İslamiyet ve şarkiyat sahalarında öğrenim veren veya araştırma yapan bir kuruluş yoktur. Buna karşın halkın İslam dini öğrenmeleri için AFIC, ülkede İslami hizmetleri organize etmekte, çeşitli ülkelerden Müslüman din görevlisi getirtmektedir. Bu şekilde Müslümanlar, kısmi olarak din öğrenimlerini sağlanmaktadır.²¹⁴

Amerika'da İslam'ın tarihine bakıldığında, Afrika'dan Amerika'ya köle ticaretinin yapıldığı yüzyıllarda rastlanır. Köleleştirilmişler içerisinde, Müslüman olanlar gösterdikleri direniş ve kültür seviyeleriyle oldukça farklı bir konumları vardır. Bu ilk Müslümanlar, İslami geleneği sadece şifahi olarak muhafaza etmiş olsa da sonraki nesiller Hristiyanlaştırılmıştır. Günümüzde ise Amerika'da daha çok son otuz yılda çeşitli ülkelerden çalışmak için gelen göçmen Müslümanların şekillendirdiği yeni bir dini hayatın oluşumu söz konusudur. Bu yeni göçmen Müslümanların en önemli meselesi,

²¹² Atallah Siddiqui, "Islam at Universities in England" **Meeting the Needs and Investing in the Future**, England, 2007, s.10.

²¹³ Islam in Australia, http://www.immi.gov.au/gateways/police/resources/pdf/building_bridges.pdf (6 Haziran 2015)

²¹⁴ Davud Dursun, Avustralya, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C.4, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, s.171.

yeni nesle kendi dini geleneğini ve kültürel mirasını aktarmak ve rahatlıkla ibadet edebileceği ve dini eğitim alabileceği bir mekan üretmek olmuştur.²¹⁵

Amerika’da İslam dünyasında bulunan camilerden, imam ve cemaatin fonksiyonu farklılık arz etmektedir. Camiler çoğunlukla ibadethane, hafta sonu okulu, hatta kültürel ve sivil hizmetler veren eğitim merkezleri olarak kullanılmaktadır. Her ne kadar cami-kültür merkezlerindeki dini hizmetlere Amerika genelinde Müslüman nüfusun %10 ile 15 civarında olan bölümü aktif bir şekilde katılıyorsa da, bu merkezler Müslüman cemiyetin yaygın eğitim merkezi olarak önemli bir fonksiyon icra etmektedir.²¹⁶

Amerikalı Müslüman sermayesinin en büyük yatırımı ve emeği çocuklar için pedagojik enstitüler olmasının yanında yüksek eğitim alanında da pedagojik yeniliğe oldukça önem verilmektedir. Buna karşın Amerika’da az sayıda İslami üniversite vardır; fakat Müslüman yetişkinler daha çok informel bir şekilde geliştirilmiş çalışma halkalarına katılmaktadırlar.²¹⁷

Yirminci yüzyılın sonlarında küresel İslami canlanmanın sonucu olarak dini eğitimde yeniliklere gidildiğini söylemek mümkündür. Bazı kurumlar İslam dini eğitimi vermekte, Müslüman camiayı camilerde, evlerde bir araya getirmekte ve konferanslar düzenlenmektedir. Buna ilaveten küresel İslam’ın bir özelliği olarak medya devrimiyle İslam eğitimi farklı bir mecraya taşındı. Amerikalı Müslümanlar, dinlerini CD’lerden, DVD’lerden, YouTube videolarından, online derslerden, internette yayınlanan vaazlardan öğrenmektedirler. Sadece Amerikalı Müslümanlar değil, dini eğitime rahatlıkla ulaşamayan ve internete erişebilen Müslümanların bir kısmı bu şekilde dinlerini öğrenmektedirler.²¹⁸

²¹⁵ Seyfi Kenan, “Amerika’da Müslüman Cemiyetlerin Doğuşu: New Yorklu Müslümanların Dini-Sivil ve Eğitsel Kurumlaşma Süreci”, **İslam Araştırmaları Dergisi**, Sayı.11, 2004, s.110-115.

²¹⁶ Kenan, s. 116.

²¹⁷ Zareena A. Grewal and R. David Coolidge, “Islamic Education in the United States: Debates, Practices, and Institutions”, Juliane Hammer, Omid Safi (Ed.), **The Cambridge Companion to American Islam** içinde (246-265), İngiltere: Cambridge University Press, 2013, s.246.

²¹⁸ Zareena A. Grewal and R. David Coolidge, s.246-247.

3.6. Online İslami Eğitim

Dinler geçmişten günümüze geniş kitlelere mesajlarını iletebilmek için her çağın teknolojik imkanlarından yararlanmışır. Örneğin Gutenberg'in matbaasından ilk basılan kitap, İncil olmuştur. Öte yandan 1906 yılındaki dünyanın ilk radyo yayını, dini bir ayinin ve İncil'den okunan pasajların yayını ile başlamıştır.²¹⁹

Kitle iletişim araçlarının en gelişmiş ve zengin hizmeti sağlayan internetle birlikte dini bilgiler, sınırsız bir kitleye iletilmektedir. Dini bilgi ve dini hizmetlerin gerçekleştirilmesi için yardımcı bilgiler sunma veya dini bilgilerin yüz yüze alınabileceği kişi ve kurumlara yönlendirmelerde internet, önemli bir iletişim işlevini yerine getirmektedir. Resmi veya gayriresmi dini kurumlar tarafından gerçekleştirilen faaliyetler de internet aracılığıyla hızlı ve yaygın bir şekilde kitlelere ulaştırılmaktadır. Din, iletişim alanındaki gelişen ve değişen iletişim araçlarını kullanarak iletilerini muhataplarına iletmekte ve iletişim araçları da, dini iletinin daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlamaktadır.²²⁰

Bu noktada din, internette en popüler başlıklardan biridir.²²¹ İnternette yer alan dini içerikli siteler, dini bilgiler, dini organizasyonlar, inançlar, dinlerin sunduğu hizmetler, dini kitap ve dergiler, dinlere ait inançları öğrenme ve o dinler hakkında detaylı bilgi edinmeye davet etmektedir. İnternet, aynı zamanda online dini siteler, kilisedeki ekmek ve şarap ayinine, dua gruplarına, camideki namaza, Budist tapınaklara, meditasyona davet etmektedir.²²²

Dini bilgi içerikli web site sayısı her geçen gün artış göstermektedir. Örneğin günümüzde internet ortamında sadece Hristiyanlığa ait otuz dört bin farklı mezhep veya dini grubu temsil eden web site bulunmaktadır. Nitekim, herhangi bir Hristiyan grubun ismi esas alınarak, Google üzerinde yapılacak arama sonucunda, yüzlerce web sitenin

²¹⁹ Recep Vardi, **İnternet ve İslam: Din Sosyolojisi Açısından Dini Siteler Üzerine Bir Araştırma**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi SBE 2012), s.86

²²⁰ Vardi, s.86.-87.

²²¹ Jeffrey K. Hadden and Douglas E. Cowan, "The Promised Land or Electronic Chaos? Toward Understanding Religion on the Internet", Jeffrey K. Hadden ve Douglas E. Cowan (Ed.), **Religion On The Internet: Research Prospects And Promises** içinde, (3-21), New York 1. Edition, Elsevier Science Press, 2000, s.3.

²²² Jeffrey K. Hadden, Douglas E. Cowan, , s.9.

listelendiğini görmek mümkün olacaktır. Buradan hareketle; diğer dinleri temsil eden mezhep ve dini gruplar dikkate alındığında, dini web site sayısının milyonları bulacağı düşünülebilir.²²³

Konuyla ilgili olarak günümüzde yapılan araştırmalara baktığımızda milyonlarca Amerikalı'nın her gün dini bilgi alma amacıyla ve manevi amaçlarla interneti kullandığı sonucuyla karşılaşılmaktadır. *First Church of Cyberspace*, *Beliefnet* ve *BuddhaNet* gibi dini siteler her geçen gün artış göstermektedir. Eğer biri bir dine eğilimliyse, internette din hakkında konuşabilir, dini kaynaklar indirebilir, dini kitaplar satın alabilir, elektronik dizinler ile kutsal kitapları araştırabilir, dini liderlerin resimlerini görebilir, dini programlar izleyebilir, ilahi dinleyebilir.²²⁴

The Pew Internet & American Life Project tarafından yapılan “Amerikalılar Online Olarak Dini Nasıl Takip Ediyorlar” başlıklı araştırma sonuçlarına göre “Din Sörfçüleri”nin (Religion Surfers)* %64'ü dini çalışma ve eğitim materyallerine erişimi online bir şekilde daha kolay sağladığına inanmaktadırlar. Din sörfçülerinin çoğu interneti genel manevi bilgi alma yeri olarak görüyor ve kendi aralarında bilgi alma, fikri tartışmaların yürütüldüğü ve diğer inançlarla iletişime geçildiği yer olarak görüyorlar.²²⁵

İnternet, dinlere geleneksel medyanın sunmadığı birtakım imkanlar tanımaktadır. İnteraktif ortamla birlikte insanların bir kısım dini pratikleri sanal olarak gerçekleştirdikleri gözlenmektedir. Örneğin, internetin interaktif özelliğiyle, dünyanın herhangi bir yerindeki bir Yahudi Ağlama Duvarı'na dua göndermekte, bir Hristiyan günah çıkartmakta, bir Müslüman sanal hac uygulamasıyla Kabe'yi sembolik de olsa ziyaret etmektedir.²²⁶

²²³ Haberli, *Sanal Din*, s.52.

²²⁴ Lorne L. Dawson, “The Mediation of Religious Experience in Cyberspace”, **Religion and Cyberspace**, (Ed) Morten T. Hojsgaard and Margit Warburg, 2005, Routledge, s.15.

* Din Sörfçüleri” tabiri, dini bilgiyi internette dolaşarak veya dini bilgiyi elde etmek için internette araştırma yaparak ulaşan kişiler için kullanılmaktadır. Not: Pew, Amerikan toplumu üzerinden bu araştırmayı yapmıştır.

²²⁵ Elena Larsen, “CyberFaith: How Americans Pursue Religion Online”, 2001, <http://www.pewinternet.org/2001/12/23/cyberfaith-how-americans-pursue-religion-online/> (29.Haziran.2015)

²²⁶ Mehmet Haberli, *İslam ve İnternet, Dijitalleşen Din*, İstanbul: Köprü Kitapları, 2015 s.45-46.

Teknolojinin sunduğu geniş imkanlar ve internet kullanımının hızla yaygınlaşması ile birlikte internet ve sosyal ağların kişilerin sosyalleşme ve bilgi edinme süreçlerine etkileri giderek artmaktadır. İnternet ve sosyal ağlar üzerinden kişiler dini bilgilere erişebilmekte ve isteyen internet aracılığıyla din eğitimini alabilmektedir. İslam dininin müntesipleri de teknolojinin sunduğu imkanlar çerçevesinde interneti kullanarak dinlerini öğrenebilmektelerdir.²²⁷

Web, dini otoritenin kaynaklarına bir alternatif olmaya başlamaktadır. Online fetvalar, videolar, dini yazılarla birlikte sanal ortam, yeni bir yaklaşım olarak dini otorite sunmaktadır. Bir internet portalı, bir bireye dini anlamda rehberlik etme, kaynak sunma, vaizlik yapma gibi konularda yeterli motivasyonu sağlayabilir.²²⁸

“İnternet çağında minber ‘dijital’ olabilir: İletişimin yeni formlarıyla birlikte toplumsal kavramlar değişime tabi olmaktadır. Hutbe ‘online’ olabilmektedir. Bir alimden faydalanmak için kişi, alimin yanına gitmese de online olarak bilgisayar ekranından izleyip ve tekrar izleyip analizini yapabilmektedir. Vaazlar anonim kaynaklar tarafından üretilip web’e yüklenebilir ve herhangi biri veya organizasyon tarafından uygun bilgisayar yazılımı ile ‘otoriter’ İslami bir website meydana getirebilmektedir. Dini otoritenin geleneksel nosyonunu bir bilgisayar aracılığıyla dünyanın etrafına ulaştırabilmektedir.”²²⁹

İnternet’te aşağıda görüleceği üzere İslam eğitimi veren çeşitli siteler vardır. Bu sitelerin çoğunun dili İngilizce’dir. Zira internetin yaygın dili İngilizce’dir. Fakat İnternet aracılığıyla İslam eğitimine dair olan talep giderek artmakta, bu sebeple çeşitli dillerde İslam eğitimi veren siteler de artmaktadır.

Sitelerin çoğu Anglosakson ülkelerdedir (ABD, Kanada, İngiltere, Avustralya). Ziyaretçilerin kökeni, ilanlar ya da sitelerin ziyaretçi defterlerindeki imzalar üzerinden tespit edilebilmektedir. Sitelerin ve ziyaretçilerin çoğu Müslüman dünyanın merkezinden değil çevresinde yaşayan ve İngilizce konuşan Müslümanlardır. Esasen Batı’da yaşayan

²²⁷ Vardi, s.91.

²²⁸ Gary R. Bunt, **Imuslims Rewiring the House of Islam**, USA:The University of North Carolina Press, 2009, s.10.

²²⁹ Gary Bunt, *Virtually Islamic*, England: University of Wales Press Cardiff, 2000, s.104.

Müslümanlardır bunlar; özellikle işçi göçünün ya da din değiştirmenin ürünü olan, ya da öğrenimleri için gelmiş olan Anglosakson dünyasındaki Müslümanlardır.²³⁰

İnternet ağında İslam, sürekli olarak somut ve tecrit edilmiş bireyle sanal cemaat arasındaki gelgit üzerinde oynamaktadır. Sanal bir ümmet oluşturmaya uğraşan Müslüman internet gezginleri, dinlerini gündelik bir çevre içinde tam anlamıyla yaşama olanağı bulamadıkları için yapmaktadır. Bu tip internet siteleri özellikle ulusötesi ya da daha ziyade “küreselleşmiş” bir izleyici kitlesine hitap etmektedir.²³¹

Küreselleşmeye eşlik eden ağ teknolojilerinin yol açtığı sanallaşma süreci de zaman, mekan ve gerçeklik algısını dönüştürdüğü söylenebilir. Sanal gerçeklik (virtual reality) denilen ve internet teknolojisinin ürettiği alan, gerçeği taklit eden bir ortam oluşturmakta ve kullanıcıyı o dünyanın içine çekmektedir. Öte yandan sunduğu kolaylıklar nedeniyle dini bilgiye erişmek isteyen bireyler için de son derece cazip bir ortam sağlanmaktadır.²³² Dinini öğrenmek isteyen bireyler, uzak mesafeler kat etmeden ve bir çaba sarf etmeden evinde ekranın karşısında aynı/benzer bilgiye sahip olabilmekteledir. Fakat kullanıcı seçici ve dikkatli değilse her kesimden insanın aktardığı dini bilgiyi edinme tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır. Öyle ki, bir din sörfçüsü için, istediği ve istemediği her türlü bilgi karşısına çıkmakta ve o sınır tanımadan bu bilgileri edinmesiyle dini bilgi metaya dönüşebilmektedir.

İçerisinde her türlü bilginin bulunduğu internet ile birlikte dini bilginin enformasyona dönüştüğü söylenebilir. İnternet kullananlar için mesafe ortadan kalkarken, sanal kimlikler üzerinden interaktif bir ilişki tarzının gelişmesiyle kendine has dili, kültürü ve ahlakı oluşmaya başlayan sanal ortam, “gerçeklik algısı”nın yanı sıra dini bilgi edinme yöntemlerini de değiştirmektedir. Böylelikle bir taraftan İslam medeniyetinde bilginin ulaştırılmasında merkezi konumda olan insan (alim) unsuru devreden çıkarak kaynağın belirsizleşmesi ve sanal ortama taşınan dini bilginin

²³⁰ Olivier Roy, **Küreselleşen İslam**, İstanbul: Metis Yayınları, 2003, s.156.

²³¹ Roy, s.158-160.

²³² Fatma Ekinci, “İnternet ve İslam”, 2015, http://islamvemedya.com/index.php?option=com_content&view=article&id=418:internet-ve-islam&catid=24:manset&Itemid=140 (2 Temmuz 2015)

enformasyona (malumata) evrilmesi söz konusu olmaktadır.²³³ Örneğin kişi merak ettiği bir soruyu Google'a yazdığında, karşısına konuyla ilgili neredeyse her görüşten kaynak çıkmaktadır. Bunun yanında internet siteleri ve forumlar kişileri sorduğu sorudan başka konu ve alanlara yönlendirmektedir. Din sörfçüsü, sorduğu sorunun cevabını ararken, aramadığı daha birçok şeyle karşılaşmakta ve bir anda aramadığı bilginin de öğrencisi olmaktadır.

Yukarıda bahsedilen din sörfçülüğü durumuna karşın aşağıda bahsedilecek araştırma konusu olan siteler, bu belirsiz bilgi kaynaklarını devre dışı bırakmaktadır. İslam eğitim geleneğinde kabul edilmiş kitapların kullanıldığı ve aldıkları eğitim ve olaylara yaklaşımları ile, Müslümanlar arasında yer edinmiş 'bilinen' hocaların ders verdiği siteler, internet sörfçülüğünün zıddı bir konumda yer almaktadır.

3.7. Online İslami Eğitim Siteleri

Modern eğitim alanlarını içeren online eğitim sitelerinin yanında internette tezimizin konusu olan İslami eğitim veren siteler de mevcuttur. Bu siteleri diğer online eğitim sitelerden ayıran konum ise 'din eğitimi' veriyor olmalarıdır. Bunun yanında Online İslami Eğitim siteleri işleyiş olarak da İslami materyallerin bulunduğu diğer sitelerden ayrılmaktadır. Bu siteler, belli bir ders programları olan, geleneksel İslami kaynaklardan beslenen, medrese usüllerinin online versiyonlarını ortaya koymaya çalışan ve sistematik bir şekilde konuları işleyen siteler olma özelliği taşımaktadır. Bu bağlamda ilgili siteler herhangi bir konuda, düzenli düzensiz videoların yüklendiği Youtube kanallarından, insanların kendi uzmanlıkları olsun olmasın tartışmalara katıldıkları forumlardan, kaynağı belirsiz yazıların ve paylaşımların yapıldığı sitelerden ayrılarak, konusunda uzman isimlerin ders verdiği, düzenli bir müfredatı olan ve siteye katılan öğrenciye, derslere katıldığı takdirde bir seviyeden daha üst bir başka seviyeye geçme imkanı veren sitelerdir. Bir başka deyişle bu siteler, internette işleyen normal eğitim

²³³ Ekinci, http://islamvemedya.com/index.php?option=com_content&view=article&id=418:internet-ve-islam&catid=24:manset&Itemid=140 (2 Temmuz 2015)

kurumlarıdır. Bu tür eğitim veren eğitim sitelerinin günümüzdeki yaygın örnekleri şunlardır;

- 1- Islamic Online University
- 2- Seekers Hub
- 3- Maryam Institute
- 4- Ilm Essentials
- 5- Qibla

Bu sitelerin hepsi İngilizce'dir. Farklı dillerde İslam eğitimi veren siteler olmasının yanında, İngilizce'nin küresel çapta yaygın bir dil olmasından dolayı, bu tür siteler çoğunlukla İngilizce eğitim vermektedir. İnternetin yaygınlaşması konusunu işlerken, internetin eriştiği noktaların özellikle gelişmiş ülkeler olduğunu belirtmiştik. Bu bağlamda hem İngilizce konuşulan ülkelerde internetin yaygın kullanılması hem de internetin yaygın dilinin (lingua franca) İngilizce olması sebebiyle, sitelerin yaygın dillerinin İngilizce olması normaldir.

Sitelerden bir kısmı, üniversite seviyesinde akademik bir eğitim verirken, diğer kısmı da her bir Müslümanın bilmesi gereken düzeyde eğitim imkanı sağlama gayesi gütmüştür. Fakat sitelerin ortak amacı, kendi beyanlarından anlaşıldığı üzere, İslam eğitimi alamayan bireylere temel dini bilgileri öğretmektir. Sitelerin yaklaşımları ise farklılık göstermektedir. Bazı siteler daha selefi yorumları temel alırken, bazı siteler geleneksel yaklaşımları merkeze almaktadır. Verilen eğitim, normal bir eğitim kurumunda olduğu gibi hocaların meselelere yaklaşımlarına göre değişiklik göstermektedir. Dikkat çeken bir nokta olarak sitelerin hiçbirinde selefilik vurgusu yapılmazken, bazı siteler eğitim programında özellikle geleneksel eğitim yöntemini izlediklerini vurgulamaktadır.*

* Sitelerin yaklaşımları, siteler özel olarak ele alınırken belirtilecektir.

Bizim burada araştırmak istediğimiz ise temel olarak bu tür sitelerin sunduğu hizmetin niteliği, “İslami eğitimi arzulayan fakat bu eğitime kavuşamayan kişilere nasıl bir katkı sağladığı”, “online İslami eğitim veren sitelerin amaçlarının neler olduğu” ve “bu sitelerin amaçlarına yönelik hizmetlerin öğrenciler tarafından karşılık bulup bulmadığı”na yönelik sorular içeren online İslami eğitimi anlamaya ve çözümlmeye çalışan akademik bir incelemedir. Bu sebeple bahsi geçen bu beş site üzerinden genel bir site taraması yapılıp ardından qibla.com sitesi derinlemesine incelenmiştir. Buna ilaveten qibla.com’un öğrencileriyle birebir mülakatlar yapılarak, İslam eğitimi veren bu sitenin, din eğitimi açısından öğrencilere nasıl bir katkısı/etkisi olduğunu ve İslam eğitiminin “online” halini “anlamak” üzerine bir çalışma yapılmıştır.

3.7.1. islamiconlineuniversity.com

Gezegende bir bilgisayar ve internete erişebilen herkese üniversite seviyesinde ücretsiz olarak İslam eğitimi verdiğini ifade eden islamiconlineuniversity.com sitesi, bir mühtedi olan Amerikalı Dr. Bilal Philips’in başkanlığında 2001 yılında kuruldu. Ardından teknik zorluklardan dolayı kapatılmak zorunda kaldı fakat daha sonra tekrar açıldı. 2010 yılında Medine İslam Üniversitesi, Omdurman İslam Üniversitesi ve El-Ezher Üniversitesi’ne ait olan programların düzenlenmiş haliyle islamiconlineuniversity.com dünyanın ilk online lisans eğitimi veren sitesi olma özelliğine sahiptir.²³⁴

2013 yılında IOU’ye (Islamic Online University), Somali Yüksek Öğretim Bakanlığı’nın hükümeti tarafından üniversite seviyesinde denklik getirilmiş ve Somali’de itibarlı üniversiteler listesine eklenmiştir. Yine 2013 yılında, IOU, Insights TV²³⁵ aracılığıyla sanal dünyaya yayına başlamış ve bu televizyon kanalıyla ücretsiz olarak dünyaya İslami eğitim yayını yapmaya başlamıştır.

Giderek işlerliğini arttıran IOU, 2015 yılında, Kanada’da kurulmuş olan International Council for Open and Distance Education’ın (ICDE) bir üyesi olmuştur.

²³⁴ <http://www.islamiconlineuniversity.com/aboutus.php> (5 Haziran 2015)

²³⁵ <http://www.ioutv.tv/watch/> (5 Haziran 2015)

ICDE açık, esnek ve online eğitimde öncü role sahip bir küresel organizasyon olan ve 60'dan fazla ülke ile her kıtayı temsil etmektedir. 2007'de 1,500 öğrenciye sahipken 2015 kayıtlarına göre 224'den fazla farklı ülkeden 180,000'den fazla öğrenciye İslam dini eğitim hizmeti sunmaktadır.

Her bir ders programının çalışma şekli teknik farklılıklar gösterebilmektedir; ses kayıt, video, pdf'ler ve canlı yayın. Bunların hepsi bazı kurslarda hizmet sunmakta, bazısında da sadece ses kayıt veya video özelliği yer almaktadır. Dersin içeriği ve kapsamına göre uygulamalar değişiklik göstermektedir. Her kursta bir vize, bir final ve yazılı ödev ile öğrenciler sınava tabi tutulmaktadır. Aynı zamanda öğrencilerin kendilerini daha çok geliştirme ve kolay bir şekilde İslami kitaplara ulaşamayanlara yardımcı olmaları için ücretli e-kütüphane seçeneği de vardır. Kitaplar, İngilizce, Fransızca ve Urduca'dır.²³⁶

İslam eğitim siteleri içerisinde en geniş kapsamlı ve etkin site olarak değerlendirebileceğimiz IOU, farklı ders programlarına ve diploma programlarına sahiptir.

Diploma programlarında “Yeni Müslüman” olandan başlayarak kademe kademe artan ve ücretsiz ulaşılabilen beş seviye daha vardır.²³⁷ “Yeni Müslüman” programında kelime-i şهادet getirmenin öğretilmesi, imanın şartları, nasıl ibadet edilir, nasıl Müslüman olunur gibi İslam'ın temel prensipleri üzerinde durulmaktadır. Bu bölümde dersler, diğer derslerde de olduğu gibi, görüntülü kayıt, ses kaydı gibi farklı teknik şekillerde hizmet etmektedir. Bölüm sonunda, işlenen konulara dair sınav yapılmaktadır. Geçerli not alındığı takdirde bölümün tamamlandığına dair sertifika verilmektedir. Diploma ise 24 kurs tamamlandığı ve sınavdan başarı ile geçildiği zaman verilmektedir. IOU diplomasının, Somali, Gambiya gibi ülkelerde üniversiteden mezun olma seviyesinde geçerliliği vardır.

Bu altı İslam eğitimi programlarına ilaveten ücretli olarak katılabilinen üç kurs daha vardır. Bunlar; Kız kardeşlere özel programlar, Tadabbur- el Kur'an, IOU özel seminerlerdir. Kız kardeşlere özel program için; “Kim yarının lideri olmak istiyorsa bu

²³⁶ <http://www.islamiconlineuniversity.com/opencampus/mod/page/view.php?id=6985> (5 Haziran 2015)

²³⁷ <http://www.islamiconlineuniversity.com/diploma/> (5 Haziran 2015)

ders onun içindir.” şeklinde bir açıklama mevcuttur. Dersi veren hoca, Zohra Sarwari²³⁸ olup, bu dersi özel yapan husus da Zohra Sarwari'nin vermesinden kaynaklanmaktadır. Aynı program içerisinde, bayanlara özel olarak tecvit dersi verilmektedir. Bu ders ücretli olup, dersi bayan hocalar vermektedir.

Tadabbur el-Kur'an dersinde ise, Al-i İmran ve Amme cüzü üzerine derinlemesine okuyarak ve kelimesi kelimesine çevirerek bu surelere dair anlam ve gramer bilgisine erişmek amaçlanmaktadır.

IOU özel seminerlerde de altı farklı ders yer almaktadır. Bunlardan ilki “No Doubt” dersi, Yunanlı bir Mühtedi olan Hamza Andreas Tzortzis tarafından verilmektedir. Daha çok düşünsel ve “Dava”nın önemine dair dersler vermektedir. 13 bölümden oluşan bu ders, küresel çapta büyük ilgi görmektedir. Bir diğer ders, “Softening of the Hearts” (kalplerin yumuşaması) Sahih Buhari'nin 81. Bölümü olan el- Rikak'a dair manevi anlamda arınmaya yardımcı olduğu ifade edilen bir çalışmadır. Bir diğer ders ise “Riba Buster” yani İslam Ticaret Hukuku ve İslami Finans konularını içermektedir. Bu ders de ücretlidir. Dördüncü ders ücretli olup, Zohra Sarwari'nin “Zor insanlarla nasıl başa çıkılır” olarak adlandırılan dersi “Müslüman bir duruş zor insanlar karşısında nasıl sergilenir” konusunda eğitim vermektedir. Son özel program ise, “genç liderlik geliştirme” programıdır. Dünya ve ahirete yönelik bireyin kendisini İslam dairesi içerisinde geliştirmesi ve yönlendirmesine yönelik bir ders programıdır.

IOU'de Yoğun Arapça eğitimi programları vardır. İki yıllık 8 kurdan oluşan bir eğitim süreci ile Arapça eğitimi verilmektedir. Arapça okuma, yazma, dinleme, konuşma gibi dilin her alanında anlamayı sağlayıcı dersler verilmektedir.²³⁹ Bunun yanında, Kur'an ezberleme ve tecvit programları da vardır. Bu derslerde hoca önce okunacak kısmın okunuşunu gösterip ardından öğrenciyi dinlemekte ve öğrencinin yanlışlarını düzelterek tecvit kurallarını öğretmektedir. Öğrenci, dersten sonra ezberlenecek kısmı çalışıp bir sonraki ders hocasına okumaktadır. Süreç bu şekilde işlemektedir. Dersin sonunda sertifika verilmektedir. Aynı zamanda yakın gelecekte Hafız yetiştirme programı da ekleyeceklerini belirtmektedirler.²⁴⁰

²³⁸ <http://zohrasarwari.com/> (5 Haziran 2015)

²³⁹ <http://www.islamiconlineuniversity.com/iap/> (5 Haziran 2015)

²⁴⁰ <http://www.iou-gqmc.com/> (5 Haziran 2015)

İslami konularla ilgili yazıların yazıldığı ve öğrenciler tarafından soruların sorulduğu bir blog vardır.²⁴¹ Burada İslam'a ve İslami yaşayışa dair her türde konulara rastlamak mümkündür. Blog yazıları, güncel konulardan aile hayatına, siyerden ramazana dair yazılarla birçok konuda yazı mevcuttur. Yazar tarafından tavsiyeler, yapılması gerekenler bu yazıların içinde yer almaktadır. Yazıların içeriğinde ise bazen ayet ve hadislerden kaynak gösterilerek yazılar desteklenmekte ve bazen de İslami düşünce yazıları yayınlanmaktadır. Blogda bulunan “Şeyh’e sor”²⁴² başlıklı bölümde öğrenciler günlük hayatta yaşadığı sorunlara dair, İslami tutumun nasıl olması gerektiğine dair sorular sormakta ve hocalar tarafından bu sorular yanıtlanmaktadır. Blogun görüntüsü oldukça renkli fotoğraflarla ve resimlerle oluşturulmuş, fakat kadın fotoğraflarında kadınların yüzünü göstermemeye hassasiyet gösterilmiştir.

OIU ücretsiz diploma veren sanal bir üniversite sitesi olarak işlev görmektedir. Fakat bunun yanında “bağış” kabul etmektedirler.²⁴³ Bağış ister az ister fazla olsun devamlı olanı makbuldür düsturu üzerinden, sitenin işletme masraflarını karşılanması amacıyla istenmektedir. Bu yardımın haricinde, dua ederek, siteyi insanlara duyurarak ve sitede gönüllü çalışan olarak yardımcı olunabileceğini söylemektedirler.²⁴⁴

3.7.2. seekershub.org Sitesi

Kendisini kar amacı gütmeyen İslam eğitimi portalı olarak tanımlayan seekershub.org, misyonlarını “güvenilir alimlerden dünyanın her yerinden İslam’ı öğrenmek isteyenlere istedikleri herhangi bir zaman diliminde online dersler aracılığıyla eğitim vermek”²⁴⁵ olarak belirlemişlerdir. Site de seekershub global yazmaktadır. Bunun anlamı “küresel mecrada (dini) arayanların merkezi”dir. Bariyersiz bir şekilde herkesin bilgiye ulaşabileceği bir anlam ifade etmektedir.

²⁴¹ <http://blog.islamiconlineuniversity.com/> (5 Haziran 2015)

²⁴² <http://blog.islamiconlineuniversity.com/questions/> (5 Haziran 2015)

²⁴³ <https://www.ummaland.com/fundraising/184/islamic-online-university-changing-the-nation-through-education/> (6 Haziran 2015)

²⁴⁴ <http://www.islamiconlineuniversity.com/donation.php> (6 Haziran 2015)

²⁴⁵ <http://seekershub.org/home/about-us/> (6 Haziran 2015)

Seekershub'un hocaları geleneksel İslam anlayışını anlatmak üzere kendilerini adadıklarını ifade etmekte ve ister fiziksel ister bilgisayar ekranından olsun bu anlayışı insanlara ulaştırmayı amaçlamaktadırlar. Bununla birlikte dini öğrenmek isteyen herkese ulaşmayı hedeflediklerini belirtmektedirler.

Amaçlarını şu şekilde belirlemişlerdir:

- İçten ve dıştan İslam'ın ana akım anlayışını yükseltmek,
- Ulema, toplum ve aktivistler arasında bir ağ oluşturmak,
- Kadın alimleri desteklemek,
- Günümüz ilim talebelerini hazırlamak,
- Bazı programlarla online öğrenmeye entegre etmek²⁴⁶
- Günümüz ilim talebelerini hazırlamak,

Seekershub'un online akademi çalışmaları değişen ihtiyaçlara bakarak öğrenciler için belirli bir müfredat sunmaktadırlar. Her dönem sayısı 3,000'in üzerinde olan öğrenciler derslere katılmaktadır. Sitenin ulaştığı kişi sayısı 25,000 olup 130'un üzerinde ülkeden katılım olmaktadır.²⁴⁷

Kurs programlarının yanında yazıların paylaşıldığı bir blogları da vardır.²⁴⁸ Burada 2009'dan bu yana birçok farklı konuda blog yazısı kaleme alınmış ve şimdiye kadar 1.200'e yakın yazı yayınlanmıştır. Yazılar site de ders veren hocalar ve bilirkişiler tarafından yazılmaktadır. Konuların içeriğine bakılacak olursa, tek bir potada toplamak mümkün görünmemektedir. Michael Jackson'ın ölümüne dair bir yazıdan²⁴⁹ Ramazan'da hamile ve lohusaların oruç tutmasına²⁵⁰ kadar birçok konuda çeşitli yazılar mevcuttur.

²⁴⁶ <http://seekershub.org/home/about-us/> (6 Haziran 2015)

²⁴⁷ https://seekers.nationbuilder.com/monthly_donations (6 Haziran 2015)

²⁴⁸ <http://seekershub.org/blog/> (6 Haziran 2015)

²⁴⁹ <http://seekershub.org/blog/2009/06/shaykh-hamza-yusuf-on-michael-jacksons-death-shock-dead-everybodys-gone-mad-reflections-on-the-death-of-michael-jackson/> (6 Haziran 2015)

²⁵⁰ <http://seekershub.org/blog/2015/06/ramadan-pregnancy/> (6 Haziran 2015)

“Cevaplar” olarak isimlendirilen, İslam ile alakalı her türlü sorunun öğrenciler tarafından sorulduğu ve seekershub’un hocaları tarafından yanıtlanan bir bölüm vardır. Bu bölümde, 2009’dan bu yana 10,000’in üzerinde soru sorulup yanıtlanmıştır.²⁵¹ Burada da çok çeşitli soruların sorulduğunu görmek mümkündür. Kişilerin özel hayatlarında yaşadığı problemlerden toplumsal ilişkilere kadar birçok alanda soru vardır.

Seekershub’un farklı bir uygulaması vardır. Kadim İslam eğitim usulünde olduğu gibi öğrenciler ders halkaları oluşturup online derse katılmaktadırlar.²⁵² Online sınıflar en az beş kişiden olup, bu beş kişi haftada bir saat bir araya gelip verilen dersleri dinlemektedir. Sitenin bu yöntemdeki amacı ise, özellikle batı da yaşayan Müslümanları kendi çevreleriyle bir araya getirerek, interaktif ve motive edici bir grup çalışması sağlamak olduğunu belirtmektedirler. Her ders sonunda öğrenciler, hocalara iletmek üzere sorularını koordinatöre yöneltmekte, diğer derste, dersin hocası tarafından sorulan sorular yanıtlanmaktadır.²⁵³ Derslere kayıt yaptıran öğrenciler kurs bittikten sonra da istedikleri zaman kayıt oldukları dersleri tekrar izleme imkanına sahiptir.²⁵⁴ Grup oluşturanların nereden katıldıklarına dair katılanların mail adresleri yayınlanmaktadır. Böylelikle, mail adresi üzerinden aynı ülke ve şehirde yaşayan insanlar birbirlerine ulaşabilmekte ve bu ders halkalarına birlikte katılabilmektedirler. Ders gruplarının olduğu ülkeler ise şu şekilde sıralanmaktadır; Nijerya, Cape Town, Sudan, Zambiya, Malezya, Singapur, Hong Kong, Avusturalya, Yeni Zellanda, Kanada, Amerika, Surinam, Almanya, İngiltere, Türkiye, Mısır, Arabistan, Ürdün, Birleşik Arap Emirlikleri. Böylece altı farklı kıtadan ve on sekiz ülkeden katılımın olduğunu görmekteyiz.²⁵⁵ Gruplardan bir kısmı evde bu programı dinlerken, bir kısmı da çeşitli kurum ve üniversite binalarında grup derslerini dinlemek üzere buluşmaktadırlar. “Arayanlar Halkası” küresel yayın yaptığı ve dünyanın birçok yerinden öğrenciler olduğu için, zaman farkından dolayı, dersler canlı değil, kayıt üzerinden takip edilebilmektedir.

²⁵¹ <http://seekershub.org/ans-blog/page/255/> (6 Haziran 2015)

²⁵² <http://seekershub.org/home/seekerscircles/> (6 Haziran 2015)

²⁵³ http://seekershub.org/home/faq_sc/ (6 Haziran 2015)

²⁵⁴ <http://seekershub.org/blog/2010/09/video-how-seekersguidance-courses-work/> (6 Haziran 2015)

²⁵⁵ <http://seekershub.org/home/wp-content/uploads/2015/05/SeekersCircles-Global-Coordination-PDF-Sheet.pdf> (6 Haziran 2015)

Dünyanın her yerindeki Müslümanlara ulaşırp, geleneksel İslam'ı yaymak ve dini eğitime ulaşamayanlara online olarak ulaşırp İslam eğitimi verdiklerini belirten sitenin önemli hocalarından olan Faraz Rabbani, sitenin önemini vurgulamaktadır. “Bariyersiz” bir şekilde sistematik olarak eğitim programları hazırladıklarını, Peygamberi bilgiyi özellikle Batı'ya ulaştırarak, esas ışığı yaymanın kendi vizyonları olduğunu ifade etmektedirler.²⁵⁶

Tamamen ücretsiz olan seekershub, bağışlar ile sitenin masraflarını karşılamaktadır. Bağışın yanında ayrı bir başlık altında zekat uygulaması da vardır. Zekatın dikkatli bir şekilde öğrenci ve hocalar arasında pay edildiği söylenmektedir.²⁵⁷ Hesap numarasıyla bankalar üzerinden para yollanmaktadır. Seekershub sitesinde diploma veya sertifika verilmemektedir.

3.7.3. maryaminstitute.org Sitesi

2012 yılında Moiz Hasan ve eşi Alimah Sobia Hasan tarafından kurulan Maryam Institute, şimdiye kadar 25'den fazla ülkeden 2,500'ün üzerinde öğrencinin katıldığı bir online İslam eğitim enstitüsüdür.

Maryam Institute kendisini ticari olmayan, tamamen ücretsiz, kadınlara özel, politik olmayan ve klasik İslam eğitimi ve maneviyatına adanmış eğitim enstitüsü olarak tanımlamaktadır.²⁵⁸ Klasik İslam ilmine eğitimsel yaklaşımı, kendileri için merkez olarak belirlediklerini ifade etmektedirler. Aynı zamanda esnek öğrenme koşulları ve önemli bir eğitim deneyimi sunduklarını belirtmektedirler. Ek olarak kurs materyalleri için günümüz modern bilim ve eğitim yaklaşımları göz önüne alınmış ve eğitim sistemi bu yöntemler dikkate alınarak hazırlanmıştır.

Maryam Institute'un kursları şu dersleri içermektedir; Arapça, Kur'an, Hadis, Fıkıh, İslam Tarihi, aynı zamanda, kadınlara ait günlük yaşantıya dair İslami bilgi de

²⁵⁶ <https://www.youtube.com/watch?v=DBrcTaNSHYs> (6 Haziran 2015)

²⁵⁷ https://seekers.nationbuilder.com/make_a_zakat_eligible_donation (6 Haziran 2015)

²⁵⁸ <http://maryaminstitute.org/about-us/> (7 Haziran 2015)

sunmaktadır. Burada bütün programlar Kur'an ve sünnet merkezli kendilerinin ifade ettikleri üzere Sahabe tarafından anlaşılan şekliyle uygulanmaktadır.

Maryam Institute'un üç farklı derece programı vardır. Bunlardan ilki "temel Program"dır. Bu programda klasik İslam eğitimi ve maneviyatı konusunda temel yapı taşları öğretilir.²⁵⁹ Hadis, İslam Hukuku, Akide, Siyer, Şamail, İslam Tasavvufu verilen derslerdir. Bu bölümde, her Müslümanın bilmesi gereken seviyede temel İslam ilimleri eğitimi verilmektedir. Üç yıllık bir süreci kapsamaktadır. Haftada iki gün üç saat online olarak dersler verilmektedir. Ağustos'ta başlayıp Haziran'da yaz tatili verilmektedir. Sonraki kurun başlangıcı ise yine Ağustos ayındadır.²⁶⁰

Sanal ders ortamı içeriğinde bulunan, canlı ses akışı (live audio streaming), hoca ile interaktif bir şekilde dersin gerçekleşmesi için chat kutusu, beyaz tahta aracılığıyla içerik aktarımı ve kayıtlı dersler ile işlenmektedir.²⁶¹ Ders yönetim sisteminde, hoca ve sınıf arkadaşları ile interaktif bir iletişim yürütebilmek için tartışma forumu vardır. Öğrenciler için duyuru panosu, ders dönemi sonu için de online test ve sınavlar yapılmaktadır.

Diğer bir program olan "Kur'an'ı anlama", üç yıllık bir diploma programıdır. Klasik İslam kaynakları kullanılarak Kur'an'ın tümünün tefsiri ve mealini vermektedirler. Temel programda olduğu gibi Ağustos ayında başlayıp Haziran'a kadar haftada 4 saatlik bir online ders vermektedirler.²⁶² Bütün canlı oturumların kayıtlarına erişim hakkı söz konusudur.

Bir diğer program ise "Alime Programı"dır. Yoğunlaştırılmış bir program olan Alime Programında beş yıl boyunca haftada dokuz saat çeşitli dersler verilmektedir.²⁶³ İslam ilminde derinleşmek isteyenler için hazırlanan bu programdaki dersler şu

²⁵⁹ <http://maryaminstitute.org/diploma-programs/essential-islamic-education/fundamentals-program/> (7 Haziran 2015)

²⁶⁰ <http://maryaminstitute.org/diploma-programs/essential-islamic-education/fundamentals-program/#tab-3> (7 Haziran 2015)

²⁶¹ <http://maryaminstitute.org/diploma-programs/essential-islamic-education/fundamentals-program/#tab-4> (7 Haziran 2015)

²⁶² <http://maryaminstitute.org/diploma-programs/quran-program/#tab-2> (7 Haziran 2015)

²⁶³ <http://maryaminstitute.org/diploma-programs/essential-islamic-education/advanced-program/> (7 Haziran 2015)

şekildedir; Arapça ve onun çeşitli ilimleri, Tefsir, Hadis, İslam Hukuku, Fıkıh Usulü, Akide, Siyer, Şamail, Çağdaş Olaylar ve Islamic Spirituality. Alime Programı, temel programda kullanılan metot ve teknikleri içermektedir.

Bu üç programın haricinde enstitünün hocaları tarafından Amerika’da verdikleri dersleri canlı yayın olarak izleme imkanı sağlanmaktadır. Bu dersler devamlı olmamakla birlikte belirlenen bir konuya dair yapılan bir konuşmayı içermektedir.²⁶⁴ Örneğin İslam’da zamanı ve uyku düzenini ayarlama, 3 saatlik bir konuşma yapılmıştır.²⁶⁵

Maryam Institute’un kurucularından olan Şeyh Moiz Hasan her Pazar günü online konuşma vermektedir. Konuşmanın amacı manevi gelişim ve Allah ile olan bağlılığın artmasını sağlamak olduğu ifade edilmektedir.²⁶⁶ Normalde Maryam Institute’un kadınlara özel olmasına rağmen bu online konuşmalar erkek ve kadın herkese açıktır.

Diğer sitelerde olduğu gibi, Maryam Institute’de de “bağış” kabul edilmektedir. Zekat kabul etmemekle birlikte, masrafları gelen bağışlarla karşıladıklarını belirtmektedirler.²⁶⁷

3.7.4. ilmessentials.com Sitesi

Farklı ders programlarının ve sınıfların olduğu ve öğrencilerin farklı İslam ilimlerini çalışabilme imkanı sağladığını belirten ilmessentials.com sitesi, geleneksel öğretim metodunu kullanmaktadırlar.²⁶⁸

Teknik araç olarak www.wiziq.com sitesinden faydalanılmakta, bu site sanal eğitim ortamı kurmaya yarayan teknik alt yapıyı oluşturmaktadır. Dersler genel olarak canlı verilmekte, görüntüde hocanın kullandığı beyaz tahta ve yan tarafta öğrencilerin sorularını sormak üzere yazdıkları sanal bir platform yer almaktadır. Dersler canlı olduğu

²⁶⁴ <http://maryaminstitute.org/events/> (7 Haziran 2015)

²⁶⁵ <http://maryaminstitute.org/28-feb-sleep-time-management-workshop-iagd/> (7 Haziran 2015)

²⁶⁶ <http://maryaminstitute.org/weekly-online-talk/> (7 Haziran 2015)

²⁶⁷ <http://maryaminstitute.org/donate/> (7 Haziran 2015)

²⁶⁸ <http://www.ilmessentials.com/courses/why-ilm-essentials> (7 Haziran 2015)

için internet erişiminin yüksek olması (2.5 Mbps+) gerektiğini belirtmektedir.²⁶⁹ Dersler ücretlidir. Bir yıllık ders ücreti \$200'dir. Site, her hafta 3-4 saat zaman taahhüdü olan yarı zamanlı online eğitim sitesidir.

Temel programlar başlığı altında öğrencinin seçeceği programa göre değişiklik gösterebilecek kursların, iki yıllık bir tamamlama süresi vardır. İlk yıl İslam, iman ve ihlas konuları üzerinden dersler şekillenmekte, öğrenciler temel İslam İnançları, Hanefi Fıkhi, Hadis, Klasik Arapça dersleri çalışmaktadırlar. Uzun bir süre, Peygamber'in sünneti konusuna odaklanılmakta, pratik ve teorik yanlarının ele alındığı belirtilmektedir.²⁷⁰ İkinci yılda ise, bu derslerin devamı niteliğinde olup konular daha derinleşmektedir. Dersler, İngilizce verilmekte, kaynaklar ise temel Arapça külliyatından oluşmaktadır.

Temel programların yanında sitenin ses (audio) arşivi vardır ve öğrenciler ücretsiz olarak bu arşivde yer alan dersleri dinleyebilmektedirler. Ses arşivinde, siyer ve kalbin kötülüklerden korunması üzerine dersler vardır.²⁷¹

Sitenin kurucusu ve yürütçüsü Khalid Abdul Sattar'dır. Sattar, New York Üniversitesi'nde Pazarlama bölümü okumuş ve mezuniyetinin ardından Pakistan'da geleneksel İslam eğitimi almış bir hocadır.

Site, kendi kuruluşu ve işleyişi hakkında pek fazla bir bilgi içermemektedir. Fakat site hakkında yapılan yorumlar üzerinden öğrencilerin derslerden memnun olduğu ve dersleri faydalı buldukları sonucunu çıkartmak mümkündür.²⁷²

3.7.5. Türkiye'deki Online İslami Eğitim Siteleri

Yukarıda, tezimizin temelini oluşturan İngilizce içerikli siteleri ele aldık. Bu sitelerle benzer bir uygulama yakın zamandan itibaren Türkiye'de de görülmeye başlandı.

²⁶⁹ <http://www.ilmessentials.com/courses/essentials-program> (7 Haziran 2015)

²⁷⁰ <http://www.ilmessentials.com/courses/essentials-program> (8 Haziran 2015)

²⁷¹ <http://www.ilmessentials.com/category/audio/page/5> (8 Haziran 2015)

²⁷² <http://www.ilmessentials.com/courses/testimonials#basit> (8 Haziran 2015)

Türkiye'deki akademisyen ve din alimleri online eğitim seçeneğini kullanmaya başladılar. Bunlardan biri Süleymaniye Vakfı'nın kurduğu *Süleymaniye Vakfı Uzaktan Eğitim Merkezi* (SUSEM)'dir.²⁷³

SUSEM'de İslami İlimler ders programları uygulanmaktadır. İlahiyat Fakültelerindeki akademisyenler online olarak dersler vermektedir. Her ders canlı bir şekilde izlenebilmekte, izlenemeyen dersler kayıttan takip edilebilmektedir. Uzaktan İslami İlimler programı 4 dönemden oluşmakta ve dönem sonlarında sınavlar yapılmaktadır. Her dönem 14 hafta sürmekte ve her dönemde 6 ders verilmektedir. Kurların başarıyla tamamlanması sonucu sertifika verilmektedir. Kur'an'a Giriş, İslam İnanç Esasları, İslam İbadet Esasları, İslam Tarihi, İslam Hukuku, Tefsir, Fıkıh, Tasavvuf, İslam İktisadı ve Finansı, Günümüz Dünya Dinleri dersleri işlenmektedir. Bu derslerden de anlaşılacağı üzere SUSEM'i bir üniversite kurumuna bağlı olmadan fakat İlahiyat Fakültesi derslerinin online bir şekilde sunulduğu hali olarak görmek mümkündür.

Diğer bir online İslami Eğitim programı da Hüdai Vakfının kurduğu *Hüdai Uzaktan Eğitim Merkezi* (Huzem)²⁷⁴'dir. Burada da dersler canlı olarak verilmekte kaçırılan dersler kayıttan izlenebilmektedir. Öğretim kadrosu yine akademik ünvanı olan hocalar tarafından oluşmaktadır. İslam ilimleri alanında temel teşkil eden konular işlenmektedir. Huzem'de verilen dersler; Kur'an'a Giriş, Hadis'e Giriş, Akaid, İlmihal, Siyer, Tasavvuf, Tefsir'dir. Programları her bir ders dönemi 14 haftadan oluşmakta ve 2 dönemi kapsamaktadır. 2. Dönem sonunda da sınav sonucuna bağlı olarak sertifika verilmektedir. Eğitim kadrosu itibariyle sanal teoloji fakültesini andıran Huzem, Türkiye'nin her yerinden insana ve yurt dışında yaşayan Türklere İslami eğitimi ilmi bir gaye ile sunmaktadır.

2015 yılında sanal eğitim hayatına giren *Rihle Uzaktan Eğitim Merkezi* (Ruzem), Türkiye'deki online İslami eğitim platformları arasına girdi. Kendi internet sitesinde kullandıkları ifadeler dikkat çekicidir:

"İslami ilimler eğitiminde yeni bir adım olarak başlanan sanal okul programı, öncelikle klasik medrese usulünde olacak. Metin merkezli işlenecek derslere online/canlı olarak iştirak

²⁷³ <http://susem.org/> (27 Ocak 2016)

²⁷⁴ <http://www.huzem.org/> (27 Ocak 2016)

edilebileceği gibi, okulda altyapısı hazırlanmış arşiv bölümünden de daha sonra faydalanılabilecek. Online katılımda hocaya eşzamanlı bir şekilde soruların sorulabilecek olması da interaktif bir sınıf ortamını sağlayacak. Ebubekir Sifil'in yürütücülüğünü yaptığı programın ana hedeflerinden bazılarını şöyle sıralamak mümkün:

Hedef kitlenin öncelikle sağlam bir Ehl-i Sünnet itikadı ve İslami bilinç sahibi kılınması.

Güncel tartışma konularının ilmi ve ikna edici cevapları ortaya konulmuş olması, böylece Sırat-ı Müstakim davasının büyüklüğüne yaraşır dirayet ve donanım sahibi nesillerin yetişmesi için gerekli temel atılması.

Bilhassa Hristiyanlığın ve Hristiyan mezheplerinin mahiyeti, tarihi, inançları, kutsal kitapları... hakkında derinlemesine bilgi sahibi olunması.”²⁷⁵

Bu ifadeler, Ruzem'in öğrencilerine aktarmak istedikleri hedeflerdir.

İslami eğitim sitelerine her geçen gün bir yenisinin daha ekleniyor olmasıyla, internetin İslami eğitim için yeni bir eğitim platformu olarak değerlendirildiği ve önemsendiği çıkarımını yapabiliriz. Her ne kadar geleneksel bir yaklaşım tarzı benimseniyor da olsa, modern bir araç olan internet “araç” olma özelliğiyle tercih edilmektedir.

Bu tür sitelerin yanında uzaktan eğitim sunan üniversitelere bağlı olan İlahiyat Fakülteleri’de online eğitim imkanı sağlamaktadır. Bunlardan örnek olarak ilitam²⁷⁶ verilebilir. İlahiyat Fakültesi hocaları örgün eğitimdeki dersleri uzaktan ve açık öğretim haliyle sunmaktadırlar. Bu imkandan beslenen öğrenciler ilahiyat fakültesi mezunu derecesinde olabilmektedirler.

²⁷⁵ <https://ruzem.org/hakkimizda/> (27 Ocak 2016)

²⁷⁶ <http://auzefilitam.istanbul.edu.tr/>

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Qibla.com SİTESİ

Bundan önceki bölümde “Online İslami Eğitim” veren yaygın siteleri inceledik. Bu bölüm, online İslami eğitim sitelerinden bir tanesi olan qibla.com’un incelenmesi üzerinedir. Bu bölümde sitenin içeriği detaylı bir şekilde incelenmiş, sitenin öğrencileri, hocaları ve yöneticisi ile yapılan mülakatlar ile de desteklenerek online İslami eğitimin işleyişi ortaya konmaya çalışılmıştır. Bunun yanında online İslami eğitime dair varsayımlarımız test edilmiş, konuya dair sorulara cevaplar aranmış, aynı zamanda alan içinde yapılan mülakat ve gözlemler neticesinde ortaya çıkan bulgular aktarılmıştır.

Qibla’nin sayfasına giriş yapıldığında, ilk önce ders kayıt tarihi ve derse kayıt olmak için ‘şimdi kayıt ol’ başlığı karşımıza çıkmaktadır. Hemen altında ise online kursa dair bir bilgi veriyor; bizim kursumuz dinini ve pratiklerini öğrenmek isteyen Müslümanlar içindir ve Peygamber’imizin de bu konuda: “Kim Manevi Bilgi’yi aramaya yönelirse, geri dönene kadar, Allah yolundadır” sözü nakledilmektedir. Hemen altında da ders içeriklerinin olduğu bir link bulunmaktadır. Bununla birlikte ‘biz nasıl öğretiyoruz’ başlığı yer almaktadır.²⁷⁷

Sitenin ana sayfasında geleneksel online İslami bilgi öğrettiklerini belirtmektedirler. Bu bilginin yanında bulunan kısa bir video kaydında; bilgi aramanın (seeking knowledge) dinen önemli bir görev olduğu, Hz. Peygamber’in; bilgi yolunda olan için Allah’ın o kişinin cennet yolunu kolaylaştıracağını ve her Müslüman için bilgi aramanın bir zorunluluk olduğunu ifade eden sözlerini nakledilmektedir.

Giriş sayfasında ‘Bizim Vizyonumuz’ adlı başlığın hemen altında Şeyh Nuh Keller’in açıklaması yer almaktadır “Bizim amacımız İlahi olanı arayan herkesi eğitmektir ve modern hayattaki en büyük İslam alimlerinin ışığını sızdırmamaktır. Bizim derslerimiz geleneksel İslam’ın en büyük alimlerinin klasik külliyatına sınırsız bir şekilde

²⁷⁷ <https://qibla.com/> (10 Haziran 2015)

bağlı kalmaktadır ve yine bizim derslerimiz öğrencilere doğru bilgiyi, dindarlığı ve son vahyin kalbinde yatan Allah aşkına erişebilmeyi öğretmektedir.”²⁷⁸

Site, hocalarının geleneksel İslam eğitimini kendi hocalarından ve hocalarının da onların hocalarından öğrendiğini, bu öğretim şeklinin Allah’ın mesajının kopmayan bir zincirle bağlı olduğunu vurgulamakta, bu zincirin bir sonraki halkasının da en ileri teknolojiyi kullanarak online olarak öğrencilere aktarıldığını söylemektedir. Burada teknolojik aracın değişiminin bilginin aktarılmasında herhangi bir etkisi olmadığı varsayımına binaen hareket edilmektedir.

Qibla’nın amacı, online bir alanda geleneksel ilmin prensiplerini naklederek dünyanın her yerine manevi bilgiyi taşımak olarak belirtilmektedir. Qibla dünyanın değişmekte olduğunu, online öğrenme sisteminde en son online öğrenme araçlarını kullandıklarını ve ‘bilgiyi arayanlar’ için mesafenin ve bulunulan yerin artık bir engel teşkil etmediğini vurgulamaktadır. Kim her nerede olursa olsun kolay ve esnek bir şekilde öğrenme ihtiyacını karşılayabilecek olduğu belirtilmektedir.²⁷⁹

Qibla yüksek teknoloji hizmeti ve kaliteli eğitim programıyla, dünyanın birçok yerinden İngilizce bilen Müslümanlar tarafından cazip bir eğitim sitesi olarak görülmektedir.²⁸⁰

4.1. Qibla.com Sitesinin Kuruluşu ve Hocaları

Qibla.com’un ilk hali, 2003 yılında sunnith.com adresi ile açılan internet sitesidir. Sunnith, İslami sorulara yanıt vermek amacıyla açılmış fakat 2004 yılında online eğitim vermeye başlamıştır.²⁸¹ Daha sonra daha evrensel bir kitle oluşturmak maksadı ile ismini qibla olarak değiştirmiştir. Qibla’nın esas kuruluş yeri ABD, New

²⁷⁸ <https://qibla.com/>(10 Haziran 2015)

²⁷⁹ <https://qibla.com/about/how-we-teach/> (10 Haziran 2015)

²⁸⁰ Zareena A. Grewal and R. David Coolidge, “Islamic Education in the United States: Debates, Practices, and Institutions”, Juliane Hammer, Omid Safi (Ed.), **The Cambridge Companion to American Islam** içinde (246-265), Cambridge University Press, 2013, s.263.

²⁸¹ <https://en.wikipedia.org/wiki/SunniPath> (10 Haziran 2015)

Jersey’dir fakat sitenin ofisi ve çalışanlarının büyük bir kısmı Ürdün, Amman’da ikamet etmektedirler.²⁸²

Qibla’nın kurucularından biri online eğitimde bilinen bir yüz olan ve qibla’de bir süre eğitim verdikten sonra ayrılıp seekershub.com sitesini kuran Faraz Rabbani**’dir. Diğer bir kurucu isim ise şuan qibla’da ders vermeye devam eden Nuh Ha Min Keller’dir. Keller aynı zamanda bir Şazili şeyhidir. Sitedeki öğrencilerin bir kısmı, Keller’ın müntesibi olup bir kısmı da değildir.²⁸⁴

Qibla’nın hocalarından bahsetmek gerekirse, 9’u kadın olup 21 hocası olan bu sitedeki hocaların birçoğu Avrupa ve Amerika’da doğmuş ve sonradan Müslüman olmuş kişilerdir. Örneğin Nuh Keller, Amerika’da doğmuş, Chicago Üniversitesi’nde felsefe ve Klasik Arapça okumuş ve üniversite bittikten sonra Müslüman olmuş ardından İslam ilimlerine merak salıp Suriye’de ve Ürdün’de İslam eğitimi almıştır.²⁸⁵ Benzer bir şekilde Anas Sillwood’da London School of Economics’de Siyaset Bilimi okumuş ve sonradan Müslüman olmuştur. Sonrasında Arap ülkelerinde bulunup iyi derecede Arapça öğrenmiştir. Hedaya Harford, Kaliforniya’da doğmuş, çalışmalarını Arapça’da Sanatlar ve İslam tarihi ve kültürü üzerinden sürdürmüş, İslam’a sonradan girmiştir. Harford çalışmalarını kadın fıkhi üzerinde yoğunlaştırmış, aile hayatı, çocuk yetiştirme gibi bahislerde uzmanlaşmıştır. Yine benzer şekilde Saniyyah Shabazz, Amerika’da doğmuş, sonradan İslam’ı kabul etmiş ve Arapça eğitimi için iki yıl Suriye’de kalmıştır ve şuanda Ürdün’de yaşamını sürdürmekte, Kur’an ve Arapça üzerine online dersler vermektedir.²⁸⁶

Ana dili İngilizce olan sitenin hocaları, Suriye, Amman ve Yemen gibi Arap ülkelerine gidip, buralarda hem Arapça eğitimi almışlar hem de İslam eğitimi üzerine farklı alanlarda çalışmalar yapmışlardır. Yerleşim yerleri ise değişiklik göstermektedir.

²⁸² Grewal and R. David Coolidge, s.263.

* Faraz Rabbani: Kendisini “küresel göçebe” olarak tanımlayan online İslam eğitimi veren bilinen bir alimdir. Toronto Üniversite’sinin Ekonomi bölümünden mezun olan Rabbani aynı zamanda İslami ilimler alanında kendisini geliştirmiştir. Önce Suriye’de ardından Ürdün’de dini eğitim almış önce SunniPath’i (qibla) sonrasında da SeekersGuidance’ı kurmuştur. Rabbani 2012 yılında en etkili 500 alimden biri olarak seçilmiştir

²⁸⁴ <https://qibla.com/about/teachers/> (10 Haziran 2015)

²⁸⁵ <https://qibla.com/about/teachers/> (10 Haziran 2015)

²⁸⁶ <https://qibla.com/about/teachers/> (10 Haziran 2015)

Hocaların bir kısmı, Ürdün’de yaşarken diğer bir kısmı da Amerika, Kanada ve Avustralya’da ikamet etmektedirler.

4.2. Qibla’nın Ders İşleyiş Yöntemleri

Qibla’nın ders içeriklerinde sahip olduğu özellikler şu şekildedir.²⁸⁷

1- Metin, grafikler, resimler, beyaz tahta ile desteklenmiş önceden kaydedilmiş olan ses ve video ile sunumları

2- Canlı dersler

3- Öğretilen konuya bağlı olarak devamlı verilen çeşitli ödevler

4- Tartışma forumları

5- Dönemlik ödevler

Qibla’de dersler genellikle canlı ve önceden kayıtlı dersler olmak üzere iki çeşit online ders sunumu vardır. Canlı dersler (live lessons) hocayla ders esnasında iletişim kurabildiklerinden ve akla gelen soruyu anında sorabildiklerinden ötürü ayrıca önemli bir yer teşkil etmektedir. Bütün canlı dersler, dersi kaçıran öğrenciler ve daha sonra izlenebilmesi için ders esnasında kaydedilir.²⁸⁸

Qibla dersin anlaşılmasını test etmek ve öğrenciyi derse bağlamak için devamlı olarak öğrencilere ödevler vermektedir. Her ders çoktan-seçmeli sorular veya kısa cevaplı sorulardan oluşan soru tipleri sorulur ve cevaplandıktan sonra bir buton aracılığıyla doğru cevaplar öğrenciye gösterilir. Bu sayede öğrenci dersi ne kadar öğrendiğini kontrol edebilme şansına sahiptir. Yanlış yaptığı soruları hocalarıyla görüşerek doğru olan cevabı öğrenme imkanı da vardır.

²⁸⁷ <https://qibla.com/about/why-study-online/> (10 Haziran 2015)

²⁸⁸ <https://qibla.com/about/why-study-online/> (10 Haziran 2015)

Aynı zamanda E-Portfolyo ismi verilen bir alıştırma türü de öğrenciler için uygulanmaktadır. Bu alıştırma da her dersin sonunda hocaların yönelttiği belli spesifik sorulara öğrenciler tarafından E- Portfolyo sistemi kullanılarak cevap verilmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere ödevler qibla’de önemli bir yer teşkil etmekte, her dersin sonunda ve dönemin sonunda çeşitli ödevler verilmektedir. Bunlar şu şekilde sıralanabilir:²⁸⁹

- 1- Kısa değerlendirme yazısı,
- 2- Tartışmalı kapsamlı sorular,
- 3- Farklı formatta gönderiler (PowerPoint sunum, makale gibi),
- 4- Grupla birlikte yapılan projeler,
- 5- Zamana karşı testler,
6. Süresiz, kitap açılmadan yapılan testler,

Tartışma forumları, öğrencilerin ve öğretmenlerinde dahil olduğu sohbet ortamıdır. Herkes sorularını sorma, muhabbet etme, düşüncelerini paylaşmak için bu ortamı kullanır. Dönemin başında kurulan “Sınıf Arkadaşınla Tanış” başlıklı bir forum vardır. Burada öğrenciler kendilerini tanıtır ve diğer öğrencilerle tanışırlar, bu bir tür sanal sınıfın teneffüs ortamı olarak düşünülebilir.

4.3. Qibla’deki Ders Müfredatı ve İçerikleri

Qibla’de 2015 yılı güz döneminde on beş kategori altında 31 ayrı ders verilmektedir. Bu kategoriler altında ders sayıları döneme göre değişiklik gösterebilmektedir. Bir ders, talebe göre diğer dönem devam etmeyebilir ve yerini yeni bir ders alabilir. Fakat Hadis, Siyer, Tefsir gibi temel dersler sabittir. Dersler, tek bir

²⁸⁹ <https://qibla.com/about/why-study-online/> (10 Haziran 2015)

kaynak üzerinden gitmeyip, çeşitli klasik metin ve farklı kaynaklardan faydalanarak her bir dersin konusuna göre seçilmektedir.

Programlar bir yıl içerisinde beş ayrı dönemde işlenmektedir ve bu dönemlerden birisi de ‘Yoğun Ramazan’ programı olarak adlandırılmaktadır. Dönem süreleri ortalama bir ay ile iki ay arasında değişmektedir. Ortalama bir haftalık araların ardından derslere tekrar başlanmaktadır. Öğrencilerin bir ders izledikten sonra iptal edebilme hakları da vardır. Bununla birlikte Qibla’nın dersleri ücretlidir. Dersin süresine göre ücret değişiklik gösterebilmektedir.

Dersler aşağıdaki şekilde başlıklara ve içeriklere ayrılmıştır:

4.3.1. Arapça

Arapça ders programı, öğrenciler arasında yoğun bir şekilde tercih edilen ve verim alınan derslerden biridir. Arapça dil eğitiminde daha çok okuma kabiliyeti üzerine düşünülmektedir.

Arapça başlığı altında beş farklı kademe dersi bulunmaktadır. Derslerin yoğunluğu ve programı döneme göre değişebilmektedir. Bu derslere sırasıyla şu şekildedir:²⁹⁰

- **Temel Arapça Okuma:** Arapça okuma bilgisine sahip olmayan öğrenciler için, Kur’an ve diğer Arapça metinleri okuyabilme becerisi kazandırdığını ifade etmektedir. Öğretme tarzlarının geleneksel yöntemi kapsadığından ve bu yöntemin Kur’an okumak için en iyi yol olduğundan bahsedilmektedir.²⁹¹ Birinci ders Arapça alfabeyi öğretirken yirminci dersin sonunda akıcı bir şekilde ve tecvit kuralları bilinerek okunacağı ifade edilmektedir.²⁹²

- **Giriş niteliğinde Arapça 1:** Bu ders çok yıllık Arapça programının birinci adımındır. Temel Arapça gramer bilgisini kurdukları ve basit Arapça cümleleri anlamaya yardımcı olan giriş niteliğinde bir ders hizmeti sağladığı söylenir.²⁹³ Bu ders, Arapçayı

²⁹⁰ <https://qibla.com/department/arabic/> (10 Haziran 2015)

²⁹¹ <https://qibla.com/course/basic-arabic-reading/> (10 Haziran 2015)

²⁹² <https://qibla.com/course/basic-arabic-reading/> (10 Haziran 2015)

²⁹³ <https://qibla.com/course/introductory-arabic-1/> (10 Haziran 2015)

öğrenme ve öğretme Arap olmayan bölgelerdeki dini eğitim enstitülerinde Arapça öğrenme ve öğretme için olan klasik yaklaşımlarından esinlenmiştir.

- **Arapça 2:** Arapça eğitiminin ikinci adımını oluşturmaktadır. Basit tanıtma ve kompleks fiil cümlelerini öğrenmek bu dersin önemli bir amacıdır. Birçok cümle yapısı kurs süresi boyunca öğretilmeye çalışılmaktadır.²⁹⁴

- **Arapça 3:** Arapça giriş seviyesinin son halkasıdır. Arapça okuma ve anlama bu bölümde ortalama bir seviyeye ulaşmaktadır. Arapça cümle yapıları tamamlanmaktadır. Bu kurs, İngilizce konuşulan dünyada türünün ilki olarak eski ve modern olanın bir karışımını sunduğunu iddia eder.²⁹⁵ Bu kursta kaynak olarak Sahih el Buhari ve Riyazu'a Salihin'den seçmeler yapılarak okuma ve anlamayı geliştirmeye yönelik dersler verilmektedir. Buna ek olarak, şiir, şerh ve haşiye okumaları da yapılmaktadır.

- **Uygulamalı Arapça:** Bu bölümde klasik metinleri anlama ve kullanılan kelime bilgisine vukufiyeti arttırmak amaçlanmıştır. Metni anlamak için yeni bilgiler verilir. Uygulamalı Arapça üç ayrı bölüme ayrılmaktadır. Kademe kademe zorlaşan uygulamalı Arapça, bu bölümde öğrencinin aktif olduğu ve interaktif özelliğın arttığı derstir. Bu bölümleri tamamlayan öğrenciler, artık Arapça diline hakim, klasik metinleri okuyup anlayan, konuşma kabiliyeti kazanan kişiler olmaktadır. Tabi öğrencinin ödevlerini yapması ve dersi disiplinli bir şekilde takip etmesi, öğrenme performansını etkilemektedir. Bu sebeple klasik sınıf ortamında öğrencilerin öğrenme potansiyelleri değiştiği gibi burada da öğrenme performansında öğrenciler arası farklılıklar olmaktadır.

4.3.2. Tecvit

Haftada dört defa yarım saatlik birebir online tecvit dersleri verilmektedir. Kişiyeye özel olan bu kursta, her seviyeden öğrenciyeye göre farklı programlarla tecvit öğretilmektedir. Öğrenci online bir şekilde Kur'an'ı okurken sesi kayıt altına alınmakta ve öğrenci tekrar tekrar kendi okuyuşunu ve yanlışlarını görebilmektedir. Hoca, öğrenci

²⁹⁴ <https://qibla.com/course/introductory-arabic-2/> (10 Haziran 2015)

²⁹⁵ <https://qibla.com/course/introductory-arabic-3/> (10 Haziran 2015)

okurken öğrencinin yanlışlarını düzeltmektedir. Ders sonunda bir sonraki ders için beş dakikalık bir hazırlık yapılmaktadır. Bu şekilde öğrenci tecvidi düzgün bir şekilde Kur'an okumayı öğrenmektedir.²⁹⁶ Yapılan mülakatlarda tecvit dersinin pek etkili olmadığı üzerine yorumlar yapıldı. Bunun bir sebebi, bilgisayar vasıtasıyla iletilen sesin, harflerin tam olarak anlaşılabilmesi ve bunun etkisiyle de Kur'an okumayı öğrenirken yanlış öğrenme ihtimalinin oluşmasından kaynaklanmaktadır. Fakat buna rağmen site yöneticisinin belirttiği üzere en rağbet gören dersler arasında tecvit dersi yer almaktadır.

4.3.3. İslam İnanç Esasları

İslam inancındaki akideleri öğretmek bu kursun temel hedefidir. Müslüman gruplar ve cemaatlerin inanç biçimlerini ortaya çıkarmak ve nerede niçin yanlış yapıldığını ortaya koymak, imanla bağlantılı soruları, tartışmaları ve şüpheleri çözümlenmek, Allah'a daha yakın olmak gibi temel konuları işlemeyi hedeflemektedir. Bu derste insan sorumluluğu, mucizeler, ölümden sonraki hayat gibi sorulara cevaplar verilmektedir. Genelde bazı dersler için gerekli bir altyapı istenmektedir. Mesela öğrenci, Arapça 2. seviye için 1. seviyeyi bitirmiş olmalı, fakat burada herhangi bir bilgi sahibi olmaya gerek duyulmaksızın hatta Müslüman olmayanlar da bu derse davet ediliyorlar. İslam inanç esasları dersinde El-Akide'tül Tahaviyye* kitabı üzerinden dersler işlenmektedir.

4.3.4. Aile

Geleneksel İslam anlayışını öğrencilerine sunma gayesi taşıyan qibla, geleneksel aile olgusuna da önem vermekte ve çocuk yetiştirme hususunun önemle üzerinde durmaktadır. Hatta öğrencilerin demografisinin kadın yoğunluklu olmasının etkisiyle de en çok tercih edilen dersler arasında aile kategorisi yer almaktadır. Buradaki öğrencilerin, yapılan mülakatlar ışığında, hocanın yönlendirmeleriyle çocuklarını yetiştirmeye

²⁹⁶ <https://qibla.com/course/level-2-tajweed-applied-intensive/> (11 Haziran 2015)

* Hanefi fakihlerinden Ebu Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selame et-Tahavi'nin (ö.933) akaide dair risalesi. Ehl-i sünnet alimleri arasında önemli bir şöhrete sahip olan bu kitap, Kuran ve sünnet'in bir arada olması gerektiğini vurgulayan bir içeriğe sahiptir. Bkz: Arif Aytakin, "el- Akıdetü't Tahaviyye", Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C:02, 1989, S.260.

çalışmakta olduklarını ve eşleriyle kurdukları ilişkiyi bu ders aracılığıyla şekillendirdiklerini öğrenmekteyiz.

- **Mutlu bir İslami Evlilik:** Bu ders, düzgün bir İslami evliliğin bütün yanlarıyla nasıl mümkün olacağını göstermeyi amaçlamaktadır. Dersin önemli yanlarından biri de, dersi evlilik uzmanı Hedaya Hartford'un vermesidir. Mülakatlar süresince bahsi geçen dersi alan herkes büyük bir hayranlıkla Hedaya Hartford'dan bahsetmişlerdir. Bu dersin hoca tarafından disiplinli bir şekilde işlendiği, hocanın devamlı olarak öğrenciyi derse bağlı tuttuğunu ve zengin bilgi hazinesine sahip olan Hartford'un bu dersi kıymetli kıldığını bildirmektedirler. Dersin içeriği ise mutlu evliliğin sürdürülebilmesi için tavsiyeler, iyi bir iletişim, eşin ailesiyle iyi anlaşmaya dair veya yaşanan sorunlara dair tavsiyeler, bu dersin temelini oluşturmaktadır.²⁹⁷ Hedaya Hartford'un kendi kitapları olan *Initiating and Upholding an Islamic Marriage* ve *Your Islamic Marriage Contract* kursun temel kaynaklarını oluşturmaktadır.

- **Çağın Gelişi: Modern Dünyada Allah için Ebeveyn Olmak:** Hedaya Hartford'un verdiği bu bir aylık ders, ebeveynlere rehberlik etmek üzere hazırlanmıştır. Çocuklarını İslami usul ve davranışlara göre yetiştirmenin yollarını göstermek hedeflenmiştir.²⁹⁸ "Coming of Age: A Muslim Girl's Guide" kitabı üzerinden şekillenen ders anlatımı, modern çağda çocuk yetiştirmek, çocuklarla ebeveyn olarak kurulan ilişki ve ebeveynlerin sorumlulukları üzerine eğilmekte olduğunu belirtmektedirler. Batı'da yaşayan Müslümanların çocuklarını Batı ahlak ve inançları doğrultusunda yetişmesini istemeyen aileler, çocuklarını nasıl İslam ahlakı üzerine yetiştirebilecekleri konusuna önem arz etmektedirler. En çok tercih edilen derslerden birinin bu ders olma sebebi bu şekilde izah edilebilir.

4.3.5. İslam İlim Geleneği

Dersin amacı genel olarak, ilmi geleneğin erken dönem Peygamberi kaynaklardan itibaren nasıl bir değişim ve gelişim geçirdiğine bakmaktır. Aynı zamanda

²⁹⁷ <https://qibla.com/department/family/> (11 Haziran 2015)

²⁹⁸ <https://qibla.com/course/parenting/> (11 Haziran 2015)

bu kurs, nasıl dini bilginin sınıflandırarak öğretildiğini ve modern üniversite eğitiminden farklılıkları belirterek, daha çok kelimelere giriş niteliğinde bir online ders içeriği vardır. Klasik İslami Metinler, Tefsir, Sünnete dair disiplinler, İslam hukuku, Hadis metodolojisi, İslam hukuku gibi başlıklara derinlemesine olmasa da bir giriş yapmaktadır.

4.3.6. Hadis

- **İmam Nevevi'nin Kırk Hadisi:** İmam Nevevi'nin kırk hadis kaynağı geçmişten günümüze Müslümanlar tarafından önem verilen ve itibar edilen Hadis kaynaklarından biridir. Bu derste İmam Nevevi'nin topladığı kırk hadisin açıklaması yapılmaktadır. Bu derste, 21. Yüzyıl Müslümanlarının yaşayışlarıyla alakalı kurularak bu hadislere odaklanılmakta ve her bir hadisin genel temasını açıklanmaktadır. Aynı zamanda bu derste Hadis ilmi çalışmasıyla bağlantılı bir konsept oluşturulmakta ve kısmen de olsa bu ilmi geleneğe dair bilgiler sunulmaktadır.

- **Riyazu's Salihin:** İmam Nevevi'nin Hadisleri derlediği geniş çaplı bir kitap olan Riyazu's Salihin, Ehl-i Sünnet tarafından temel eserler arasında kabul edilen bir kaynak olmasıyla son derece önemli bir eserdir. Bu derste Şeyh Nuh Keller, Riyazu's Salihin kitabını okuyup aynı zamanda kitaba şerh getirmektedir. Dersin dikkat çekici yanı, Amman'da Şeyh Nuh Keller tarafından verilen dersin canlı olarak yayın yapılıyor olmasıdır. Öğrencilerin sorularına anında cevap alması gibi bir imkan sağlanmaktadır.

İslam ilim geleneği açısından önemli ve temel niteliğinde olan kitapların tercih edildiğini ders isimlerinden görmek mümkündür. Derslerin bazılarında, medrese usulünde olduğu gibi*, o derste okutulacak olan kitabın ismi verilmektedir. Dersleri çekici kılan taraflardan biri, klasik eserlerin derslerde okutuluyor olmasıdır. Klasik eserleri öğrenmek isteyen öğrenciler bu sayede İngilizce şerh üzerinden eğitim alma imkanına kavuşmaktadırlar.

* Klasik Medrese usulünde derslerin isimlendirilmesi ve işleniş hakkında bir örnek için Bkz.: Nezir Demircan, **Halil Güneç Hoca Hayat ve Hatıratı**, İstanbul: Beyan Yayınları, 2004, s.57-60.

4.3.7. Siyer

İslam tarihi iki ayrı bölüme ayrılarak işlenmektedir. Kaynak olarak; Martin Lings'in Hz. Muhammed, Ali Muhammed As-Sallabi'nin Allah'ın elçisi, Safiur Rahman el- Mubakpuri'nin The Sealed Nectar, Kadı İyad'ın Şifa-i Şerif kitabı okutulmaktadır.

- **H. Muhammed'in Hayatı, 1. Bölüm- Mekke:** Dersin içeriği, Hz. Muhammed'in yaşamının ilk dönemi olarak ayrılan, Mekke dönemidir. Doğuşu, ailesi, yetim kalışı, güvenilirliği, ilk ayetlerin gelişi, zulme uğraması, boykot dönemi, Medine'ye göç gibi konular ele alınmaktadır. Anlatımın bilgi sunarken özellikle manevi yanını da ele aldıklarını vurgulamaktadır.

- **İlahi Plan: Tarihin yayılması 2. Bölüm- Medine:** Bu derste, o dönemdeki İslamofobyaya karşı Sahabe'nin mücadelesi detaylı bir şekilde işlenmektedir. Günümüzdeki İslamofobyaya ile nasıl mücadele edileceği Sahabe'nin bilgelik ve rehberliğinde örnekler sunularak anlatılmaktadır. O günkü İslam düşmanlığına karşı duruşun günümüze uyarlanması konusunda dersler anlatılmaktadır. Qibla'nin öğrencilerinin neredeyse tamamı Amerika ve Batı'da yaşadıkları için, ikinci dönem olan Medine dönemini İslamofobyaya üzerinden yorumlanması ve ele alınması anlamlıdır.

4.3.8. İslam İktisadı

- **Modern İktisadi İşlemler:** Bu dersin odaklandığı ana konu modern meseleler ve pratik uygulamaları kapsamaktadır. Yerine getirilmesi elzem iktisadi görevler ve yatırımların, kazançların hangi şartlarda helal daire çerçevesi içerisinde olup olmadığı konularını kapsamaktadır. Şeriatın pratik uygulamaları mali açıdan ele alınmaktadır.

- **Zekat:** Dört haftalık bu kısa süreli kurs, günümüz Müslümanları için zekat ödemesi konusunda gerekli bilgileri öğretmeyi hedeflemektedir.²⁹⁹ Düzenli bir şekilde zekatın nasıl ve hangi meblağ da ödenmesi gerektiğini, gerçek hayat koşullarının pratik

²⁹⁹ <https://qibla.com/course/zakat/> (11 Haziran 2015)

örneklerini öğretmek, finansal konularda sorular sorabilmek bu dersin hedefleri arasındadır.

Derslerden görüldüğü üzere, hem günlük yaşamı ilgilendiren hem de İslam ilmi konularını kapsayan geniş bir yelpazeye sahip ders başlıkları ve içerikleri mevcuttur. Derslerin çeşitliliğinden, öğrencilerin de farklı arayışlarda ve farklı tiplerde olduğu sonucunu çıkartmak mümkündür. “Klasik” kitapların ders isimleri olması veya derslerde okutulan kitapların “Klasik” kitaplar olduğunun vurgulanması hem öğrenci hem de eğitici kadronun geleneksel bir yaklaşıma sahip olduğunu ve bu yaklaşımı önemsediklerini ortaya koymaktadır. Geleneksel yaklaşımın üstünde durulurken kullanılan araçların modern olması konusunda ise herhangi bir sakınca görülmemektedir. Bilgiye nasıl ve ne şekilde ulaşılabılırsa, o yolun kullanılması desteklenmektedir.

Qibla'nın ders müfredatı ve müfredatın içeriği genel olarak incelendiğinde bazı noktalar dikkati çekmektedir. Derslerin bir kısmı, temel İslami bilgileri vermek üzerine iken, bir kısmı da insanların gündelik hayatlarında karşılaştıkları problemlere çözüm olması veya gündelik yaşantılarını şekillendirmelerine yardımcı olması üzerine planlanmıştır. Örneğin siyer dersi, sadece Hz. Peygamber'in hayatını anlatmakla kalmayıp, günümüz batı toplumlarında insanların karşılaştıkları problemlere, Hz. Peygamber'in hayatından nasıl örnek alınacağını da göstermeye çalışmaktadır.

Derslerin bir diğer dikkat çeken özelliği, sitenin tamamında vurgulanan geleneksel İslami öğretisi, geleneksel yaklaşım yanında, ders müfredatının ve işleyişinin tamamıyla modern üniversite sistemine benzemesi ve kullanılan araçların yüksek teknolojiye dayanmasıdır. Örneğin, bir kitabın ders olarak işlenmesi, o kitabın tamamının bir hoca tarafından öğrenciye okutulması şeklinde devam ederken³⁰⁰, qibla'de dersler, üniversite müfredatı gibi, belirli hafta sınırı ile sınırlanmaktadır. Bu noktada sitenin, geleneksel tabirinin yoğunluklu olarak kullanmasına rağmen, bu tabirin tam karşılığını açıklamadığı ve geleneksel metod derken neyi kastettiğinin anlaşılmadığı söylenebilir.

Tezimizin 3. bölümünde ele aldığımız gibi, İslam tarihinde öğrenim, medrese çatısı altında dahi devam etse en temelde, hoca öğrenci arasındaki şifahi ilişkiyi temel alarak

³⁰⁰ Demircan, s. 61.

süregelmiştir. Medreselerde önemli olan medresenin ismi değil, hocasıdır. Fakat 19. Yüzyıldan sonra İslam dünyasındaki yenilik hareketleri ile kurumların ve sistemlerin öne çıktığı, öğrenciler ile hocalar arasında birebir diyalogun azaldığı aktarılmıştır. Qibla'nın ders metodu ve müfredatını, İslam eğitim tarihini referans alarak ele aldığımızda, şekli olarak geleneksel yapıları kullanmakla beraber, metod olarak Modern üniversite eğitimine daha çok benzediği söylenebilir.

4.4. Araştırma Bulguları: Mülakatlar

Online İslami eğitimin sunduğu hizmetlerden kimlerin ne şekilde istifade edip/edemediğini öğrenmek, onun niteliğini daha iyi kavramak ve İslam ilim geleneği içerisinde eğitim konusunda bir alternatif mi yoksa bir araç mı olduğunu öğrenmek amacıyla röportajlar mülakatlar gerçekleştirdik.

Bu amaçla 26 kişi ile görüşme yapıldı. Bunlardan 15'i ile birebir mülakatlar yapıldı. Diğer 11 kişinin 5'i ile internet üzerinden yazışarak ve 6'sıyla da soruları mail üzerinden yanıtlamasıyla gerçekleşti. Görüşmecilerin 25'i qibla.com ve seekershub sitesinde öğrenci olmuş veya halen öğrencilik yapmakta olan kişilerdi. Öğrencilerin yanında sitenin yöneticisi ile mülakat yapıldı. Görüşülen kişilerden 22'si kadın 4'ü erkektir. Bayanların çoğunlukta olduğu bir mülakat tablosu karşımıza çıkmaktadır. Bu durumun asıl sebebi ileride de ifade edileceği üzere qibla sitesinin öğrencilerinin büyük çoğunluğunun bayan olmasından kaynaklanmaktadır. Görüşme yaptığımız öğrencilerin yaş aralığı 25 ile 30 arasındadır. Görüşmecilerin yaşadıkları ülkeler; Amerika, İngiltere, Avustralya, Kanada, Brezilya, Türkiye'dir.

Yüz yüze yapılan mülakatlar, Ürdün'ün Amman şehrinde gerçekleşmiştir. Burada görüşülen kişilerin Amman'da bulunma sebepleri değişiklikler arz etmektedir. Bunlardan 8'i Arapça eğitimi veya İslam eğitimi için bir süreliğine gelmişken, 7'si de Şeyhleri olan Nuh Keller'ın yakınında ikamet edip İslam topraklarında yaşamlarını sürdürmek veya bir süre Şeyhlerinin yakınında kalmak için Amman'a yerleşmiş kimselerdir. İnternet üzerinden görüştüğümüz 11 kişi ise, Avrupa ve ABD'nin farklı şehirlerinden derslere katılmakta olan insanlardı. Site yöneticisiyle kurulan irtibat ve yüz

yüze mülakat yaptığımız isimlerin, birebir tanıdıkları ders alan arkadaşlarını yönlendirmeleri sayesinde mail yoluyla yahut anlık mesajlaşma yoluyla görüşülme imkanı bulunmuştur. Bunun yanında yüz yüze mülakat yapma teklifi sunduğum öğrencilerin bir kısmı çok meşgul olduklarını öne sürerek görüşmeyi kabul etmemişlerdir.

İnternet üzerinden e-mail yoluyla toplamda 30 kişiye mülakat soruları gönderilmiştir. Bu kişilere zincirleme ilişki yoluyla ulaşılmıştır yani daha önce tanıdığım yahut bu süreç esnasında tanıştığım insanlar, farklı arkadaşlarının da yardım edebileceklerini söyleyerek beni yurt dışından, ders almış insanlara yönlendirmiştir. Fakat bu 30 kişinin 11'inden cevap alınmış, görüşmeciler, e-mailemde yöneltilen sorulara kısa ve net cevaplar vererek, konuyu detaylandırmaktan ve derinlemesine konuşmaktan kaçınmışlardır. Buradan anlaşılacağı üzere, internet üzerinden görüşme sağlamak oldukça zordur ve görüşmeler sağlansa da bilimsel verilerin güvenilirliğinin sınırlılığı söz konusudur. Bu gibi problemlerden dolayı yüz yüze yapılan mülakatlar, esas verilerimizi oluşturacaktır.

Qibla sitesi için, sadece Şeyh'e bağlı olanların siteden ders aldığını ileri sürmek mümkün değildir. Verilen örneklerden de görüldüğü üzere, qibla sitesi öğrencilerine dair karma bir mülakat tablosu ortaya çıkmaktadır.

Görüşmelerin yapıldığı kişilerin ortak özelliği, ana dili İngilizce olan, Amerika veya Avrupa'da doğmuş ve büyümüşlerdir. Bu kişiler yoğunluklu olarak İngiltere, Amerika, Avustralya, Brezilya'da yaşamaktadırlar. Bunlardan beşi önceden Hristiyan olup sonrasında Müslüman olmuş, diğerleri ise Müslüman ailelerde doğmuş kişilerdir. Bir katılımcımız da İstanbul doğumlu ve yaşamını burada sürdüren bir bayandır.

Qibla öğrencilerinin genel yapısıyla ilgili olarak qibla'nın yöneticisi Amerika vatandaşı olan Zahir'in ifadeleri önemlidir:

“Bizim öğrencilerimiz tam zamanlı öğrenciler değiller. Onlar eşler, onlar çocuklar, onlar üniversite öğrencileri ve bize bilgilerini arttırmak için geliyorlar. Bizim onlara verdiğimiz bu. Onlar talib el-ilm değiller. Başka sorumlulukları olan, gündelik hayatlarında yükleri olan insanlar.”

Niteliksel bir araştırma olan tezimizde, online İslami eğitimin nasıl bir niteliğe sahip olduğunu anlamak için görüşmecilerimize yönelttiğimiz sorular onların duygu ve düşüncelerini daha açık bir şekilde ifade edebilmeleri için özenle hazırlanmıştır. Konuşmanın akışına göre belirlediğimiz görüşmelerde sabit olarak sorulan sorular da mevcuttur. Bu sorular Qibla sitesinin verdiği eğitimi, online eğitimin nasıl bir ihtiyaca karşılık geldiğini, bu eğitimden memnun olup olmadıklarını anlamak üzerine şekillenmiştir. Bu görüşmeler neticesinde ortaya belli başlıklar çıkmıştır; online eğitimin pratik yapısı, dini eğitime ulaşımdaki engellerin online eğitime etkisi, online eğitimde verilen derslerin kaydedilebilir olması, online eğitim de özdisiplin, online eğitimin interaktif özelliği, online eğitim de öğretmen- öğrenci ilişkisi, online eğitimin kadınlara sunduğu imkanlar.

4.4.1. Online Eğitimin Pratik Yapısı

Mülakatlarda yapılan görüşmelerin en dikkat çeken noktalarından biri olarak, online eğitimin ulaşımı kolay, öğrencinin istediği mekandan istediği şekilde derse katılabilmesini sağlayan pratik ve esnek yapısıdır. Bu noktada katılımcımız Amerika vatandaşı olan Asma şunları aktarmaktadır:

“Online da daha rahat ve konforlu hissediyorum. Hem evdeyim hem de hoca erkeğe yüz yüze konuşmayı pek tercih etmiyorum internet üzerinden konuşmayı tercih ediyorum. Çünkü kimseyi görmüyorum. Ve evde olmaktan hoşlanıyorum çünkü dışarı çıkmak zor geliyor, ayakkabılarımı giymek üstüme düzgün bir şeyler giymek zorundayım. Online derste kontrol daha çok bende, eğer durmak istiyorsam bir tuşa basıyorum hepsi bu. Bazen yüz yüze derslerde hocalar konuşurken durmak bilmiyor, ben de çok yorulmuş olabiliyorum ama online eğitimde böyle değil, öğrencinin seçim hakkı var. Benim karakterim online eğitime daha uygun.”

Avustralya’da yaşayan Salma ve İngiltere’de yaşayan Nabila ise online eğitimle ilgili benzer şekilde şu ifadeler de bulunmuşlardır:

“Online eğitime ulaşmak çok kolay, dünyanın neresinde olursanız olun istediğiniz herhangi bir gün ve saatte dersinizi yapabiliyorsunuz. Ne istersem giyiyorum, daha konforlu oluyorum.”

“Dinimizi bilmemiz gerekiyor nerede olsa arayıp bulmamız gerekiyor, çocukları yetiştirenler yine anneler çünkü. Online sistem inanılmaz rahat bir şey kadınlar için. Teknoloji her yerde ve onu iyi amaçlarla kullanılmalı.”

Katılımcıların neredeyse hepsi, online eğitim alırken daha rahat ve konforlu olduklarını belirtince, online eğitimi konforlu olmasından dolayı mı tercih ettiklerini ölçmek için yüz yüze eğitimi mi online eğitimi mi tercih edersiniz sorusunu yönelttiğimizde bir kişi hariç hepsi yüz yüze eğitimi tercih ettiklerini belirttiler. Buradan online eğitimin olumlu bir özelliği olarak konforlu oluşunu vurguladıkları anlaşılıyor.

Online eğitimin “kolaylık” sağlamasıyla ilgili olarak zor şartlar altındayken tercih edilen bir alternatif olduğunu İngiltere vatandaşı olan Naile'nin şu ifadesinden anlıyoruz:

“Bulduğum yerde yüz yüze eğitim alma imkanı olduğu zamanlar bile gitmem çok zor oluyordu bazen. Hem çalışıp hem okuyordum dört abim var hiç kız kardeşim yok anneme de yardım etmem gerekiyordu. Dışarıda ayrıca bir eğitime gitmem pek kolay değildi. Online ders imkanı bulunca evdeyken zamanımı ayarlayıp anneme şimdi ders yapacağım ders bitince yapmam gerekenleri yaparım diyordum.”

Kolay ulaşım ve konforlu bir yapısının olmasının yanında bir de, derslerin belli bir sistematiğinin olması, başlangıç-bitiş tarihlerinin belli olması da öğrenciler tarafından çekici bir özellik olarak görülmektedir. Türkiye'den olan katılımcımız bu konuda şöyle söylemektedir:

“Türkiye’de bu tür derslerin başlaması ve bitmesi, tarihlerinin duyurulması haberleri hep küçük çevrelerde duyuruluyor. Ne yazık ki internet ve sosyal medyada yayımlanmıyor. Bu kuruma beni çeken şey kayıt vs. ile ilgili yormaması ve ders vakitlerini organize bir şekilde duyurmasıydı.”

4.4.2. Dini Eğitime Ulaşımındaki Engellerin Online Eğitime Etkisi

Batı'da yaşamını sürdüren Müslümanlar, daha önceki bölümlerde bahsi geçtiği üzere İslam eğitimine ulaşma konusunda bazı problemlerle karşılaşmaktadırlar. Müslümanların azınlıkta olduğu bölgelerde bir ders ortamına katılmak görüşmecilerin aktardığına göre pek sağlanamamaktadır. İslami dersler camilerde, mescitlerde düzenlenmekte fakat her zaman oturulan muhite yakın olmamakta, bayanlar için derslerin yapıldığı saatler geç olmakta veya ders program içeriği kişilerin talep ettiği yönde olmayabilmektedir. Bu gibi sebeplerle İslam eğitimi almak isteyenler için online eğitim önemli bir "alternatif" olarak görülmektedir. Öğrenciler öncelikli olarak yüz yüze dersi tercih etmek istemekte fakat bunu sağlayamayınca, bir alternatif olarak online eğitime yönelmektedir. Bu tespite, yapılan mülakatlarda herkesin benzer bir şekilde cevap vermesi sonucunda ulaşılmıştır. Örneğin İngiltere'de yaşayan Shuhena bu konuda şunları söylemektedir:

"Çok fazla seçeneğe sahip değiliz, derslerin olduğu yere çok fazla mesafe olabiliyor veya bir işte çalışıyor olabilirsin, Batı bazen çok zor oluyor bu konuda. Bu sebepten online eğitimi seçiyorum, online'a ulaşabildiğim için onu seçmek durumunda kalıyorum, imkanları daha kolay hale getiriyor. İnsanlar saf bilgiye ulaşmak için seyahat ederlerdi eskiden, ama kadınların tek başlarına eskiden de günümüzde de gerçekten uzağa gitmesi pek mümkün değil, güvenli bir ülke olsa bile. Batıda bu normal bir şey, kariyer için geç vakitlere kadar dışarıda çalışıyorlar, anormal görünmüyor bu durum. Fakat Müslüman kadınlar için benzer bir durum mümkün değil, güvenli değil, rahat değil böylesine bir seyahat. Özellikle kadınlar için avantajlı online eğitim. Bu eğitim methodu geleneksel değil ama zaman değişti. Yüzyıl önce yaşamış alimlere sahip değiliz. Eğitim online sağlanabiliyor, bilgiye bu sayede ulaşabilmek daha kolay..."

Öğrencilerin yaşadıkları ülkelerde yüz yüze eğitim alma imkanını her zaman bulamamaları onları online eğitime yöneltmiştir diyebiliriz. Bunun yanında Arapça bilmeyenler için, Müslümanların çoğunlukta olduğu ülkelerde bulunmaları da çözüm olmayabilmektedir. Arapça öğrenene kadar, dini eğitimi İngilizce'den başka bir dilde alamamaktadırlar. Jamaika vatandaşı ve mühtedi olan Naila bu duruma bir örnektir:

“Batı’daki insanların Doğu’ya gelip Arapça çalışması çok ama çok vakit alan bir şey. Başlangıç seviyesi, orta seviye, ileri seviye bu süreçler birinin dini bilgiye ulaşması için gerçekten çok zaman alıyor. Ve ben Suriye’de olmama rağmen online ders veren alimlerin derslerine erişebildiğim için memnundum. Bir şeyleri öğrenmek istediğinde kendi dilinden öğrenmeye ihtiyaç duyuyorsun çünkü o zaman daha iyi anlıyorsun.”

Daha önce bahsi geçtiği üzere Qibla’nın varoluş sebeplerinden biri olarak Müslümanların geleneksel İslam’ı öğrenmesini sağlamak olduğunu vurguladığını ifade etmiştik. Buldukları ülkelerde istedikleri geleneksel İslam eğitimi sunan pek fazla kurum olmamasından dolayı da online eğitimden ders aldıklarını belirten bazı katılımcılarımız, seçici olduklarından ve modern İslami algının öğrencileri olmamak için, modern bir araç olan internet aracılığıyla online geleneksel eğitim veren sitelerden dersler aldıklarını belirtmektedirler:

“İlk online dersimi 7 yıl önce aldım çünkü dinim hakkında daha çok şey öğrenmek istedim ve bir Müslüman olarak kendimi geliştirmek istedim. Ben Avustralya’daki İslam üniversitesine gitmek yerine online olanı seçtim. Bunun sebebi geleneksel İslam’ı, seküler düşünce İslam’ına tercih etmemdir. Aynı zamanda buradaki mescitlerde verilen eğitimde de farklı alanlar ve seviyeler yok online eğitimde olduğu gibi. Mescitlerde işlenen konular hocalara bağlı olarak değişiyor fakat online eğitimde her seviye ve alandan dersler var. Yani online da ben fıkıh 1. kuru bitirdiğimde fıkıh 2’ye geçebiliyorum ama yerel mescitlerde seçenek yok ve üniversite de geleneksel İslam’a meyilli değil. Aynı zaman da online eğitim bana esneklik sağlıyor ne zaman istersem o zaman dinliyorum.”(Avustralya, Nur Aisha)

“Online eğitim, geleneksel İslam eğitimi için en iyi alternatif, Batı’da yaşayanlar için İngilizce dini eğitime erişmede en iyi yol olarak tarif edilebilir. Metod geleneksel değil hatta çok farklı ama öğrettikleri şeyler itibariyle geleneksel.”(Amerika, Farid).

Bir mühtedi olan Rebecca, Brezilya’daki durumunu şu şekilde ifade etmiştir:

“İslam’da yeniydım, dine dair çok şey öğrenmem gerekiyordu, Brezilya’da İslam’ı öğrenebileceğim kaynak ve hoca da yoktu, Camideki hoca selefi eğilimliydi ve ben de bu yaklaşımı benimsemiyordum. Çok fazla sorum vardı çünkü bu dinde yeniydım. Sonra Amerika’dan bir arkadaşım söyledi neden online eğitimi denemiyorsun diye, ben de en azından denemek için bir derse katıldım, ve gerçekten çok güzeldi. Kalbimi açtı. Gazali’nin Kalplerin Keşfi kitabına bağlı olarak işleyen bir ders vardı. Hocalarından yüz yüze ders dinleyebilmek daha faydalı ama bu her zaman mümkün değil. Bu yüzden büyük bir boşluk var. Mesela Brezilya’da yaşayanlar için İslam eğitimi yok denebilecek kadar az, eğer online eğitim olmasaydı, İslam eğitimine ulaşamazdım.”

Kişinin benimsediği dini yaklaşım, eğitim aldığı dini kurumu belirlemektedir. Bulunduğu yerde bir cami hocası olmasına rağmen, farklı eğilimlerde olmasından dolayı hocayı bir otorite olarak kabul etmemekte ve geleneksel yaklaşım sunan online eğitim kanalını dini bilgi edinme konusunda çare olarak görmektedir.

Tabi bu örneklerin haricinde din eğitimine bulunduğu yerde kolaylıkla erişebilen kişiler de online eğitimi tercih etmektedir diyebiliriz. Ulaşımın herhangi bir engel teşkil etmemesi halinde de farklı nedenlerle online eğitim bazılarınca tercih edilmektedir. Bu noktada Dihye’nin ifadesine başvurabiliriz:

“Online eğitimi tercih ediyorum çünkü zaman tasarrufu ve dünya çapında alanında uzman birçok alime bu şekilde ulaşabiliyorum. Buradaki hocaların konuları açıklayışlarından ve dersi anlatışlarından hoşlanıyorum.”

4.4.3. Online Eğitimde Verilen Derslerin Kaydedilebilir Olması

Uzaktan eğitim konusunda, özellikle üzerinde durulan konulardan biri de derslerin kaydedilmesi ve böylece “yaşam boyu eğitim” imkanını sağlıyor olmasıdır. Daha önce de uzaktan eğitim bölümünde ifade edildiği üzere, derslere dair materyaller ve ders kayıtlarının kaydedilebiliyor olması, ders anlaşılmadığı zaman tekrar dinleme, aynı zamanda yaşam boyu gerektiğinde ulaşabilmeyi, materyalleri kullanmayı dersleri

tekrardan dinleme/izleme gibi olanaklar sunulmaktadır. Katılımcılardan Naile bu konudaki memnuniyetini dile getirmiştir:

“Qibla her dersi kaydediyor, yüz yüze öğreniyorken her şeyi duyamayabiliyorsun veya bir şeyleri kaçırabiliyorsun, kendi başına kaydedemediğim için veya bazen hoca ses kaydına izin vermiyor ve her şeyi kaçırdığımda olabiliyor. Qibla da dersi kaçırdığında tekrar dinleyebiliyorsun, kayıtlı olduğu için istediğin kadar izleyebiliyorsun, bir ders aldığında onu sonsuza kadar dinleyebilme şansın da oluyor elhamdulillah. Kayıtları saklayabiliyorsun.”

“Özellikle online eğitimi şu açıdan faydalı buluyorum, eğer ders kayıtlıysa dersi dinlerken durdurabiliyorsun anlamadığın yeri tekrar dinliyorsun, düşünmek için vaktin oluyor. Hafta boyunca defalarca dinleyebiliyorsun. Yüz yüze derste hoca bazen devamlı konuşuyor, soru sormak istiyorum ama soru arada kaynayabiliyor.” (İngiltere, Sohaib)

4.4.4. Online Eğitimde Öz-Disiplin (Self- Discipline)

Online eğitimi belirleyen konulardan biri de, öğrencinin bilgisayar ekranında tek başına olup, dersi dinlemesi noktasında özellikle yüz yüze eğitime göre, herhangi bir baskı unsuruyla karşı karşıya kalmamasıdır. Öğrencinin dersi dinleyip dinlemediğine ve ders esnasında başka bir işle uğraşıp uğraşmadığına dair onu kontrol edecek bir gözetleme mekanizması yoktur. Bu noktada, dersin öğrenci tarafından dinlenmesi ve anlaşılması daha çok öğrencinin gösterdiği öz-disipline bağlı olarak şekillenmektedir. Hem yüz yüze eğitim hem de online eğitim de öğrencinin dersten aldığı verim, derse gösterdiği performansa bağlı olarak artacak veya azalacaktır. Fakat online eğitimi farklı kılan, öğrenciyi gören kimsenin olmayışı çevresel baskı unsurlarını azaltmasıdır. Öğrenci öz-disipline sahipse ve çevresel baskıdan uzak olduğu zaman daha iyi konsantre oluyorsa, online eğitim onun için oldukça yardımcı bir eğitim metodu olmaktadır. Bunun aksi durumunda ise, öğrencinin dersleri verimli olmayacak kendisini konu tekrarı yapmaya gerekli görmeyip ödevlerini de geçiştirebilecektir.

Katılımcılar, öz-disiplin konusunda kendi yaklaşım ve tutumlarına bağlı olarak bu konuya farklı yorumlar getirmişlerdir. Katılımcımız, öz-disiplin sahibi olmadığını belirttiğine ve sınıf ortamının onu çalışma konusunda motive ettiğine dair görüşleri şu şekildedir:

“Sınıf ortamında öğrenmek daha kolay atmosferinden ötürü, sınıflarda tartışma grupları olur mesela ama bunu online eğitimde yapamazsın sadece bilgisayarın önünde tek başına oturursun.”(Saira, Canada)

Diğer bir katılımcımız, hem qibla'nin öğrencisi olup hem de qibla'de bir süre çalıştığı için, durumu yüz yüze eğitimle kıyaslayarak online eğitim alan öğrenciler üzerinde bir baskı hissetmediği için derslerin üzerine düşmemekte ve hatta dersleri bırakmakta olduklarını belirtmektedir:

“Online eğitimin olumsuz bir yanı bu, öğrencilerin ödevi yapıp yapmadığından emin olamıyorsun ama yüz yüze eğitimde öğrenciler hocalarını haftaya göreceklerini bildikleri için ödev yapma sorumluluğunu daha çok hiss ediyorlar, derslere daha çok devam ediyorlar. Daha çok baskı içlerinde hisseden öğrenciler görevlerini de daha çok yapıyor. Online da ise birçok öğrenci derslere kayıt olduktan sonra motivasyonlarını kaybedip bir iki ders dinleyip dersleri bırakabiliyor. Bazı öğrenciler derslerini tamamlamıyor. Benim de tamamlamadığım dersler oldu.” (Naila)

Online eğitimde öz-disiplinini sağlayan ve hatta online eğitimi kendi çalışma tarzına daha uygun bulduğunu ifade eden katılımcımız Nabile ise şöyle söylemektedir:

“Bir sınıf ortamında başka insanların önünde olmaktan veya soru yanıtlamaktan hoşlanmıyorum. Sınıf ortamında stresli ve yorgun oluyorum ama online da gerçekten konsantre ve iyi bir dinleyici oluyorum. Online eğitimde sadece dinlediğim için daha çok efor sarfetmem gerekebiliyor bu da konsantrasyonumu artırıyor. Online derslerde slayt, basılı metin, notlar ve her şey oluyor ama sınıf ortamındayken hoca sadece konuşuyor ve öğrenci gerçekten iyi not tutmak zorunda. Tabi öz-disiplini de herkes sağlayamayabiliyor.”

İslam'a yeni girmiş bir katılımcımız da öğrenme konusunda hevesli olduğu için kendisini disipline etmeye çalıştığını ve böylece dersin faydalı olduğunu ifade etmektedir:

“Online eğitim alırken kendini daha fazla disipline etmen gerekiyor, eğer gerçekten faydalanmak istiyorsan. Bir sınıf ortamına gidip hocanın önünde oturmuyorsun sonuçta ve her derste orada olmak zorundasın. Online eğitim de kendi kendine çalışmak zorundasın, bu yüzden daha çok disipline olman gerekiyor. Bazı öğrenciler derse kaydoluyorlar ama asla derse katılmıyorlar. Her hafta dersi takip etmek zorundasın ve eğer gerçekten dersten faydalanmak istiyorsan, soru sorarsın derste aktif olursun, hocayla diyalog kurarsın. Allah için bu dersi aldığını hatırla tutman gerekiyor ki dersi ciddi dinleyebilesin.”

Öğrenciye bağlı olarak değişen öz-disiplini oluşturma konusunda hocalar da oldukça etkili olabilmektedir. Hocanın, öğrencileri etkileme ve disiplini sağlama noktasındaki payı yadsınamaz. Qibla'nın hocalarından biri olan Hedaya Hardford öğrencilerin en çok tercih ettiği ve dersinin verimli bulunduğu kişi. Birçok katılımcının ifade ettiği gibi Naila'da bu konuda benzer şeyler söylemektedir:

“Öz disiplini sağlama noktasında hoca çok önemli. Hedaya Hardford mesela, çok çok otoriter sert bir hoca ve ben onun dersinde kendi disiplinimi çok iyi sağlayabiliyorum. Çünkü konu çok zor ve her bir detayı bile soruyor. Her şeyi bu nedir o nedir diye soruyor. Öğrenmek ve ezberlemek zorundayız. Diğer derslerde de disiplinliydim her şeyi not alıyordum ama sınav olmuyorduk fakat bu derste her hafta test oluyoruz sonra sınav ve dönem sonunda da final sınavı oluyoruz. Eğer sınavlara girmemişsen final sınavına da giremiyorsun. Finalden de %90 başarılı olunması bekleniyor. Ben %85 başarılı oldum neyse ki beni geçirdi, dersi zor yapıyor ve insanlar daha çok motive oluyor, diğer dersler bu ders gibi değil. Diğer derslere karşı ilgili değilsem sadece dersi dinliyorum ve o kadar ama ilgiliysem o zaman yapmam gereken her şeyi yapıyorum.”

Bu durumdan anlaşılacağı üzere, online derslerin etkinliğini sağlamak için, hocanın öğrencilerini takip etmeye çalışması ve sorular yöneltmesi, dersin etkili olması açısından önemli bir yer tutuyor.

4.4.5. Online Eğitimin İnteraktif Özelliği

Uzaktan eğitim konusunda diğer uzaktan eğitim yöntemlerinden online eğitimi farklı olarak ele alabileceğimiz özelliklerin başında onun “interaktif” olması yer almaktadır. Televizyon, radyo gibi uzaktan eğitim teknolojileri, tek taraflı bir eğitim sunarken, internet özellikle canlı dersler olduğu zaman ayrı mekanlarda olunmasına rağmen anında iletişim sağlama, hocaya soru yöneltme gibi avantajlar sağlamaktadır. Dersler kayıtlı olduğu zaman da, öğrenci dersi dinlediği/ izlediği zaman da soruyu mail yoluyla anında sorabilmektedir. Bu özelliğiyle online eğitim, öğrencinin etkinliğini arttırmakta, öğrenciyi derslere daha çok bağlamaktadır. Qibla sitesinin yöneticisi olan Zahir online eğitimin bu konuda bir avantaj olduğundan bahsetmektedir:

“Öğretmene chatten anında ulaşabilirim. Normalde parmak kaldırdığında da öğretmen size söz verebilir ama sınıflar çok geniş ve bu daha zor. Büyük üniversitelerde nerdeyse 50.000 öğrenci var. Bunun avantajı şu ki online olduğumda öğretmen benim karşımda ben de onun karşımdayım. Büyük sınıflarda oturmama gerek yok. Bu öğrenci açısından bir avantaj.”

Bir diğer katılımcımız da, yine online eğitimde hocalara ulaşp soru sormanın yüz yüze eğitime göre daha kolay olduğunu belirtmektedir:

“Hocalara yüz yüze de ulaşp soru sorabilirsin ama online ulaşmak daha kolay. Yüz yüze görüşmeden daha kolay hocaya kendini açıklamak ve soru sormak.” (İbrahim, İrlanda)

Yüz yüze eğitimin en belirgin özelliği olan öğrenci ve hocanın aynı ortam içerisinde birbirlerini görüp temas edebiliyor olmalarıdır. Bu durumun sağladığı imkanla görsel ve manevi olarak öğrenciler etkilenmekte, hocayla irtibata geçmek oldukça kolaylaşmaktadır böylelikle verimli bir dersten söz etmek mümkün olmaktadır. Fakat görüşmelerde öğrencilerin bir kısmı, hocaya ulaşmanın ve iletişim kurmanın online eğitimde daha kolay olduğunu vurgulamaktadırlar. Bu sebeple bu durumu bireyin kişisel

özelliklerine, içinde bulunduğu şartlara ve koşullara bağlı olarak değişiklik göstermektedir şeklinde açıklayabiliriz.

Bununla birlikte, Müslümanların azınlıkta olduğu ülkelerde yaşayan Müslümanlar, kendi dinlerine mensup olanların oluşturduğu bir cemaat bulamayabilmektedirler. İnternet onların sanal cemaat³⁰¹ kurmaları konusunda yardımcı olan bir araç konumundadır. Çevresinde din dersi öğrenebileceği herhangi bir kurum veya oluşum bulamayan ve dindaşına özlem duyan Müslümanlar, interneti bu duruma çözüm olarak kullanabilmektedir. Ümmet bilinci ve ümmet olma duygusunu online iletişim ve eğitim programlarıyla sağladıklarını belirtmektedir. Katılımcılar ve özellikle mühtedi katılımcılar, bu konuda online eğitimi faydalı bulduklarını dile getirmektedir:

“Bazı ülkelerde cami, hoca veya Müslüman topluluk bulmak kolay değil o yüzden bence online İslami eğitim merkezi bir rol oynuyor.” (Khatije)

Brezilya’da yaşamını sürdüren ve Müslüman bir çevresi olmayan Sumaiyah, interaktif özelliğe ihtiyaç duyma sebebini şu şekilde açıklamıştır:

“İnteraktif olmasına ihtiyaç duyuyorum, kullandıkları metodoloji olan kayıtlı dersler ve metinler, interaktif olmasına izin vermiyor. Canlı ders yapan çok fazla site yok. Burada pek Müslüman topluluk da yok. Bazen kendimi ümmetten uzakmışım gibi hissediyorum. Bu yüzden interaktif olmasına ihtiyaç duyuyorum.”

Türkiye’de yaşayan katılımcımız, bu tür eğitim programlarına katılma konusunda kendisini şu şekilde ifade etmiştir:

Hz.Muhammed’le ilgili yılda bir kez ya da iki kez yapılan bir webinar (internet tabanlı seminer) var. İnternette herkesle aynı anda toplanıp efendimizle ilgili kısa derslerden oluşan bir seminer. Ben ona her yıl katılırım. Malezya, Latin Amerika, Arap ülkeleri... Aklına gelebilecek her ülkeden katılımcı var. İzleyen grupları da gösteriyorlar

³⁰¹ Veysel Bozkurt, “Sanal Cemaatler”, **Birikim Dergisi**, Sayı:127, 1999, s.67.

canlı bağlanıp, bir ümmet hissi alıyor insanı. Bireysel ya da grup olarak izliyorsun, bu seminer daha çok sohbet gibi.

Buradan da online eğitimin dini bilgi öğretme imkanı sağlamanın yanında Müslüman bir toplulukla iç içe olma ihtiyacını sanal bir ortamda da olsa giderdiğini de söyleyebiliriz.

4.4.6. Online Eğitimde Öğrenci-Öğretmen İlişkisi

Online eğitimin en büyük avantajları arasında yer alan, öğrenci ve hocanın farklı bir zaman ve mekanda yer alıyor olmasına rağmen dersin gerçekleşiyor olması ve öğrencinin sorularını kolaylıkla iletilebiliyor olmasıdır. Fakat bu avantaja rağmen yüz yüze eğitimde meydana gelen “gerçek etkileşimin” online eğitimde olmayışı “sorun” veya “eksiklik” olarak görülmektedir. Bahsi geçen gerçek etkileşimin karşılığı, hocanın somut olarak öğrencinin karşısında dersi anlatıyor olması ve öğrencinin hocayı bir sınıf ortamında görüyor olmasıdır.

Katılımcılarımız arasında yüz yüze eğitimin online eğitime göre imkan olması dahilinde tercih edilme sebebi olarak, hocanın öğrencinin karşısında tüm duygu ve düşüncelerini beden diline yansıtarak dersi işliyor olmasıdır. Bu konuda da katılımcılar arasında çeşitli yorumlar yapılmış olmasına rağmen, hocanın gerçek manada öğrencinin karşısında olmaması, tüm katılımcılar arasında online eğitimin olumsuz bir özelliği olarak değerlendirilmesine sebep olmaktadır:

“Online derste hocayı göremiyorsun ve aslında vücut dili de insanlara birçok şey anlatabilir, hoca öğrencinin anlayıp anlamadığını karşısında öğrenciyi gördüğü zaman fark edebiliyor. Online derste de aktif olmak zorundasın, dikkatli olmak zorundasın. Hoca seni göremiyor ve kesin emin olamıyor anlayıp anlamadığından ama yüz yüze eğitimde vücut dili yansıtıyor nasıl olduğunu, anlayıp anlamadığını. Büyük bir farklılık var bu yüzden.”

Online eğitimden oldukça memnun olmasına rağmen diğer bir katılımcımız da hoca ile aynı ortamda olamamanın bir eksiklik olduğu konusunda görüşlerini şu şekilde ifade etmektedir:

“Gelenek bir hocanın önüne oturmak ve ondan ders almaktır. Sadece bilgi almıyorsun kıyafetini de görüyorsun, onun yaptığı herhangi bir şey etkili olabilir. Örneğin bir arkadaşım Habib Ömer’e yemek ikram edildiğinde bir kısmını yiyip kalanını sakladığını söylemişti. Bunun gibi, sadece bir bilgi öğrenmiyorsunuz, pek çok şey öğreniyorsunuz. O nedenle online eğitim kesinlikle yeterli değildir. Yüz yüze olduğunda sadece bilgi değil “hal” de öğrenirsiniz, online olarak alamayacağınız şeyler öğrenirsiniz. Basit bilgileri öğrenmek için güzel, sizi diri tutması, zihninizi bu meselelerle meşgul etmesi açısından güzel fakat yeterli değil. Mesela Şeyh Eşref söylemişti, bir seyahatten geldiğinde, ders meclisi çok özlediğini, cennetten bir parça gibi hissettiğini söylemişti. Beraber oturmak, beraber olmak, bu bile insana çok şey katıyor.” (Nabila)

“Hal”in geleneksel İslam’ın takipçileri için de önemli bir yer tuttuğunu fakat online eğitimde hocaların “hal”iyle hemhal olmadıklarını vurgulayan öğrenciler, bunun ancak yüz yüze yapılan görüşmeler/dersler neticesinde sağlanabileceğini ifade etmektedirler.

Sitenin yöneticisi Zahir ise öğrencileri tanımayan olmanın bir “sorun” olduğu üzerinden durumu ele almakta ve online icazet vermeme sebeplerini açıklamaktadır:

“Biz icazet verdiğimizde, bu kişi artık başkasına öğretebilir demiş oluyoruz. Öğretebilmenin de unsurları nelerdir? Bilgiye sahip olmak ve aynı zamanda karaktere de sahip olmak. Dolandırıcı olmadığımıza, güvenilir olduğuma, dinin temsilcisi olduğuma, giyinişimle, davranışım, oturuşumla, kalkışım, konuşmamla... Bunların her birini öğrencilerde bilemeyiz. Biz öğrencilerimizi tanımıyoruz. Ya dolandırıcılar, ya şeriate uygun yaşamıyorlarsa, ya sadece bilgiye sahip ve onunla amel etmiyorlarsa? Bizim yaptığımız şey şu, biz tamamlanışın diplomasını veriyoruz. Bu programı, bu kursu tamamlamış olduğuna dair bir diploma. Online icazet vermiyoruz.”

Zahir’in ifadesinden anlaşılacağı üzere, internet üzerinden kurulan ilişkilerde karşısında bulunan öğrencileri tanımadıkları için tam güven duyulamayacağı, bu sebeple

de icazet vermediklerini anlamaktayız. Hoca, online olarak karşısında bulunan öğrencilerine ders vermektedir fakat bu dersin neticesinde nasıl bir etki uyandırdığı ve verdiği eğitimin nasıl bir karşılığının olduğunu tam olarak bilememektedir.

Hocaların öğrencilerini bilmemesi konusu, internet üzerinden kurulan ilişkide problem teşkil edebilmektedir. Bu konuda Hedaya Hardford'un asistanı olan Naila'nın ifadesi önemli bir yer tutmaktadır:

“Olumsuz özelliği de öğrencilerini bilmiyor tanımıyor olmak. Ben yüz yüze ders verirken bazen birileri soru soruyor, ben de öğrencileri tanıdığım bildiğim için o durumu göre cevap veriyorum. Belki öğrenci yeni Müslüman olmuş, o zaman cevabı daha kolay vermek gerekiyor, çünkü o daha yeni dönmüş. Belki başka bir öğrenci çok daha bilgili o zaman ona daha derin cevap vermek gerekiyor fakat online öyle değil öğrencileri tanımadığı için bu yüzden büyük bir hata yapabilir hoca, yeni Müslüman olmuş birine verdiği cevapla çünkü o Müslüman olduğu için memnun olsa da hala şüpheler barındırıyor olabilir içinde daha yeni olduğu için. Online atmosfer de öğrencilerin kalbini kırabilecek bir hata yapabilirsin fark etmeden çünkü onların nerden geldiğini kim olduğunu bilmiyorsun. Öğrenci açısından, hocayla etkileşim halinde değilsin. Ben Şeyh Eşref ve Hedaya Hardford'dan yüz yüze ders aldım ve bu yüzden çok şanslıyım ama diğer öğrenciler onlarla hiç tanışmadı online derslerin yanında yüz yüze ders almadılar. Bu yüzden yakınlık hissedemezler. Ve yakınlığa öğrenciyken ihtiyaç var çünkü senin hocaya daha çok saygı duymanı sağlar, onları gördüğünde onlar hakkında daha çok duygu beslemeni sağlar. Konuşmaları, giydikleri kıyafet, halleri hareketleri. Bunları online da iken öğrenemiyorsun.”

Naila'nın ifadelerinden de anlaşılacağı üzere hocalar ile yüz yüze temasa geçilememesi özellikle manevi anlamda online eğitimin olumsuz bir yanı olarak ortaya koymak mümkündür. Öğrencilerin özel durumları bilinmemekte ve bu sebeple öğrencisini tanımayan hocalar da bu özel durumlar karşısında uygun bir tutum alamamaktadırlar. Sırf özel durumlar için değil, öğrencinin genel olarak neye ihtiyacının olup olmadığını bilip ona göre bir yol tayin etmek hocanın temel görevlerinden biridir. Bu konuda Dihye'nin ifadesi önemlidir:

“Yüz yüze derslerde hocalar beni biliyor ve neye ihtiyacım olduğunu da bilir ve öğrenip öğrenemememi kontrol eder. Ancak online eğitim çok verimli olmasına rağmen, hocalar gerçek anlamda öğrencilerini bilmezler ve bana en doğru şekilde rehberlik edemezler.”

4.4.7. Online Eğitimin Kadınlara Sunduğu İmkanlar

Online eğitimin kadınlara sunduğu imkanlar gibi bir başlık açmamızın sebebi, qibla sitesinin öğrencilerinin büyük çoğunluğunu kadınların oluşturmasıdır. Bunun yanında sadece kadınlar online İslami eğitimi tercih etmektedir gibi bir genelleme yapmak da mümkün değildir. Çalışan, okuyan veya belli bazı sorumlulukları olan erkekler için de online eğitim önemli bir alternatif olmaktadır. Fakat yine de online eğitim, özellikle Müslüman kadınların kendi yaşam koşullarından ötürü tercih ettikleri bir eğitim modeli olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Namira hem bir kadın olarak uzağa gitmenin zor olduğunu hem de spesifik tercihini (Hanefi fıkhı) yakın bir çevrede bulamadığını ifade ederek, online eğitimi ön plana çıkarmaktadır:

“Londra’da merkeze uzak bir eyalette oturuyordum. Oturduğum yere yakın bir yerde Hanefi fıkhı hocası yoktu. Eğer Hanefi fıkhı öğrenmek istiyordysam biraz uzağa gitmem gerekiyordu ve dönüşte vakit geç oluyordu. Özellikle bir bayan için bu zor bir şey, araba kullanmayı da bilmiyorum.”

Eski ile günümüzü kıyaslayarak eğitimi ele alan katılımcımız ise, eskiden de olsa kadınlar kolaylıkla eğitim için seyahat edemiyorlardı şimdi de yine kadın oldukları için seyahat edemediklerini vurguluyor:

“Eğitim almak için uzağa gidilebilirdi, insanlar öyle yapıyordu ve bu normal bir şeydi ama daha çok erkekler için. Eğer o zamanda yaşamış olsaydım daha erken evlenip çocuklarım olabilirdi, üniversiteye gitmeyebilirdim. Şimdi seyahatler kolaylaştı fakat şimdi de kadınlar evli ve çocuk sahibi, Müslüman kadınların eğitim için uzağa gitmesi pek mümkün değil. Bu yüzden online eğitim Müslüman kadınlar için çok faydalı.” (İnayet, Amerika)

Sitenin yöneticisi Zahir, bize kayıt rakamlarını temin edemese de, sitenin kullanıcılarının çoğunun kadınlardan oluştuğunu beyan etmiş ve yaptığımız mülakatlar da bu durumun nedenlerini desteklemiştir. Sitenin bütün kullanıcıları kadınlardan oluşmasa da İslam dininin kadının tek başına seyahati noktasında daha sıkı kurallara sahip olması, hoca öğrenci ilişkilerinde kadın-erkek ilişkilerinin daha sıkı olması ve günlük hayatlarında kadınların sorumluluklarından ötürü kadınlar, vakti ve saati belli, ev dışındaki eğitim olanakları yerine, evlerinde diğer işleri ile beraber yürütebilecekleri online eğitimi tercih etmektedir.

4.5. Mülakatların Değerlendirmesi

Yaptığımız çalışmada farklı ülkelerde yaşayan ve farklı milletlerden olan katılımcılarımızın ortak özelliği müslüman olmaları ve dinlerini öğrenmek için online İslami eğitim alıyor olmalarıdır. Doğup büyüdüleri yer ve çevre itibariyle farklılaşan bu insanlar, ortaklaştıkları din sebebiyle, farklı ülkelerde bulunan alimlerden internet aracılığıyla eğitim alarak dini eğitimden mahrum kalmamaya çalışmaktadırlar. Görüşmecilerimiz, internetin oluşturduğu küresel bir etkileşim içerisinde mekan ve zaman farketmeksizin ortak bir paydada yani *qibla.com* sitesinde buluşmaktadırlar. Bu durum bazı durumlarda benzer sonuçlara yol açmakta bazen de farklılıkları ortaya koymaktadır. Yaptığımız mülakatlardan ortaya çıkan sonuçlardan biri insanların online İslami eğitimi tercih etmelerinin yegane sebebinin çevrelerinde eğitim alabilecekleri kurum veya kişilerin olmaması değildir. Aynı zamanda eğitim için seyahat etmenin masraflı ve zor bir eylem olması, online eğitimin teknik olarak sağladığı avantajlara ek olarak bu sistemin tercih edilmesinde etkilidir.

Yaşadığı yerde İslam eğitimi veren kurumların/kişilerin olmadığını ifade eden görüşmecilerimiz online eğitim sayesinde dinlerini öğrenebildiklerini ve böylece dinlerine daha bağlı olduklarını ifade etmişlerdir. Bu ifadede bulunan görüşmeciler, yeni müslüman olan ve dinini öğrenmek konusunda hevesli olan kişilerdir. Online İslami eğitim sitelerini takip eden ve devamlı ders alan bu öğrencilerin dışında müslüman bir

topluluğun içinde bulunmayan ve dini etkinliklerden uzak kalan bazıları için de dinle bağlarını koparmamak adına tercih edilen sanal bir kurtarıcıdır. Dinlerini öğrenmek isteyen ve bunun için gayret sarf eden kimseler için online İslami eğitim oldukça yararlı olmaktadır.

Mülakat yapılan öğrenciler, online derslerin evden çıkmadan, rahatlıkla ders almaya imkan tanınması nedeniyle büyük bir kolaylık ve rahatlık sağladığını belirtmişlerdir. Aynı zamanda derslerin kayıt altına alınması ve anlaşılmayan derslerin tekrar dinlenebilme imkanı, öğrencilerin bir diğer tercih sebebidir. Bu sebeplerin dışında öğrenciler, özellikle canlı derslerde, hocalara doğrudan, bir sınıf ortamında soru sorarken yaşanması muhtemel gerilimleri yaşamadan soru sorabilmelerinin rahatlığını vurgulamaktadırlar. Online eğitimin bir diğer önemli avantajı, öğrencilerin istedikleri dersleri seçebilmelerine imkan tanınmasıdır. Bu sayede öğrenciler, bir bütün programı takip etmek yerine kendi eksikliklerini gidermeyi tercih edebilmektedirler.

Online İslami eğitimin en büyük eksiği, eğitimin bilgi edinmenin yanında en önemli etkisi olan “hal”den etkilenme olanağına imkan vermemesidir. Öğrenciler hocaları görememekte, onların nasıl hareket ettiklerini, bilgilerini uygulayıp uygulamadıklarını ya da nasıl uygulayıp uygulamadıklarını görememektedir. Öğrencileri esas etkileyen hocanın “hal dili”dir ve bu “hal dili”nden etkilenebilmektedirler. Esas öğretici olan şeyin “hal dili” olduğunu ifade eden katılımcılarımız için online eğitim, hocalarla irtibat kurma noktasında avantajlı fakat hocanın “hal dili”ni göremedikleri için dezavantajlı bir platform olarak değerlendirilebilir.

Online eğitimde değişiklik gösteren ders biçimleri (canlı, kayıttan, ses kaydı...) öğrencilerin kendilerini disipline etme veya edememe durumlarını da etkilemektedir. Aynı zamanda öğrencinin kendi potansiyeline bağlı olarak değişen disipline olma durumu, görüşmelerden anladığımız kadarıyla online eğitimde çok daha zor bir şekilde sağlanabilmektedir. Öğrencinin disipline olamaması, dersin verimsiz geçmesine veyahut dersi almaktan vazgeçmesine sebep olacaktır. Öğretmen öğrenciyi birinci elden tanıdığı zaman derste kendisini daha sorumlu hisseden öğrenci, burada böyle bir sorumluluk hissetmeyecek ve istediği an dersi bırakabilecektir. Bu da online eğitimin derse devamlılığı sağlama noktasında problemleri yanlarından biri olarak ele alınabilir.

Online eğitimin özellikle kadınlar tarafından tercih edilen bir araç olduğunu söylemek mümkündür. Başta qibla olmak üzere araştırılan diğer sitelerden edindiğimiz bilgi bize bu genellemeyi yapma imkanı vermiştir. Katılımcılarımızın çoğunun kadın olması da bir veri olarak ele alınabilir. Müslüman kadınların seyahat etmelerine gerek kalmaksızın evlerindeyken rahat biçimde İslam eğitimi alabiliyor olmaları, kendileri tarafından bir fırsat olarak nitelendirilmektedir. İslam eğitimi alma noktasında çeşitli imkansızlıkları olan kadınlar, dini eğitimlerini bu tür siteler aracılığıyla giderebilmekte ve gereken bilgileri güvendikleri hocalardan sistematik bir eğitim yöntemiyle edinmektedirler. Günümüzde her ne kadar ulaşım imkanlarında kolaylıklar sağlanmış olsa da Müslüman kadınlar için seyahat edip bir süre bilmedikleri bir yerde ikamet etmek oldukça zordur. Özellikle Batılı müslüman kadınların bir Arap coğrafyasına gitmesi ve dilini bilmediği bir ülkede yaşaması nadir örnekler dışında genel olarak gerçekleşmemektedir. Bu tür İslam eğitimi siteleri, İngilizce olup dile vakıf olan herkesin özellikle Avrupalı ve Amerikalı Müslüman kadınların kolaylıkla erişebilmelerini mümkün kılmıştır. Günümüzde de sadece İngilizcede değil diğer dillerde de online İslam eğitimi sitelerinin varlık göstermeye başladığını söyleyebiliriz.

Geleneksel İslam eğitiminin internet gibi modern bir araç üzerinden kullanılıyor olması tartışmaya açık önemli bir konudur. Bu konuda öğrencilere yönelttiğimiz soru olan “Yüz yıl önce bir alim günümüze gelse ve online İslam eğitimini görse, sizce nasıl bir yorum yapardı?” sorusuna verdikleri yanıt, öğrencilerin ortak bir kanaate sahip olduklarını göstermektedir. İlk olarak durumu garipseyecek olan alimler, hocaların ilmi seviyesini ve öğrencilerin imkanlarını görünce anlayış gösterecektir şeklinde özetleyebileceğimiz yorumlar yapıldı. Öğrencilere göre kullanılan aracı oldukça garip bulacak olan geçmişte yaşamış olan alimler, online İslam eğitiminin sağladığı imkanları ve faydaları görünce aracın modern olmasının problem teşkil etmeyeceğini düşüneceklerdir.

Derslerin bir diğer dikkat çeken özelliği, sitenin tamamında vurgulanan geleneksel İslami öğreti, geleneksel yaklaşım yanında, ders müfredatının ve işleyişinin tamamıyla modern üniversite sistemine benzemesi ve kullanılan araçların yüksek teknolojiye dayanmasıdır. Örneğin, geleneksel yaklaşım da bir kitabın ders olarak işlenmesi, o kitabın tamamının

bir hoca tarafından öğrenciye okutulması şeklinde devam ederken, qıbla’de dersler, üniversite müfredatı gibi, belirli hafta sınırı ile sınırlanmaktadır. Bu noktada sitenin, ‘geleneksel’ tabirinin yoğunluklu olarak kullanılmasına rağmen, bu tabirin ders metodunda tam karşılığının bulunmadığı söylenebilir. Bu sebeple Qıbla’nin ders metodu ve müfredatını, İslam eğitim tarihini referans alarak ele aldığımızda, şekli olarak geleneksel yapıları kullanmakla beraber, metod olarak modern üniversite eğitimine daha çok benzediği söylenebilir.

Belli bir program doğrultusunda eğitim veren online İslami eğitim sitelerinin tercih edilmesindeki en önemli etkenlerin başında, bu sitelerde ders veren hocaların, eğitimleri ve birikimleri nispetinde güvenilir insanlar olmasıdır. Bu durum internetten eğitimini tamamlayan insanlar için önemli bir noktadır. Zira İnternet, bilgi birikimine, güvenilirliğine bakmadan herkesin istediği yorumu istediği şekilde yapmasına imkan veren bir platformdur. İncelediğimiz eğitim platformları ise, hem hocaları hem de sistemleri olarak güvenilir bir çerçeve çizmeye çalışmaktadır ve bu çaba, siteleri tercih eden öğrenciler için de önemli bir tercih sebebidir.

Netice itibariyle öğrenciler, online İslami eğitimin çok büyük rahatlıkları olmasının yanında ciddi eksiklikler barındırdığını, bu nedenle tercih edilmesindeki en önemli etkinin, elde edilemeyen bir eğitimi almakta alternatif bir yol olduğunu vurgulamaktadır.

SONUÇ

Son 15 senede yaygınlaşmaya başlayan online İslami eğitim olgusu, ‘küreselleşme’, ‘internet’, ‘uzaktan eğitim’ ve ‘İslam eğitim tarihi’ nin kesişim noktasında yer almaktadır. Farklı alanların kesişim noktasında durmasının yanında online İslami eğitim kendine has dinamiklere ve işleyişe sahiptir.

Küreselleşmenin doğurduğu sınırsız dünya fikri, internetin zaman ve mekanı birbirine yakın kılan yapısıyla birleşince küreselleşmenin hızı arttı ve toplumlar arası etkileşim tarihte görülmediği kadar yoğunlaştı. Yerel bir kasabada olup biten bir hadise küresel ağlar yoluyla anında dünya genelinde duyulup toplumsal veya siyasal herhangi bir alandaki akışı değiştirebilir hale geldi. Küresel ağların temelini oluşturan internet, web 2.0’ın gelişmesiyle paralel olarak sadece bilgi alınan bir mecra değil isteyen herkesin bilgilerini aktarabileceği de bir alan oldu. Bununla birlikte farklı kıtalarda yaşayan insanlar aynı mecradan beslenip aynı bilgiyi edinebilme imkanına kavuştular. Bu imkan bilginin küresel zemine taşınmasını sağladı. İnsan hayatı için önemli bir yere sahip olan din olgusu da kısa zamanda internette en çok aranan konulardan biri haline geldi. İnternet sahasına taşınan din böylece küreselleşmeden payını almış oldu. Her türlü dini literatürü içerisinde barındıran internet ile uzaktan eğitim birleşince tezimizin konusu olan online İslami eğitim olgusu karşımıza çıktı.

Online İslami eğitimde öncelikle zikretmemiz gereken etmen, internetin gelişimi ve küreselleşmenin yaygınlaşmasıdır. İnternet, online İslami eğitimin maddi temelini sağlarken, küreselleşme bu yeni durumun sosyal zeminini olgunlaştırmaktadır. Dünyanın farklı yerlerinden kullanıcıların kendi fikirlerini ve bilgilerini paylaşabildikleri platformlara imkan veren internet, aynı zamanda sınırlara bağlı kalmadan farklı insanların sanal bir mecrada buluşmalarına da zemin hazırlamıştır. Küreselleşmenin doğurduğu sınırsız dünya fikri internetin gelişimi ile doğrudan ilişkilidir ve bu nedenle internet ve küreselleşme birbirini besleyen süreçlerdir.

İnternetin gelişmesinden etkilenen bir diğer konu uzaktan eğitimidir. Uzaktan eğitim yaklaşık yüz yıllık geçmişiyle günümüzde her geçen gün öğrenci sayısı devasa şekilde artan bir eğitim platformu haline gelmektedir. Üniversitelerin kendi bünyelerinde

açtığı uzaktan eğitim programları, uzaktan eğitim imkanı sunan mooc gibi uygulamalar, eğitimi internet sahasına taşımaktadır. Bu gibi uygulamalarla birlikte yeni nesil eğitim anlayışı olarak uzaktan eğitim günümüz eğitim anlayışına dahil olmaktadır.

İnternetin ulaşımı kolay, ucuz, interaktif, görüntülü ve sesli özellikleri birarada sunmasıyla bu özellikleri bünyesinde barındırmaya başlayan uzaktan eğitim, öğrencilere son derece cazip gelmektedir. Bir çok farklı alanda eğitim imkanı sunan uzaktan eğitim, dini eğitim verilme noktasında da tercih edilmektedir. Hem üniversite bünyesinde hem de bireysel çabalar sonucu farklı alanlarda internet üzerinden dini konularda uzaktan eğitim verilmektedir. Bu durumda online İslami eğitim, uzaktan eğitimde varolan yöntem ve teknikler kullanılarak dini eğitime ulaşma konusunda bireylere yeni bir olanak sağlamaktadır.

Online İslami eğitimin, İslam eğitim tarihi açısından konumu ise dikkate değerdir. İslam tarihi boyunca toplumlar nezdinde kilit bir öneme sahip olan ilim tahsili, yaşanan döneme, coğrafyaya, imkanlara ve ihtiyaçlara göre değişiklikler göstermiştir. Eğitim zaman içinde belirli mekanlara yani medreselere taşınmıştır. Tarihi süreç içinde en önemli kırılma noktaları, İslam dünyasının modernite ile karşılaştığı 19. yüzyıl sonrasında gerçekleşmiştir. Klasik eğitim kurumlarının yenilenmesi, din eğitimi için yeni kurumların açılması gibi gelişmeler ancak bu dönemden sonra daha büyük yoğunluk kazanmıştır. 19. yüzyılda rüştiyelerin açılması, medreselerde yapılan değişiklikler, 20. yüzyılda İmam Hatiplerin ve İlahiyat fakültelerinin açılması yenileşme hareketlerine birer örnektir.

Online İslami eğitim, İslam eğitim tarihinde yaşanan değişim süreci içinde, yeni gelişen bir aracın İslam eğitimi alanında kullanılması olarak görülmektedir. Online İslami eğitim veren siteler, üniversitelerin eğitim tarzını temel almış; ortalama 12 haftalık ikişer dönemden oluşan 4 yıllık programlar uygulamaktadırlar. Bu yanı sıra internet gibi modern araçların din eğitiminde kullanıldığına şahit olduğumuz bu yeni durumdan çıkaracağımız ilk sonuç Online İslami eğitimin din eğitiminde yeni bir merhaleye işaret ettiği hususudur.

Online İslami eğitim veren internet siteleri, bu sitelerin açılmasına imkan veren teknik altyapıların oluşmasının hemen ardından faaliyete başlamış ve hızla yayılmışlardır.

islamiconlineuniversity.com, seekershub.org, maryaminstitute.org, ilmessentials.com gibi internet siteleri, dünyanın dört bir yanından binlerce öğrenciye farklı seviyelerde dersler vermeye başlamışlardır. Bu eğitim kurumlarının ortak noktaları, düzenli bir müfredat işlemleri ve çoğunluğunun paralı olmasıdır. Klasik İslam literatürünü takip eden dini eğitim mecraları olmalarından dolayı bu siteler öğrenciler tarafından özellikle tercih edilmektedir. Ayrıca yaptığımız mülakatlar neticesinde ulaştığımız sonuca göre online eğitim almaya niyetlenen öğrenciler için öncelikli tercih sebebi, bu sitelerin hocalarına ve kurumlara duydukları güvenidir. Bu husus, online İslami eğitim kurumlarını, münferit videoların yüklendiği sitelerden ya da dini forumlardan ayıran yüklemekten veya forumlarda işlenen dini konulardan ayıran en önemli noktadır.

Müslümanların İslam toprakları dışında geniş kitleler halinde yaşamaya başlaması, tarihte ilk kez dini eğitimin nasıl sağlanacağı konusunu bir problem haline getirmiştir. Online İslami eğitim bu alanda ortaya çıkan problemlere de bir cevap niteliği taşımaktadır. Online İslami eğitim, ulaşımı kolay, güvenilir kaynaklardan işlenen derslerle öğrenciler için önemli bir alternatif olarak değerlendirilmektedir. O, bu yanı sıra önemli bir ihtiyaca karşılık gelmektedir. Aynı zamanda, yakınlarında müslüman bir cemaat bulamayanlar için sanal cemaat olarak bazı manevi ihtiyaçları karşılamaktadır. Fakat yine de yüz yüze verilen dini eğitimin yerini tutmamaktadır. Bunun sebebi yüz yüze eğitimde olduğu gibi sanal mecranın “hal dili”ni yansıtamamasıdır.

Araştırmamızda ele aldığımız başta qibla.com internet sitesi olmak üzere eğitim odaklı internet sitelerinin kendilerini nasıl tanımladıkları incelendiğinde, pek çok dersin klasik ders işleme usulüne uygun olarak yapılandırıldığı ve sitelerin kendilerini tamamiyle geleneksel öğrenim çizgisi içinde konumlandıkları görülmektedir. Fakat araştırmamız neticesinde elde ettiğimiz sonuçlar, bu sitelerin sadece İslam eğitim tarihi içinde bir yenilik olarak ele alınamayacağına; aynı zamanda online İslami eğitim veren sitelerin küreselleşmenin etkisiyle şekillenen yeni bir sosyal yapıya dayandığına ve işleyiş olarak İslam eğitim tarihinde uygulanan eğitim metodlarına dayandığı kadar, online eğitim ve uzaktan eğitime dair yaklaşımlar ile de yakın temas içinde olduğuna işaret etmektedir.

Sonuç olarak online İslami eğitim veren siteler, internet üzerinden hizmet vermeleri ve çoğunlukla küreselleşme neticesinde meydana çıkmaya başlayan dini gruplar tarafından kullanılmalari sebebiyle küreselleşme olgusu ile doğrudan etkileşim içindedir ve aynı zamanda dini eğitimin küreselleşmesine de zemin hazırlamaktadır. Bunun yanında, yaptığımız mülakatlar şunu göstermiştir ki, bu yeni eğitim yöntemi hoca öğrenci ilişkisi ve öğrencilerin ders ile ilişkileri bakımından ciddi yenilikler getirmektedir. Öğrencilerin online İslami eğitime dair tecrübeleri ve bu yeni tecrübelerin İslam eğitim tarihi açısından incelendiğinde getirdiği yenilikler muhtelif araştırmalarla netlik kazanabilir. Bizim araştırmamızda elde ettiğimiz bulgular örneğin, erkek hocalar ile yüz yüze eğitim alamayan kadın öğrencilerin, online İslami eğitim veren siteler vesilesiyle erkek hocalardan rahatlıkla ders alabildiklerini göstermektedir. Aynı zamanda öğrencilerin evlerindeki rahat ortamlarda ders alabilmeleri, derslerin tekrar dinlenebilmeleri sunulan imkanların genişliğine işaret etmektedir. Buna karşın hocalarla birebir ilişki kurulamaması nedeniyle dini ilimlerde yoğunlaşmak isteyenler için derslerin yeterli dini eğitim imkanı sunmadığı hususu öğrenciler tarafından ısrarlı dile getirilmiştir. Netice itibariyle online İslami eğitim, avantajları ve dezavantajlarıyla yeni bir fenomen olarak genel anlamda eğitim, özeldyse İslam eğitimi tarihindeki yerini almaktadır.

Online İslami eğitimin geleceği konusunda ulaşımının kolay olması ve çeşitli alternatiflerinin oluşturulmasıyla giderek tercih edilen bir eğitim platformu olacağını söylememiz mümkündür. Bu sebeple ülkemizde son 2-3 senede ortaya çıkmaya başlayan, dünyada ise 10-15 yıllık bir mazisi olan online İslami eğitim, farklı yönleri ile araştırılması gereken bir konudur. Biz burada online İslami eğitimi qibla.com'un kendi programını nasıl yapılandığı ve hangi amaçlarla dersler verdiğini yöneticilerinin kendi beyanları, internet sitesinde verilen ders tanımları ve öğrencilerinin site hakkındaki ve genel olarak online İslami eğitim hakkındaki görüşleri doğrultusunda incelemeye çalıştık. Fakat sayısı gün geçtikçe artan benzeri internet sitelerinin ve bu tür derslere ihtiyaç duyan öğrencilerin varlığı, online ders veren sitelere duyulan ilginin artması, konuyu pek çok açıdan incelenmeye değer kılmaktadır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Adıvar, A. Adnan. **Osmanlı Türklerinde İlim**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982.

Akgündüz, Hasan. **Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi Amaç, Yapı, İşleyiş**, Ulusal Yayınları, 1996.

Akyıldız, Ali. **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)**, İstanbul:Eren Yayıncılık, 1993.

Akyüz, Yahya. **Türk Eğitim Tarihi**, İstanbul: Kültür Koleji Yayınları, 1994.

Ally, Mohamed. “Foundations of Educational Theory For Online Learning”, *Theory and Practice of Online Learning*, Canada: AU Press, Athabasca University, 2004.

Atay, Hüseyin. **Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi Medrese Programları-İcazetnameler- İslahat Hareketleri**, İstanbul: Dergah Yayınları, 1983.

Aytekin İşman, Uğur Demiray, “History Of Distance Education”, Aytekin İşman, Uğur Demiray, Murat Barkan, **Online Distance Education Book** içinde (21-56), İnternet Publication: Tojet, 2015.

Baltacı, Cahit. **XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri**, Ankara: İrfan Matbaası, 1974.

Basuğuy, Bedrettin. “Selahattin-i Eyyübi Devrinde İlmi Faaliyetler”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE), 2006.

Bates, A. W. Tony. **Technology, E-Learning and Distance Education**, New York: Routledge, 2005.

Bauman, Zygmunt. **Küreselleşme Toplumsal Sonuçları**, İstanbul:Ayrıntı Yayınları, 1999.

Bayraktar, M. Faruk. **İslam Eğitiminde Öğretmen- Öğrenci münasebetleri**, İstanbul: İFAV, 1984.

Berger, L. Peter ve Samuel P. Huntington (Ed.). **Bir Küre Bin Bir Küreselleşme** İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003.

Berman, Marshall. **Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.

Bunt, R. Gary. **Virtually Islamic**, England: University of Wales Press Cardiff, 2000.

Bunt, R. Gary. **Imuslims; Rewiring the House of Islam**, ABD: The University of North Carolina Press, 2009.

Castells, Manuel. **Ağ Toplumunun Yükselişi**, Cilt 1: Ağ Toplumunun Yükselişi, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 2008.

Castells, Manuel. **İsyan ve Umut Ağları: İnternet Çağında Toplumsal Hareketler**, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2013.

Castells, Manuel. **The Internet Galaxy**, Oxford: Oxford University Press, 2001.

Çelebi, Ahmet. **İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi**, 1974.

Dağ, Mehmet ve Hıfzırrahman R. Öymen. **İslam Eğitim Tarihi**, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1974.

Dede, Melih Bayram. **İnternet**, İnsan Yayınları,2004.

Duman, Zeki. **Uzaktan Eğitim**, Ankara: Pegem, 2002.

Dawson, Lorne. "The Mediation of Religious Experience in Cyberspace", **Religion and Cyberspace**, (Ed) Morten T. Hojsgaard and Margit Warburg, New York: Routledge, 2005.

Ergin, Osman. “Sübyan Mektepleri” **Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sibyan Mektepleri** içinde (Ed. İsmail Kara, Ali Birici), İstanbul: Dergah Yayınları, 2005.

Ergin, Osman. **Türk Maarif Tarihi**, İstanbul: Eser Kültür, Cilt:1, 1977.

Falk, Richard. **Yırtıcı Küreselleşme**, İstanbul: Küre Yayınları, 2001.

Fuchs, Cristian. **Internet and Society Social Theory**, New York: Routledge Publications, 2008.

Giddens, Anthony. **Sosyoloji**, İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2008.

Giddens, Anthony. **Modernliğin Sonuçları**, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010.

Giddens, Anthony. **Elimizden Kaçıp Giden Dünya**, İstanbul: Alfa Yayınları, 2000.

Giddens, Anthony Will Hutton. “Anthony Giddens and Will Hutton in Conversation”, Anthony Giddens ve Will Hutton (Ed.), **On The Edge**, UK: Vintage Publisher, 2001.

Gülbahar, Yasemin. **E-öğrenme**, Ankara: Pegem, 2009.

Güzel, Mehmet “Küreselleşme, Tüketim Kültürü ve İnternet’deki Gençlik Siteleri”, Mutlu Binark (Ed.), **Yeni Medya Çalışmaları**, Ankara: Dipnot Yayınları, 2007.

Gordon, Marshall. **Sosyoloji Sözlüğü**, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2005.

Grewal, Zareena ve R. David Coolidge, “Islamic Education in the United States: Debates, Practices, and Institutions”, Juliane Hammer, Omid Safi (Ed.), **The Cambridge Companion to American Islam** içinde (246-265), England: Cambridge University Press, 2013.

Haberli, Mehmet **Sanal Din**, İstanbul: Açılım Yayınları, 2014.

Hadden, Jeffrey ve Douglas E. Cowan. "The Promised Land or Electronic Chaos? Toward Understanding Religion on the Internet", Jeffrey K. Hadden ve Douglas E. Cowan (Ed.), **Religion On The Internet: Research Prospects And Promises** içinde, (3-21), New York: JAI, 2000.

Hamidullah, Muhammed. **İslam Peygamberi**, İstanbul: Beyan Yayınları, 2009.

Held, David ve Anthony McGrew. **Küresel Dönüşümler Büyük Küreselleşme Tartışması**, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2008.

Hirst, Paul ve Grahame Thompson. **Küreselleşme Sorgulanıyor**, Ankara: Dost Kitabevi, 1998.

İşman, Aytekin, Uğur Demiray, "History Of Distance Education", Aytekin İşman, Uğur Demiray, Murat Barkan, **Online Distance Education Book** içinde (21-56), Tojet, 2003.

Jeanneney, Jean-Noel. **Başlangıcından Günümüze Medya Tarihi**, İstanbul: YKY Yayınları, 2009.

Kaya, Zeki. **Uzaktan Eğitim**, Ankara: Pegem Yayınları, 2002.

Manfred B. Steger, **Globalization: A Very Short Introduction**, Oxford: Oxford Publications, 2003.

Moore, Michael. **Distance Education**, UK: Cengage Learning, 1996.

Nasr, Seyyid Hüseyin. **İslam ve Bilim** İstanbul: İnsan Yayınları, 2008.

Makdisi, George. **İslam'ın Klasik Çağında Din Hukuk Eğitimi**, İstanbul: Klasik Yayınları, 2007.

Rath Jan, Kees Groenendijk ve Rinus Renninx, "Belçika, İngiltere ve Hollanda'da İslam'ın tanınması ve Kurumsallaşması", Kadir Canatan (Ed.), **Avrupa'da İslam**, İstanbul: Beyan Yayınları, 2005.

Ray, Larry. **Globalization and Everyday Life**, New York: Routledge Publications, 2007.

Ritzer, George. **Globalization: A Basic Text**, UK: Wiley- Blackwell Publications, 2010.

Robertson, Roland. **Globalization Social Theory and Global Culture**, London: Sage Publications, 1996.

Robertson, Roland. **Küreselleşme Toplum Kuramı ve Küresel Kültür**, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999.

Robins, Kevin. “Küreselleşme Karşılaşmaları”, David Held ve McGrew (Ed.), **Küresel Dönüşümler**, İstanbul: Phoenix Yayınları, 2008.

Roy, Olivier. **Küreselleşen İslam**, İstanbul: Metis Yayınları, 2003.

Ryan, Johnny. **A History of internet and Digital Future**, Reaction Books, 2010.

Sauve, Louise. “What’s behind the Development of a course on the concept of distance education?” Desmond Keegan (Ed.), **Theoretical Principles of Distance Education** içinde, New York: Routledge, 2000.

S. M. Nakib el- Attas. **İslami Eğitim, Araçlar ve Amaçlar**, İstanbul: Endülüs Yayınları, 1991.

Simonson, Michael Sharon Smaldino, Michael Albright, Susan Zvacek. **Teaching and Learning at a Distance**, USA: Prentice Hall, 2003.

Şeşen, Ramazan. **Selahaddin Eyyubi ve Devri**, İstanbul: İSAR, 2000.

Tomlinson, John. **Globalization and Culture**, ABD: University of Chicago Press, 1999

Thompson, B. John. **Medya ve Modernite**, İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2008.

Tinker, Claire. **State Funded Muslim Schools? Equality, Identity and Community in Multifaith Britain**, PhD Thesis, England: University of Nottingham, 2006.

Tomlinson, John. **Küreselleşme ve Kültür**, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2004.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı**, Türk Tarih Kurumu, 2014.

Vardi, Recep. **İnternet ve İslam: Din Sosyolojisi Açısından Dini Siteler Üzerine Bir Araştırma**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, 2012.

Uşun, Salih. **Uzaktan Eğitim**, Ankara: Pegem Yayınları, 2006.

Yurdanaydın, G. Hüseyin. **İslam Tarihi Dersleri**, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971.

Sürelî Yayınlar

Aktı, Ümit. **Sosyolojik Açıdan Küreselleşme ve Din**(Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi,2008) s.60.

Akyüz, Yahya. “Osmanlı Döneminden Cumhuriyete Geçilirken Eğitim-Öğretim Alanında Yaşanan Dönüşümler”, **Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi**, C:1, Sayı:2, 2011, s.16.

Alkan, Cevat. “Uzaktan Eğitim Sistemlerinin Karşılaştırmalı olarak incelenmesi”, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fak. Yay. No.157, Ankara 1987, Aktaran: Ahmet Duman, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**,

Arslan, Ahmet Turan. “Malezya’da Din Eğitimi ve Arapça Öğretimi”, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı13-15, 1997, s.30-40.

Atay, Hüseyin. “İslam’da öğretim”, **AÜİF Dergisi**, Ankara, 1978, 8. Sayı, s.18.

Ayhan, Halis. “İlahiyat Fakültesi”, **İslam Ansiklopedisi**, C.22, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

Barkan, Murat. **Eğitim Amaçlı İletişim ve Videonun İşlevleri: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi’nde Örgütsel Uygulama Model Önerisi**, No:764/17, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi, 1998.

Bozkurt, Nebi. “Medrese” maddesi, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 28, Ankara, 2003.

Bozkurt, Veysel. “Sanal Cemaatler”, **Birikim Dergisi**, Sayı:127, 1999, s.67

Dursun, Davud. “Avustralya”, **İslam Ansiklopedisi**, C.4, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.

Gündüz, Mustafa. **Osmanlı Eğitim Mirası Klasik ve Modern Dönem Üzerine Makaleler**, Doğubatı, 2013, s.510-511

Haberli, Mehmet. *İslam ve İnternet, Dijitalleşen Din*, Köprü Kitapları, İstanbul, 2015 s.45-46.

Hamidullah, Muhammed. “Müslüman’ın Batı Aleminde ve memleketine dönüşünde karşılaştığı problemler”, **Normes et Valeurs dans L’Islam Contemporain**, Paris:Payot, Münir Koştaş (çev.), 1966.

Kalay, Şerafettin. “Ashab- Suffe”, **Eğitim Yazıları Dergisi**, Sayı 19, s. 46.

Kaya, Mehmet. “Küreselleşme Yaklaşımları”, **Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi**, S:13,2009.

Kaymakcan, Recep. “Türkiye’de Din Eğitimi Politikaları Üzerine Düşünceler”, **EKEV Akademi Dergisi**, Sayı:27, 2006, S.23.

Kazıcı, Ziya ve Halis Ayhan. “Talim ve Terbiye” **İslam Ansiklopedisi**, C.39, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.

Kenan, Seyfi. “Amerika’da Müslüman Cemiyetlerin Doğuşu: New Yorklu Müslümanların Dini-Sivil ve Eğitsel Kurumlaşma Süreci”, **İslam Araştırmaları Dergisi**, Sayı.11, 2004, s.110-115.

Kılıç, Remzi. *Türk eğitim ve öğretim tarihinde Selçuklu medreselerinin yeri. I. Uluslararası Selçuklu Sempozyumu*, Eylül 2010.

Kurtuluş, Rıza. “Avrupa”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C4, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991, s.156.

Leiner, M. Barry. ve Diğerleri, “The Past and Future History of The Internet”, **Communications of the Acm**, February , Vol. 40, No. 2,(1997).

Pakdemirli, Nur. “Kurumsal Yönetim ve Eğitim-Öğretim Açısından Pakistan’da Medrese Gerçeği”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:12, Sayı:3, 2014, s.35-42.

Öztürk, Cemil. “İdadi”, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.21. Ankara:Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, s.464-466.

Siddiqui, Ataullah. “Islam at Universities in England” **Meeting the Needs and Investing in the Future**, England, 2007, s.10.

Sungur, Suat. “Tüketimin Küreselleşmesi ve Tüketim Tapınakları: Postmodern Panayır Yerlerinde Alışveriş”, **Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi**, Sayı:14, 2011, s.14.

Varol, Nurhayat. “Uzaktan Eğitimin Pedagojik ve Sosyal Boyutu, Bilişim Teknolojileri Işığında Eğitim”, **Konferans ve Sergisi Bildiriler Kitabı**, 2002.

Webster, J., & Hackley, P. “Teaching Effectiveness in Technology-Mediated Distance Learning” USA: The Academy of Management, **JOURNAL** Vol.40, No:6, 1997.

Zengin, Mahmut. “Dünya’da Bir Mesele Olarak İslam Eğitimi” **Dem Dergi**, Yıl:1, Sayı:3 s.11

İnternet Yayınları

Alkan, Cevat. “ Uzaktan Eğitimin Tarihsel Gelişimi ”, Türkiye 1. Uluslar Arası Uzaktan Eğitim Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 1996, http://www.egze.com/internet/#_edn7 (1 Haziran 2015)

Ally, Mohamed. *Foundations of Educational Theory For Online Learning*, 2004, http://cde.athabascau.ca/online_book/ch1.html (20 Temmuz 2015)

Alp, Taha Hakan. “İslam Eğitim Kurumları ve Medreselerin Islahı”, 2013, <http://talhahakanalp.net/islami-egitim-kurumlari-ve-medreselerin-islahi-i/> , (01 Nisan 2015)

Aşlamacı, İbrahim. “Türkiye’nin İslam Eğitim Modeli: İmam-Hatip Okulları ve Temel Özellikleri”, - *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/5, 2014, s.265-278. http://www.turkishstudies.net/Makaleler/1657213543_12A%C5%9Fflamac%C4%B1%C4%B0brahim-sos-265-278.pdf (04 Haziran 2015)

California Distance Learning Project, <http://www.cdlponline.org/index.cfm?fuseaction=whatis>, (16 Nisan 2015)

Cerf, Vinton G. Brief of the Internet, <http://www.internetsociety.org/search/gss/brief%20history%20of%20internet> (20 Mayıs 2015)

Ekinci, Fatma. “İnternet ve İslam”, 2015, http://islamvemedya.com/index.php?option=com_content&view=article&id=418:internet-ve-islam&catid=24:manset&Itemid=140 (2 Temmuz 2015)

Erşahin, Seyfettin. “İngiltere’de İslam’ı Yaşamak Üzerine”, 235. Sayı, **Diyanet Dergisi**, www.diyanetdergisi.com/diyanet-dergisi-139/konu-800.html

Islam in Australia,

http://www.immi.gov.au/gateways/police/resources/_pdf/building_bridges.pdf (6 Haziran 2015)

İnanç, Volkan. “Web 0.3 Nedir?” <http://www.volkaninanc.com/web-3-0-nedir/> (01 Mayıs 2015)

Jones, David. *Computing by Distance Education: Problems and Solutions*. <http://cg-pan.cgu.edu.au> (10 Haziran 2015)

Larsen, Elena. “CyberFaith: How Americans Pursue Religion Online”, 2001, <http://www.pewinternet.org/2001/12/23/cyberfaith-how-americans-pursue-religion-online/>

Muslim World Population by Region, 2010 and 2050, 2015
http://www.pewforum.org/2015/04/02/muslims/pf_15-04-02_projectionstables71b/

Risk, Class, Crisis, Hazards and Cosmopolitan Solidarity/Risk Community – Conceptual and Methodological Clarifications, 2013. <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-00820297/document> (20 Mart 2016)

The Future of the Global Muslim Population, 2011
<http://www.pewforum.org/2011/01/27/the-future-of-the-global-muslim-population/> (1 Temmuz 2015)

Uzaktan Eğitimin Tarihçesi, 2007, <http://prdakademi.com/uzaktan-egitimin-tarihcesi-prd-akademi/> (2 Haziran 2015)

5 Facts About the Muslim Population in Europe, 2015
<http://www.pewresearch.org/fact-tank/2015/11/17/5-facts-about-the-muslim-population-in-europe/> (1 Temmuz 2015)

<https://tr.khanacademy.org/about> (5 Eylül 2015)

<https://elearningtr.wordpress.com/tag> (5 Eylül 2015)

<https://www.udacity.com/us> (7 Eylül 2015)

<https://www.udacity.com/courses/all> (7 Eylül 2015)

<https://www.edx.org/> (7 Eylül 2015)

<https://www.coursera.org/about/partners> (7 Eylül 2015)

<https://www.anadolu.edu.tr/acikogretim/acikogretim-sistemi/acikogretim-sistemi-1> (30 Eylül 2015)

<https://www.conted.ox.ac.uk/courses/online/> (30 Eylül 2015)

<http://www.bu.edu/online/> (1 Ekim 2016)

<http://www.islamiconlineuniversity.com/> (5 Haziran 2015)

<http://www.islamiconlineuniversity.com/opencampus/mod/page/view.php?id=6985> (5 Haziran 2015)

<http://www.islamiconlineuniversity.com/diploma/> (5 Haziran 2015)

<http://zohrasarwari.com/> (5 Haziran 2015)

<http://www.islamiconlineuniversity.com/iap/> (5 Haziran 2015)

<http://www.iou-gqmc.com/> (5 Haziran 2015)

<http://blog.islamiconlineuniversity.com/> (5 Haziran 2015)

<http://blog.islamiconlineuniversity.com/questions/> (5 Haziran 2015)

<https://www.ummaland.com/fundraising/184/islamic-online-university-changing-the-nation-through-education/> (6 Haziran 2015)

<http://www.islamiconlineuniversity.com/donation.php> (6 Haziran 2015)

<http://seekershub.org/home/about-us/> (6 Haziran 2015)

<http://seekershub.org/home/about-us/> (6 Haziran 2015)

https://seekers.nationbuilder.com/monthly_donations (6 Haziran 2015)

<http://seekershub.org/blog/> (6 Haziran 2015)

<http://seekershub.org/blog/2009/06/shaykh-hamza-yusuf-on-michael-jacksons-death-shock-dead-everybodys-gone-mad-reflections-on-the-death-of-michael-jackson/> (6 Haziran 2015)

<http://seekershub.org/blog/2015/06/ramadan-pregnancy/> (6 Haziran 2015)

<http://seekershub.org/ans-blog/page/255/> (6 Haziran 2015)

<http://seekershub.org/home/seekerscircles/> (6 Haziran 2015)

http://seekershub.org/home/faq_sc/ (6 Haziran 2015)

<http://seekershub.org/blog/2010/09/video-how-seekersguidance-courses-work/> (6 Haziran 2015)

<http://seekershub.org/home/wp-content/uploads/2015/05/SeekersCircles-Global-Coordination-PDF-Sheet.pdf> (6 Haziran 2015)

<https://www.youtube.com/watch?v=DBrcTaNSHYs> (6 Haziran 2015)

https://seekers.nationbuilder.com/make_a_zakat_eligible_donation (6 Haziran 2015)

<http://maryaminstitute.org/about-us/> (7 Haziran 2015)

<http://maryaminstitute.org/diploma-programs/essential-islamic-education/fundamentals-program/> (7 Haziran 2015)

<http://maryaminstitute.org/diploma-programs/essential-islamic-education/fundamentals-program/#tab-3> (7 Haziran 2015)

<http://maryaminstitute.org/diploma-programs/essential-islamic-education/fundamentals-program/#tab-4> (7 Haziran 2015)

<http://maryaminstitute.org/diploma-programs/quran-program/#tab-2> (7 Haziran 2015)

<http://maryaminstitute.org/diploma-programs/essential-islamic-education/advanced-program/> (7 Haziran 2015)

<http://maryaminstitute.org/events/> (7 Haziran 2015)

<http://maryaminstitute.org/28-feb-sleep-time-management-workshop-iagd/>
(7 Haziran 2015)

<http://maryaminstitute.org/weekly-online-talk/> (7 Haziran 2015)

<http://maryaminstitute.org/donate/> (7 Haziran 2015)

<http://www.ilmessentials.com/courses/why-ilm-essentials> (7 Haziran 2015)

<http://www.ilmessentials.com/courses/essentials-program> (7 Haziran 2015)

<http://www.ilmessentials.com/courses/essentials-program> (8 Haziran 2015)

<http://www.ilmessentials.com/category/audio/page/5> (8 Haziran 2015)

<http://www.ilmessentials.com/courses/testimonials#basit> (8 Haziran 2015)

<http://susem.org/> (27 Ocak 2016)

<http://www.huzem.org/> (27 Ocak 2016)

<https://ruzem.org/hakkimizda/> (27 Ocak 2016)

<https://qibla.com/about/how-we-teach/> (10 Haziran 2015)

<https://qibla.com/> (10 Haziran 2015)

<https://en.wikipedia.org/wiki/SunniPath> (10 Haziran 2015)

<https://qibla.com/about/teachers/> (10 Haziran 2015)

<https://qibla.com/about/why-study-online/> (10 Haziran 2015)

<https://qibla.com/about/why-study-online/> (10 Haziran 2015)

<https://qibla.com/department/arabic/> (10 Haziran 2015)

<https://qibla.com/course/basic-arabic-reading/> (10 Haziran 2015)

<https://qibla.com/course/basic-arabic-reading/> (10 Haziran 2015)

<https://qibla.com/course/introductory-arabic-1/> (10 Haziran 2015)

<https://qibla.com/course/introductory-arabic-2/> (10 Haziran 2015)

<https://qibla.com/course/introductory-arabic-3/> (10 Haziran 2015)

<https://qibla.com/course/level-2-tajweed-applied-intensive/> (11 Haziran 2015)

<https://qibla.com/department/family/> (11 Haziran 2015)

<https://qibla.com/course/parenting/> (11 Haziran 2015)

<https://qibla.com/course/zakat/> (11 Haziran 2015)

